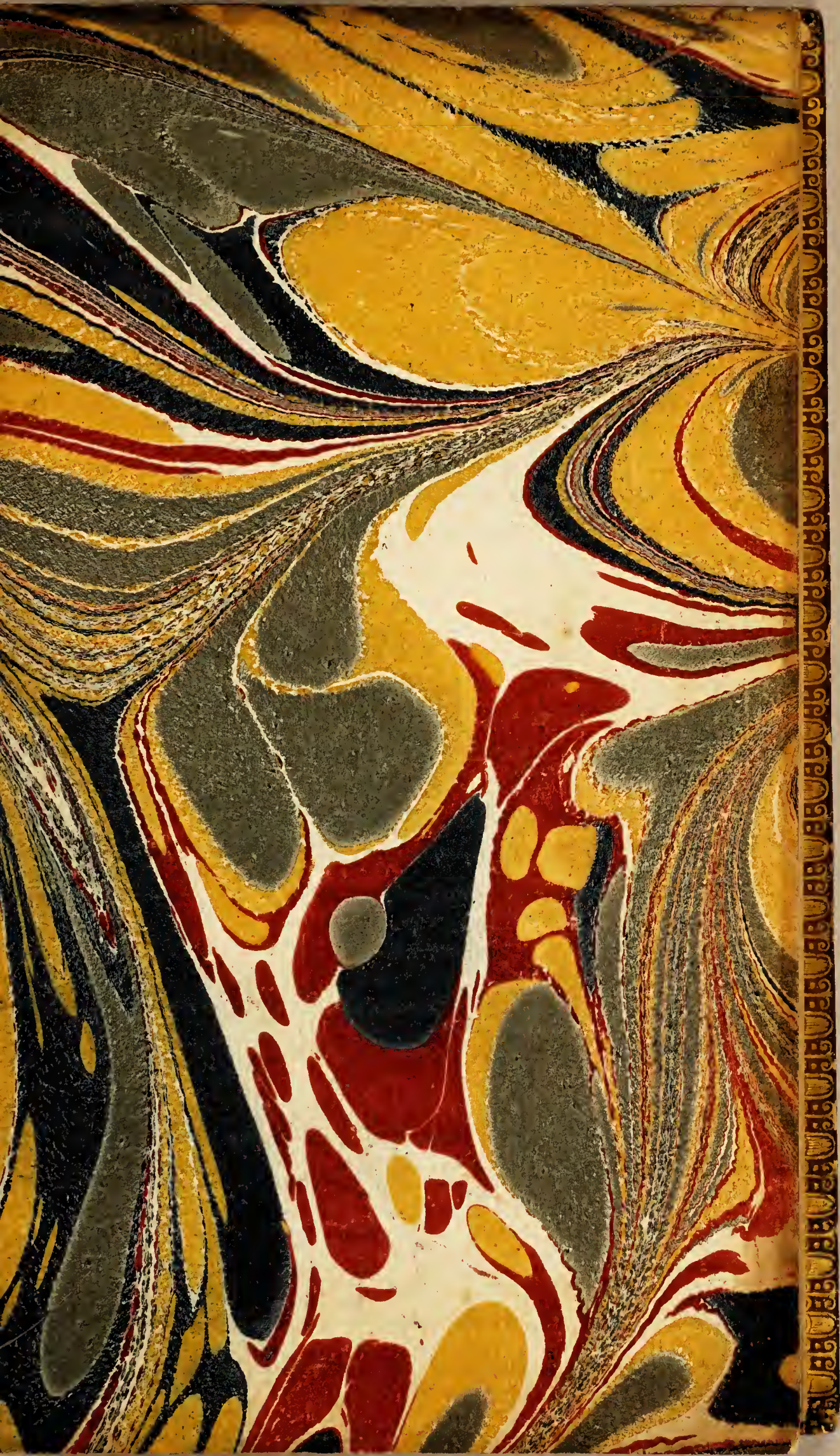
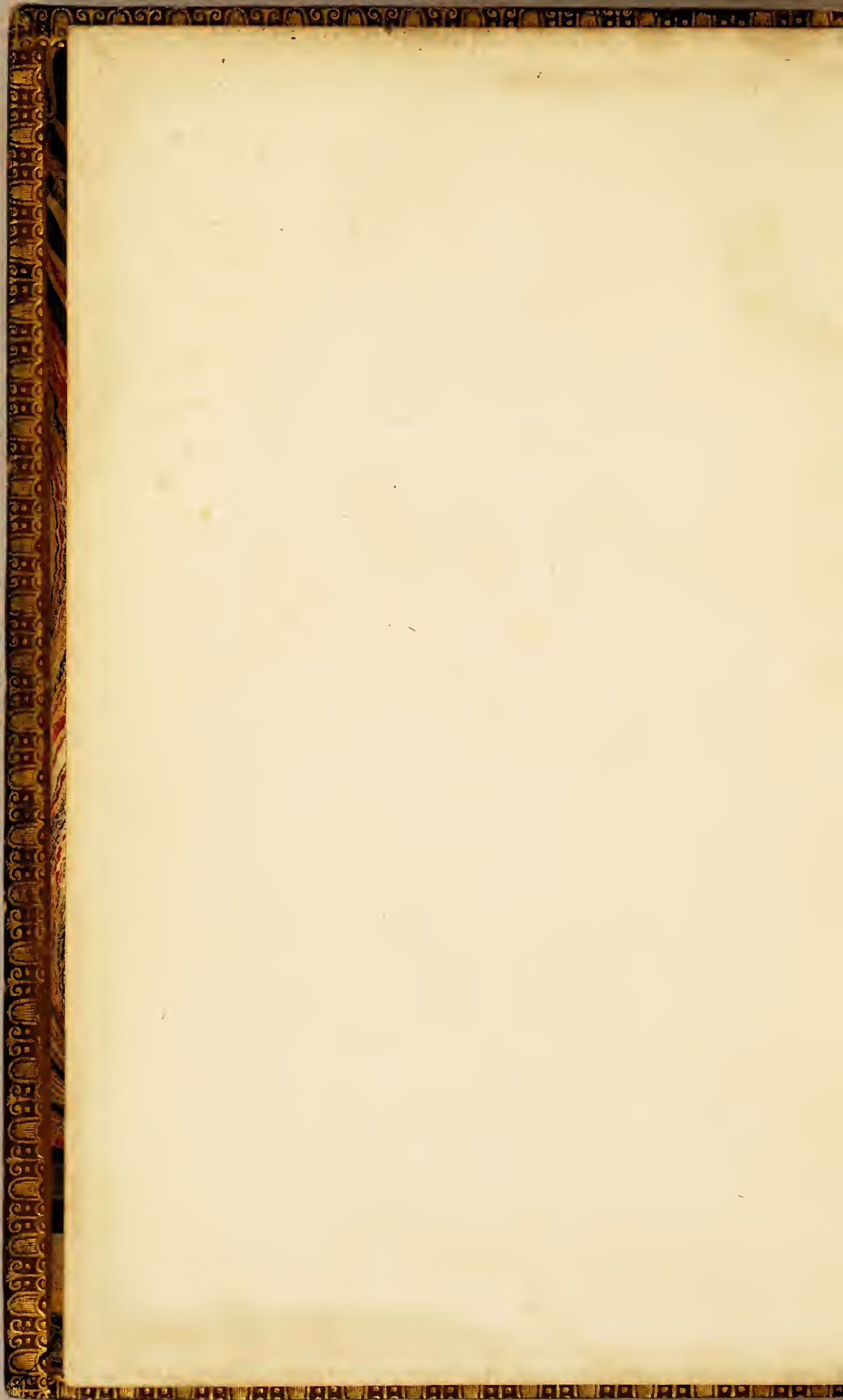

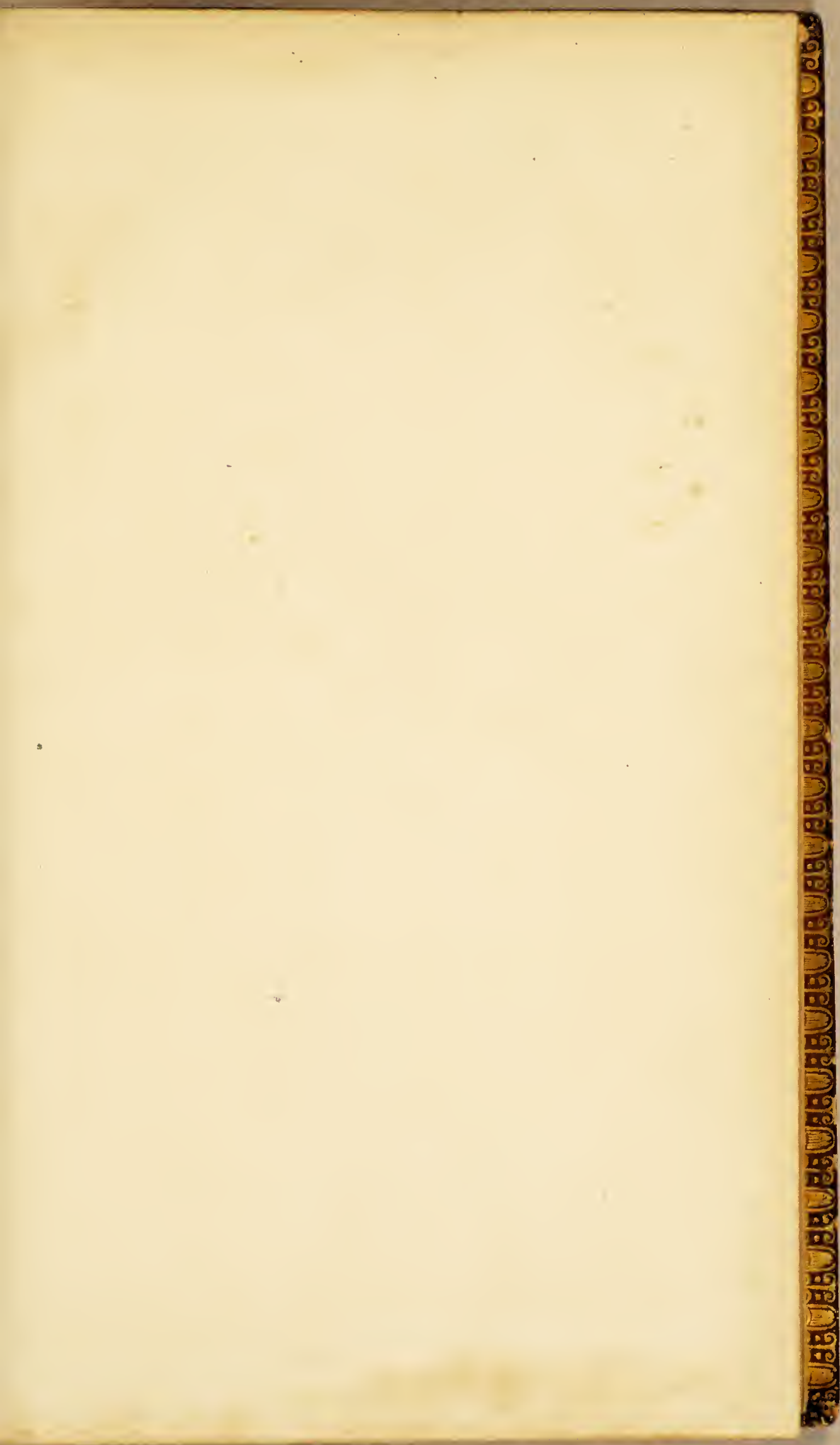
MJ

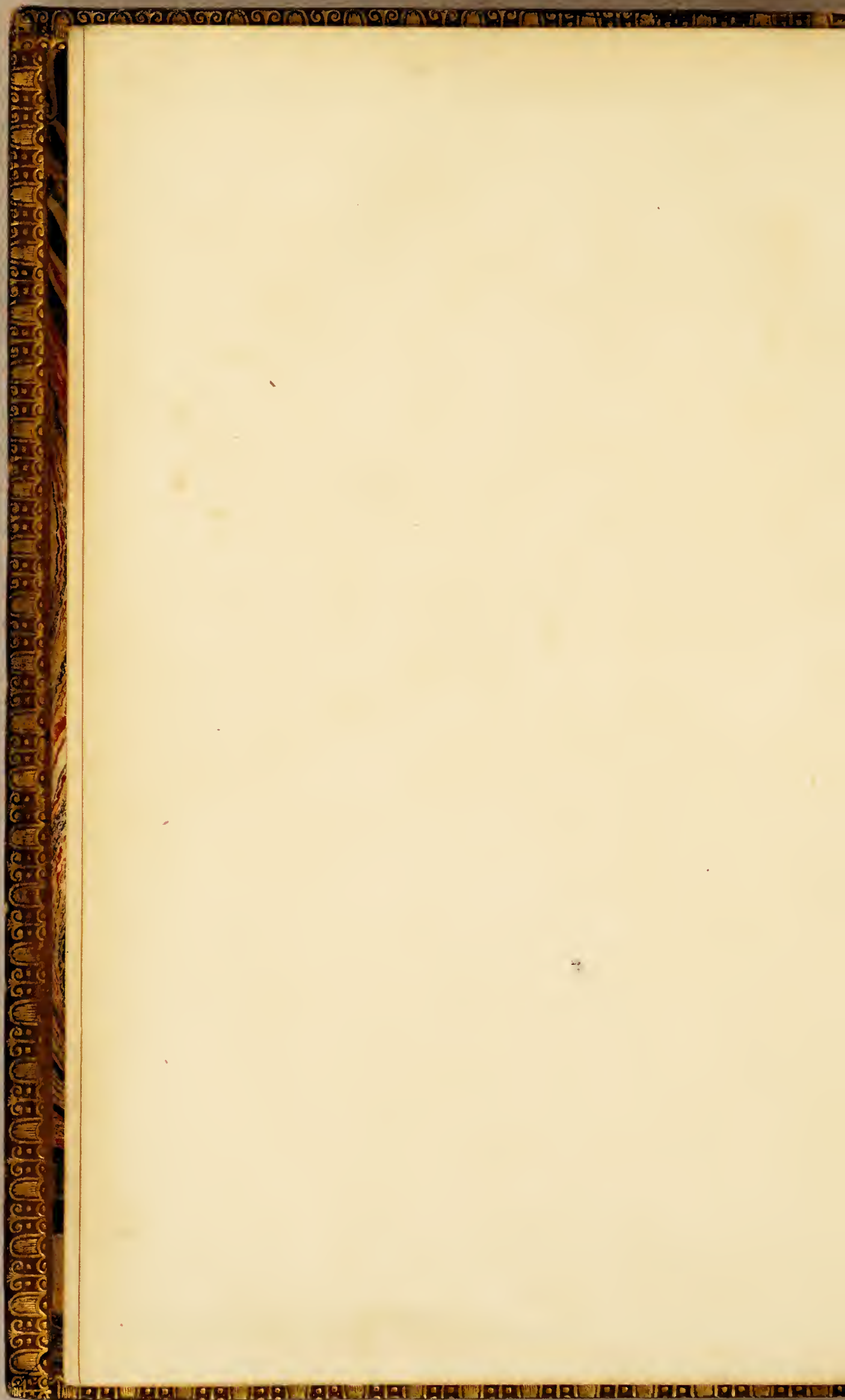

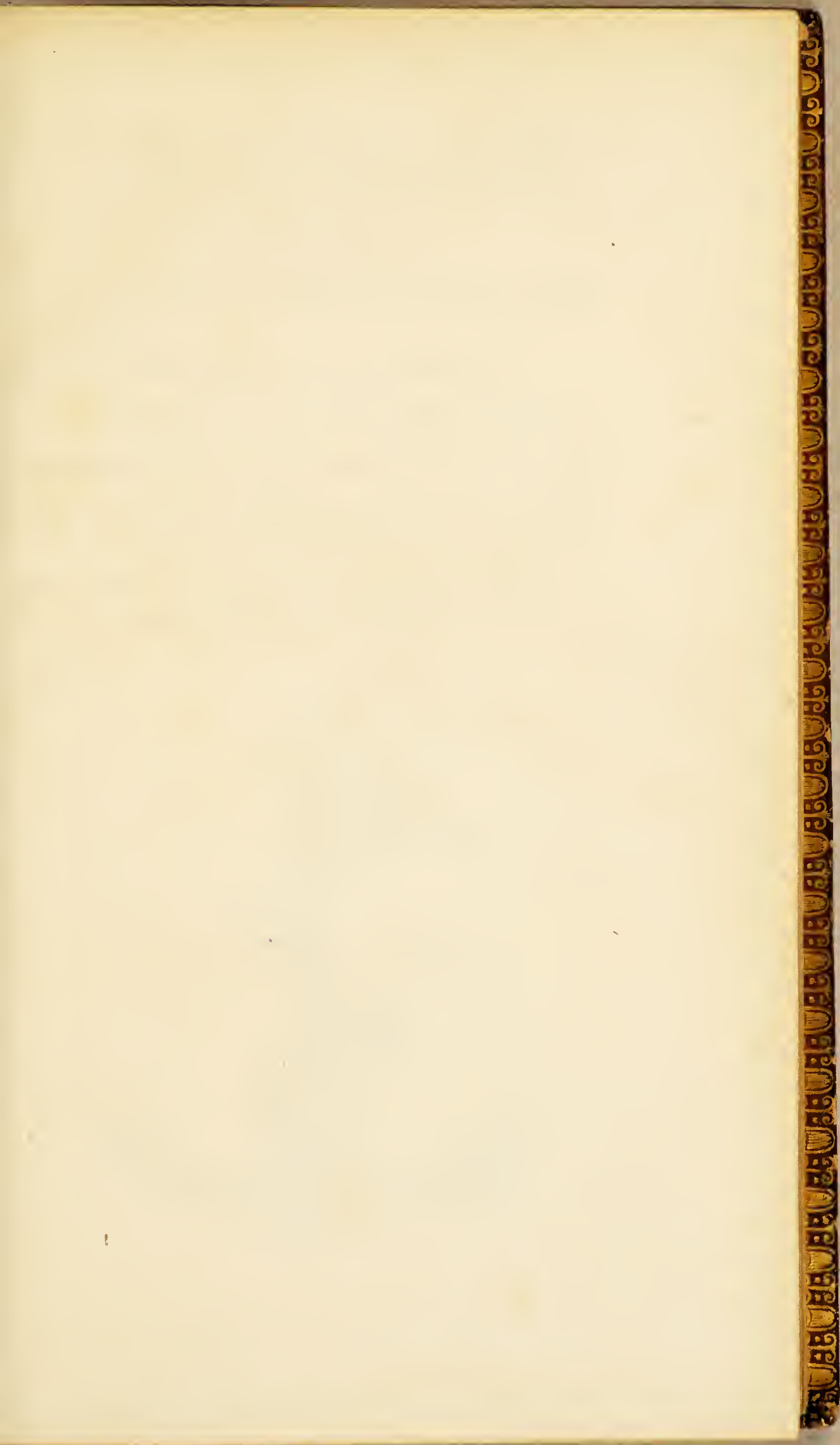
John Carter Brown.

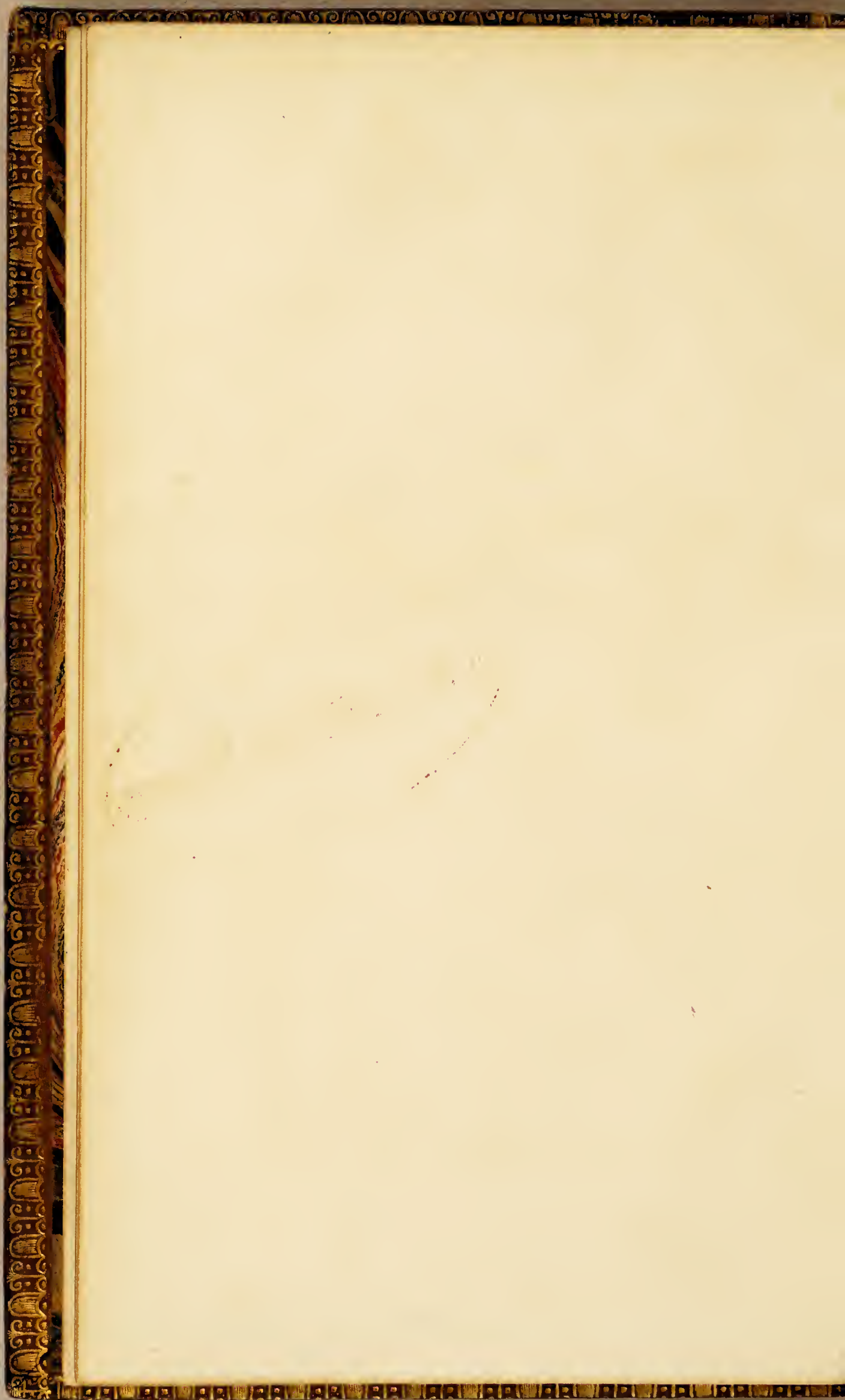

C. CRISPI SALLUSTII DE CONIV
RATIONE CATILINAE.

Eiusdem de bello Jugurthino.

*Orationes quaedam ex libris historiarum C. Crispi
Sallustij.*

Eiusdem oratio contra M. T. Ciceronem.

M. T. Ciceronis oratio contra C. Crispum Sallustum.

Eiusdem orationes quatuor contra Lucium Catilinam.

Porcij Latronis declamatio contra Lucium Catilinam.

*Quae omnia solerti nuper cura repurgata sunt,
ac suo quaeque ordine optime digesta.*

JOHN CARTER BROWN

FRANCISCVS ASVLANVS
LECTORI. S.

Vem tibi post Ciceronem, quem unum
q. semper excipio, uel laudata dicendi fa-
cultate praestantiozem, uel grauius ue-
hementiozem sententijs, legendum darem
lector studiose, quam Sallustium, habui neminem. hic
hercle ille est, quem tanto fuisse praeditum ingenio cer-
to scimus, ut cum Tullio ipso, hoc in dicendi munere,
congruere, ac strenuo dimicare certamine sit ausus. qua
ex re tam sibi celebre & nomen, & decus compara-
uit, ut facile secundus a Cicerone, alterum romanae
eloquentiae ardens lumen, mortalibus eluxerit. Hic igitur
olim iam ab Aldo nostro excusus, nunc a nobis
summa recognitus cura, omniq; prorsus, qua plurima
marcescebat, expurgatus labe, ac suo demum restitutus
candori, in tuas bone lector uenit manus. hunc libens
accipe, hunc miti lege animo: nam, quanto melior sit,
quantum mutatus ab illo, quem habuisti hactenus: ipse
met tibi optime liber testabitur. Id autem scito, me &
optimis, & uetustissimis hoc in faciendo opere, usum
esse exemplaribus: quibus grato Dei Opt. munere iam
tandem praecclarum hunc Authorem, nitidum, ema-
culatum, ac omnibus elustratum erroribus, in lucem
damus. Ex quo lector amate, si nos tibi non parum pro-
desse sentis, aliquas tantis pro laboribus habe gratias.
Sis felix.

ALDVS PIVS Man. Bartholomæo Li-
uiano Venetarum Copiarum Gu-
bernatori, Romanæq; mi-
litæ instauratori.

S. P. D.

C. Crispi Sallustij de coniuratione Catilinæ, & de bello Iugurthino, duo antiquiss. exemplaria è Lu-
tetiâ Parisiorum Ioannes Lascaris, qui superioribus
annis egit apud Venetos legatum Regium, & Iocun-
dus Veronensis uiri bonarum literarum studiosissi-
mi in Italiam attulerunt, mihiq; quæ utriusq; est li-
beralitas, excudenda dederunt, quæ quam sint corre-
cta, & emendata statim in principio de coniuratione
Catilinæ licet cognoscere. Nam quod fere in alijs le-
gitur. Nam imperium facile his artibus retinetur, qui-
bus in initio partum est. Verum ubi pro labore desi-
dia, pro continentia, & æquitate libido, atque super-
bia inuasere, fortuna simul cõmutatur cum moribus.
Ita imperium semper ab optimo quoq; ad minus bo-
num transfertur, in his sic habetur, Ita imperium
semper ad optimum quenq; à minus bono transfer-
tur. quæ uera est lectio. Est enim sensus. Imperium
in initio uirtute ab optimis partum, eadem uirtute fa-
cile retinetur. Præuis autem rectoribus factis, immuta-
tur fortuna cum moribus, et imperium rursus ad opti-
mos redit. Hos libros Liuiane tibi dicauimus, tum
quia te duabus ijs, quorum his libris gesta tradun-
tur, fortitudine, & rei Militaris scientia iam ad-

æquasti, tum etiam, quod paucis admodum datur, et
legis facta, et facis legenda. Deinde quia sæpe me hor=
tatus es, ut encheiridij forma, libros, quibus clarorum
uirorum gesta continentur, excudendos curarem, quo
belli eos tecum commodius habere posses. Accipe
igitur nunc, quæ Sallustij ad nostram æta=
tem Historiæ peruenere. sint q̄;
apud te longa monumenta
mutuæ beneuolen
tiæ nostræ.

EX LIBRIS PETRI CRINITI DE
HISTORICIS AC ORATORI-
BUS LATINIS.

*Crispus Sallustius Amterni natus tradi-
tur in agro Sabino, quo anno Athenien-
sium urbs, a' L. Sylla deuicta, atque na-
stata est, ut Romani annales referunt, ex
nobili Sallustiorum familia ortus est, quae diu in secun-
do ordine dignitatem seruauit. Idem in urbe educa-
tus creditur, et a' teneris annis operam, ac studium im-
pendisse optimis disciplinis. Sed cum in ea tempora in-
cidisset, quibus corrupti ciuium mores, uarijs parti-
bus, atque factionibus forent, neque uirtuti praemia,
aut bonis ingenijs adessent, in tam deprauata ciuitate,
quod idem Sallustius fatetur, uictum eius ingenium
uoluptatibus, facile succubuit. Itaque cum ad Rempu-
pro aetate foret delatus, propter ciuium improbitatem
et factiones, multa aduersa pertulit. nam tum praeci-
pue Syllanis partibus infecta ciuitas aestuabat, constat
ex ueterum commentarijs, Sallustum ipsum ingenio
fuisse acris, et in studijs literarum accurato, tum ma-
xime in scribenda historia. Praeceptorum habuit inter
alios Atteium praetextatum, qui Philologum se ap-
pellauit, et ab eo edoctus est de ratione recte scriben-
di, ut a' Suetonio Tranquillo traditur, qui et Asinium
quoque Pollionem scribit ab eodem Praetextato erudi-
tum, atque instructum. maxime autem M. Catonis
studiosus fuit, ex cuius commentarijs uerba excerpfit,
et uelut breuiarium ad usum proprium habuit quod*

Octavius quoque Aug. in epistola ad M. Antonium refert, in qua ipsum Antonium, ceu insanientem increpat, quod ea scribere uellet, quæ mirentur potius homines, quam quæ intelligant, sed interim ad Sallustij commentarios. Historiam cõposuit de L. Catilinæ cõiuratione contra Rom. Senatũ et item de bello Iugurthæ, qui Numidiæ Rex factus, diu contra Romanos strenue rem gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, ut de Mario, et Sylla, necnon de Pompcio contra Regem Mithridatem, quod opus libris aliquot a Sallustio absolutum traditur. Et adhuc super sunt quædam, ueluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Sallustij diligentia in historia describenda, atque grauitas appareat. In parte operis de rebus punicis, tanto animi studio incubuit, ut a quibusdam scriptũ sit, eum regionem adijisse, ac maxima solertia per lustrasse, quo maiore fide atque officio ueritatem exploraret. Auienus certe Rufus plurimum Sallustij diligentiam, atque studium commendauit. Sed et Gellius uir Romanus, qui ueterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Sallustij oratione differit. Elegantiã inquit Sallustij uerborumq; facundiã, & nouandũ studium, cum multa prorsus inuidia fuit. plures non mediocri ingenio uiri conati sunt reprehendere pleraque et obrectare, in quibus plura inscite, aut maligne uelliant. Quin & hũc proprietatis seruãtissimum uocat. T. autem Lilius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Anneo Seneca scribitur, ut quædam ex historia Thucydidis trãslata, et eleganter assumpta, uelut deprauata, & corrupta illi obiecit, Idq; ipsum

non in Thucydidis gratiam effecit, ut Arellius Fu-
scus dicebat, uerum putauit se facilius Sallustum uin-
cere, si prius Thucydidem ipsum præferret. Asinius
quoque Pollio librum scripsit, quos Sallustij scripta
reprehenderet, quod in ijs nimia quidem affectatio-
ne antiquitatem sequeretur. Fabius uero Quintilia-
nus, uir maturo et graui iudicio, asseruit, oratione Sal-
lustij, atque breuitate nihil fieri posse perfectius, præ-
sertim apud uacuas & eruditas aures. neque ueritus
est idem Fabius, authori Thucydidi in scribenda histo-
ria apud Græcos principi, Sallustum ipsum oppone-
re, sicuti T. Lilius Herodoto, quo factum est, ut cum
plures uoluerint dicendi genus Sallustianum sequi,
minime sint assecuti. est enim eius oratio tam absolu-
ta, tam casta & innocens, ut merito ab eruditis diuina
breuitas censeatur. nam et Aruntius, qui belli punici
historiam scripsit, Sallustio tantum concessit, ut eius
orationem maximo studio sequeretur, quod alibi di-
ximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Sallustium
magno labore ac studio scribere, ut nihil non absolu-
tum, atque perfectum uideri posset. quod ex ipsa le-
ctione facile colligitur. Amicos in primis habuit do-
ctrina, et ingenio nobiles, ut Cor. nepotem, Messalam
et Nigidium Figulum, qui perisse in exilio traditur,
Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit, a
quo etiam, ut creditur, dignitate præfecturæ honesta-
tus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grā-
maticum Pompei libertum, satyras contra Sallustum
composuisse, eumq; mordaci et uirulento carmine la-
cerasse, ut qui Lurconem illum, popinionemq; et ne-

bulonem ac lastaurum appellavit, tū uita scriptisq;
monstruosum, ac M. Catonis furem ineruditissimum,
quod ipsum nō alia ratione à Lenæo factum credi-
tur, quā ut studium suum, atque officium erga pa-
tronum Pompeium probaret, quem uirum Cris. Sal-
lustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scri-
pserat. Itaq; mirandum non est, sitam acerbe, atque
satyricæ libertus Lenæus contra Sallustum aciem sti-
li exacuit. Quantum odij, atq; inimicitiae inter hūc
et M. Ciceronem extiterit, notissimum est, quod utri-
usq; uolentæ, atque acerrimæ orationes ita demon-
strant, ut neuter uideri possit satis sui rationem ha-
buisse, dum alteri male diceret. Qua in re non sunt
multa referenda, cum ex Hieronymo, ac Fabij auctori-
tate constet, eos homines longe aberrasse, qui confi-
ctas magis orationes ab alijs, quā à Sallustio & Ci-
cerone habitas crediderint. Et sanè tam corruptis mo-
ribus Sallustius, ingenio tam procliuui ad luxum fuit,
ut paternam domum uiuente adhuc patre, turpissima
ratione uenalem haberet, quod illi inter alia uitia à
M. Cicerone exprobat. Sed à Varrone etiā et Gel-
lio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehen-
sum ab Annio Milone, lorisq; cæsum, ac data pecu-
nia dimissum, qua ratione factum est, ut M. Cicero
appellare illum nō dubitauerit, mensarum asseclam,
cubiculorum pellicem, et adulterum. Dignitates pu-
blicas gessit, et quæsturæ, ac tribunatus honorem asse-
cutus est. Sed nulla quædam laude, aut commendatione,
adeo libidine magis, q̄ ratione et publice et priuatim
uixisse. nam & bis uocatus est in iudiciū et ad iudiciū

subsellia abstractus, fortuna extrema (ut inquit Ci.)
stetit. Scribunt autem grammatici ea causa de Senatu
eiectum fuisse a censoribus, quod ingenti libidine ma-
tronas consecraretur. Illud quoque de Sallustio rela-
tum est, patrocinio & favore C. Caesaris consecutum
fuisse praetoram Africae interioris, ex qua diues fa-
ctus, cum in urbem rediret, pretiosissimos, atq; amoe-
nissimos hortos in regione ad malum punicum com-
parauit, ac Tiburti uillam, quae a Cicerone itidem
illi obijciuntur. neque desunt qui scribant Terentiam
M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatam, Sallustio nu-
psisse, ac deinceps Messalae Coruino, uiro in eloquen-
tia clarissimo, quod etiam suo loco scripsimus. Scien-
dum est fuisse plures Sallustios, nam & Gneus a. M.
Tullio celebratur in Sallustiorum familia insignis,
& M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris,
quod ex his epistolis colligitur, quas Cicero ad Pom-
ponium Atticum scribit. qua in re imprudenter qui-
dam decepti sunt, cum Sallustij Empedoclea ignora-
rent, ut alibi demonstraui. Sunt qui tradant, ad an-
num secundum & LX. eum uixisse, et in patria an-
nis aliquot post obitum C. Caesaris diem extremum
obuisse, quod ex ueterum commentarijs colligitur. Il-
lud praeterea de hoc ipso Crispo Romae circumlatum
est, ut multi testantur.

Hic erit, ut perhibent doctorum corda uirorum,
Crispus Romana primus in historia.

CRISPI SALLUSTII ORA-
TORIS CLARISSI-
MI VITA.

*C*rispus Sallustius uir patritius ab ineun-
te ætate bonis artibus imbutus, ad Rēp-
gerendam animum applicuit, in qua nō
pauci aduersa passus prudentia sua su-
perauit. Et Rēsp. iam Carthagine, atque numantia
euerſa, Asiaq; domita, ut nec nobilitati, nec uirtuti
sua redderentur præmia, atque impudenti, atque au-
dacissimo cuiq; plebs obsequerentur. Hinc dominatus
L. Syllæ & proscriptionis tabula Romanis ciuibus
prius ignota, prolata est. hinc flagitiosa Catilinæ con-
iuratio. Hinc bellum ciuile inter Cæsarem & Pom-
peium exortum libertatem ciuitati ademit. His igitur
hominum moribus conflictatum Crispi ingenium sua-
pte natura integrum iuuenili, ac flagranti ætate pro-
clinem ad adulteria libido rapuit, atque corripit,
neq; id impune diu admisit. Nam, ut Varro tradit,
ab Annio Milone domi deprehensus & grandi pe-
cunia mulctatus est, bis ad subsellia accusatus, atque
absolutus à iudicibus non sine pecunia, ut fertur disces-
sit domum auitam tanto patris dolore iam ætate conse-
cti uendidit, ut uita decedere cogeretur. Consumptis
igitur opibus patrijs, et quæstura prius functus, dein-
de tribunus plebis creatus est. Ac postremo prætorem
ulterioris Africæ designatum eum proconsulem cum
exercitu regno Iubæ Rege necato Cæsar præfecit, atq;
in prouinciã redegit. Quæ sane Crispus mutatis mo-

ribus iam grauescente ætate per libidinem, atq; flagitia prodegisset, non modo recuperauit, sed pretiosissimos in urbe hortos, tiburtinamq; uillam ab ipso Iulio emit. Cuius nutu bello civili iam peracto omnia regebantur. nec leges maiorum amplius in Rep. administranda seruabatur. Si externo, atq; barbaro cuique si Cæsari iubeat in senatum aditus patebat, ac sententiam nõ consularis, sed Gallus aut ignobilis, ac sordidus quisque dicebat. Quibus rebus indignatus Salustius Rep. deseruit, atque ad intermissa studia rediens, quæq; a populo Romano præclare gesta fuissent, scribere decreuit, ne id ipsum otij quod elegerat, ignauia, atq; desidia tereret, Aut illiberalibus officijs intentus, minus utilis Reip. foret, quã antehac extitisset. Aggressus igitur bellum contra Catilinæ cõiurationem, atque Iugurtham Numidarum potentissimum, ac prudentissimum gestum, tanta cura, atque diligentia perscripsit, ut non annales Romanos modo, sed Punicos et Afros, ac peritos illius linguæ Romanorum gesta diligenter euolueret, atq; in Africam traiecit, ne quæ legerat tantum, sed uisu certiora etiam facta posteris narraret. In hoc autem genere scribendũ tantum laudis affectus, ut Quintilianus grauis, atq; seuerus iudex Thucydidi græco historiarũ scriptorẽ adæquet, quem Cicero tantopere laudat, atq; sententijs crebrum autumat, ut pene uerborum copiam sententiarum frequentia consequatur. Amicos habuit Cornelium nepotem eodem scribendæ historiæ studio delectatum. ac P. Nigidium figulum, ac omniũ doctrinarum genere nõ inferiorem Varroni. Cicero uero

ex familiari inimicus factus, nescio qua de causa Terentiam uxorem ab eodem Cicerone repudiatam in uxore duxit, ut ab ea quandiu summa benevolentia cum Cicerone uixerit, atque suorum consiliorum non ignara aliquid turpe eliceret, quo acrius, atque turpius in eum inueheretur, cuius in Ciceronem extat inuectiua, quàm frequenti senatu habuisse fertur. Natus Amterni in sabinis bello Iugurthino Romæ educatus. Crispus habitauit iuxta Mineruam, ubi nunc templum Diuæ Mariæ ueneratur. Atque in hunc usque diem Sallustiana domus uocatur. Vixit usque ad sexagesimum secundum annum, septimum post Cæsaris obitum. Cuius Terentia uxor postea Messala Cornino præstantissimo sua ætate oratori nupsit.

EX PLINIO DE VIRIS
ILLVSTRIBVS.

q. Vintus Cælius Metellus Numidicus, qui de Iugurtha rege triūphauit, Censor Quintium, qui se Tiberij Gracchi filium mentiebatur, in censum non recepit. Idem in legem Apuleiam per uim latam iurare noluit. Quare in exilium actus Smyrnæ exulauit. Claudia deinde rogatione reuocatus, cum ludis forte literas in theatro accepisset, non prius eas legere dignatus est, quàm spectaculum finiretur. Metellum sororis suæ uirum laudare noluit, q̄ is olim suum iudicium, & leges detrectarat.

EX EODEM PLINIO.

*Aius Marius septies consul Arpinās humili
e loco natus, primis honoribus per ordinē fun-
ctus, legatus Metello in Numidia criminan-
do consulatum adeptus. Iugurtham captum ante cur-
rum egit. In proximum annum consul utro factus,
Cymbros in Gallia apud aquas Sextias, Theutonas in
Italia in campo Caudio uicit, deq; his triūphauit. Vsq;
ad sextum consulatum per ordinem factus Apulcium
Saturninum. TR. PL. et Glauriam prætorem seditio-
sos ex senatus consulto interemit. et cum Sulpicia roga-
tione prouinciam Syllæ eriperet, armis ab eo uictus,
Minturnis in Palude latuit. Inuentus et in carcere con-
iectus, immissum percussorē Gallū uultus autoritate
deterruit. Acceptaq; nauicula in Africā traiecit. ibi
diu exulauit. Mox Cinana dominatione reuocatus, ru-
ptis ergastulis, exercitū fecit, cæsisq; inimicis iniuriam
uictus septimo consulatu, ut qdā ferūt, uoluntaria morte
decessit.*

EX EODEM PLINIO.

*Ornelius Sylla in fortuna felix dictus, cum
e paruulus à nutrice ferretur, mulier obuia,
salue, inquit, puer tibi, & Reip. tuæ felix. Et
statim quæsitā, quæ hæc dixisset, non potuit inueniri.
Hic quæstor Marij Iugurthā à Boccho in deditiōne
accepit. Bello Cymbrico, et Theutonico legatus bonā ope-
rā nauauit. Prætor inter ciues ius dixit. prætor Cili-
ciam prouinciam habuit. Bello sociali Samnites, Hir-*

pinosq; superauit. Ne monumenta Bocchi tollerentur,
Mario restitit. Consul Asiam sortitus. Mithridatem
apud Orchomenū, et Chæroneam prælio fudit. Arche-
laum prælio præfectum eius Athenis uicit. portū Pez-
ræum recepit, Medos, Dardanos in itinere superauit.
Mox cum rogatione Sulpicia imperium eius transfer-
retur, ad Marium in Italiam regressus corruptis aduer-
sariorum exercitibus, Carbonem Italia expulit. Ma-
rium apud Sacri portum, Telesinū apud portam Col-
linam uicit. Mario Præneste interfecto, felicem se edi-
cto appellauit, Proscriptionis tabulas primus proposuit.
Nonem millia deditorum in uilla publica cecidit. Nu-
merum sacerdotum auxit. Tribunitiam potestatem ma-
nuit. Rep. ordinata dictaturam deposuit. Vnde spe de-
ceptus Puteolos concessit, & morbo, qui Phtheriasis,
uocatur, interijt.

EX GELLIO. LIB. XIII.
CAPITE. XIII.

Utor, & uereor, & hortor, & conso-
lor cōmunia uerba sunt, Ac dici utroq;
uersus possunt, uereor te, & uereor
abs te, idest tu me uereris, uitor te, uitor
abs te. i. tu me uteris, hortor te, & hortor abs te, idest
tu me hortaris. consolor te, & consolor abs te, idest tu
me consolaris. testor quoq;, & interpretor signifi-
catione reciproca dicuntur. Sunt autem uerba hæc o-
mnia ex altera parte inusitata, Et an dicta sint in eā
quoq; partē quæri solet. Afranius in consobrinis. Hem

iste parentum est uitabilis liberis, ubi malunt metui,
quereri se a suis. Hic uereri ex ea parte dictum est,
qua est non usitator. Nouius in ligararta, uerbum,
quod est utitur, ex contraria parte dicit. Quia supel
lex multa, quæ non utitur, emitur tamen, idest quæ
usui non est. M. Cato in quinta origine, exercitum, in
quit, suum pransum paratum cohortatus eduxit foras,
atque instruxit. consolor quoq; in partem altera, præ
terquam dici solitum est in epistola Q. Metelli, quæ
cum in exilio esset ad Gn. & ad L. Domitios dedit.
Ac cum animum, inquit, uestrum erga me uideo ue
hementer consolor, & fides, uirtusque uestra, mihi an
te oculos uersatur. Testata itidem, & interpretata ea
dem ratione dixit M. Tullius in primo libro de diu
inatione, ut testor, interpretorq; uerba communia uide
ri debeant. Sallustius quoq; eodem modo dilargitus pro
scriptorum bonis dicit, tanquam uerbum largior sit
ex uerbis communibus. Veritum autem, sicut pudi
tum, & pigritum, non personaliter per infinitum mo
dum dictum esse, non a uetustioribus tantum uide
mus, sed a M. quoque Tullio in secundo de finibus,
Primum inquit Aristippi, Cirenaiorumq; omnium,
quos non est ueritum in ea uoluptate, quæ maxima
dulcedine sensum moueret summum bonum ponere.
Dignor quoq; et ueneror, & confiteor, et testor, habita
sunt in uerbis communibus. sicuti in Vergilio illa di
cta sunt. Coniugio anchisa ueneris dignate superbo.
& Cursusq; dabit uenerata sacerdos. Confessio autem
æris de quo facta concessio est, in XII tabulis scriptum
est his uerbis. Aeris confessi, rebusq; iudicatis. XXX.

dies iusti sunt. Item ex iisdem tabulis id quoque est.
Quæ si erit testator, libri pens'ue fuerit in testimoniū
feriatur, improbus, intestabilisq; esto.

EX EODEM LIBRO CAPITE. XIII.

Pud Q. Metellum Numidicum in libro ac-
cusationis in Valerium Messalam tertio no-
ue dictum esse annotauimus. Verba ex ora-
tione eius hæc sunt. Cum sese sciret in tantum crimen
uenisse, atq; socios ad senatum quæstum flentes uenisse,
sese maximas pecunias exactos esse. pecunias se maxi-
mas exactos id nobis uidebatur græca figura dictū.
Græci. n. dicunt εἰς ἐμὰ ἔαρον με δὲ νόμιον, idest exi-
git à me argentum. Id significat exegit me pecu-
niam. quod si id dici potest, etiam exactus esse aliquis
pecuniam dici potest. Cæcilius quoq; eadem figura in
Hypobolimo aeschino usus uidetur. Ego illud minus
nihilo exigor portorium. i. nihilo minus exigitur de
me portorium.

I
C. CRISPI SALLVSTII LIBER
DE CONIVRATIONE
CATILINAE.

o
Mnes Homines, qui sese student
prestare ceteris animantibus: sum-
ma ope niti decet, ne uitam silentio
transeant, ueluti pecora: quæ na-
tura prona, atque uentri obedi-
tia finxit. Sed nostra omnis uis in
animo, & corpore sita est. animi imperio, corporis
seruitio magis utimur. alterum nobis cum dis, alte-
rum cum belluis commune est. quo mihi rectius esse
uidetur, ingenij, quam uirium opibus gloriam quære-
re: & quoniam uita ipsa, qua fruimur, breuis est: me-
moriam nostri quammaxime longam efficere. nam
diuitiarum & formæ gloria, fluxa, atq; fragilis est.
uirtus clara, æternaq; habetur. Sed diu magnum in-
ter mortales certamen fuit: uine corporis, an uirtute
animi res magis militaris procederet. nam & prius-
quam incipias, consulto, & ubi consulueris, mature fa-
cto opus est. ita utrunq; per se indigens, alterum alte-
rius auxilio eget. Igitur initio Reges (nam in terris no-
men imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium,
alij corpus exercebant. etiam tum uita hominum sine
cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. po-
stea uero quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmo-
nij, & Athenienses, cœpere urbes, atq; nationes subi-
gere: libidinem dominandi causam belli habere: ma-

CONIVRATIO

ximam gloriam in maximo imperio putaret: tum de-
 mum periculo atque negocijs compertum est, in bello
 plurimum ingenium posse. Quod si regum, atq; im-
 peratorum animi uirtus, in pace ita, ut in bello uale-
 ret: æquabilius, atque constantius sese res humanæ ha-
 berent: neque aliud aliò ferri, neq; mutari, ac miserè
 omnia cerneret. nam imperium facile his artibus re-
 tinetur, quibus initio partum est. uerum ubi pro la-
 bore, desidia, pro continentia et æquitate, libido atque
 superbia inuasere: fortuna simul cum moribus immu-
 tatur. ita imperium semper ad optimum quenque a-
 minus bono transfertur. quæ homines arant, nauigant,
 ædificant, uirtuti omnia parent. Sed multi mor-
 tales dediti uentri, atq; somno, indocti, incultiq; uitã
 sicuti peregrinantes transegere. quibus profecto con-
 tra naturam corpus uoluptati, anima oneri fuit. eorum
 ego uitam mortemq; iuxta æstimo: quoniam de utraq;
 siletur. Verum enim uero is mihi uiuere demum, atq;
 frui anima uidetur: qui aliquo negotio intentus, præ-
 clari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in
 magna copia rerum, aliud alijs natura iter ostendit.
 pulchrum est benefacere reipublicæ. etiam bene dice-
 re haud absurdum est. uel pace, uel bello clarum fie-
 ri licet. Et qui fecere, Et qui facta aliorum scripsere,
 multi laudantur. Ac mihi quidem, tamen si haud qua-
 quam par gloria sequatur scriptorem, et auctorem re-
 rum: tamen in primis arduum uidetur res gestas scribe-
 re. primũ, quod facta dictis sunt ex æquanda: dehinc,
 quia pleriq; quæ delicta reprehenderis, maleuolen-
 tia, Et inuidia dicta putant. ubi de magna uirtute,

atque gloria bonorum memores: quæ sibi quisq; facili-
 lia factu putat, æquo animo accipit: supra ea, ueluti si-
 cta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti
 pleriq; a studio ad Rempu. latus sum: ibique mihi
 multa aduersa fuere. nam pro pudore, pro abstinen-
 tia, pro uirtute, audacia, largitio, auaritia, uigebant.
 quæ tametsi animus aspernabatur, insolens mala-
 rum artium: tamen inter tanta uitia imbecilla ætas
 ambitione corrupta tenebatur. Ac me, cum ab re-
 liquis malis moribus dissentirem: nihilo minus hono-
 ris cupido eadem, quæ cæteros, fama, atque inui-
 dia uexabat. Igitur ubi animus ex multis miseris,
 atque periculis requieuit: & mihi reliquam ætatem
 a Rep. procul habendam decreui: non fuit consilium
 socordia, atque desidia bonum otium conterere: neque
 uero agrum colendo, aut uenando, seruilibus officijs
 intentum ætatem agere. sed a quo incepto, studioq;
 me ambitio mala detinuerat: eodem regressus, statui
 res gestas populi Romani carptim, ut quæque memo-
 ria digna uidebantur: perscribere. eo magis, quod mi-
 hi a spe, metu, partibus Reip. animus liber erat. Igi-
 tur de Catilinæ coniuratione, quam uerissime potero,
 paucis absoluam. nam id facinus in primis ego me-
 morabile existimo, sceleris, atq; periculi nouitate. de cu-
 ius hominis moribus pauca prius explananda sunt, q̄
 initium narradi faciã. *Lucius Catilina nobili*
genere natus, fuit magna ui & animi, et corporis, sed
ingenio malo, prauoq;. Huic ab adolescentia bella in-
 testina, cædes, rapinæ, discordia ciuilis grata fuere:
 ibiq; iuuentutem suã exercuit. corpus patiens inediæ,

CONIVRATIO

alioris, vigilia, supra quam cuiquam credibile est.
 animus audax, subdolos, uarius, cuiuslibet rei simu-
 lator, ac dissimulatores, alieni appetens, sui profusus, ar-
 dens in cupiditatibus. satis eloquentiae, sapientiae pa-
 rum. uastus animus immoderata, incredibilia, nimis
 alta semper cupiebat. hunc post dominationem L.
 Syllae libido maxima inuaserat Reip. capiunda: neq;
 id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pa-
 raret, quicquam pensi habebat. agitabatur magis,
 magisq; in dies animus ferox, inopia rei familiaris,
 & conscientia scelerum: quae utraque his artibus au-
 xerat, quas supra memorauimus. incitabant praeterea
 corrupti ciuitatis mores: quos pessima ac diuersa in-
 ter se mala, luxuria atque auaritia uexabant. Res
 ipsa hortari uidetur, quoniam de moribus ciuitatis
 tempus admonuit: supra repetere: ac paucis institu-
 ta maiorum domi, militiaeq;, quo modo Remp. ha-
 buerint, quantamq; reliquerint, utq; paulatim immu-
 tata, ex pulcherrima pessima, ac flagitiosissima facta
 sit, differere. Urbem Romam, sicuti ego accepi, condi-
 dere, atq; habuere initio Troiani: qui Aenea duce, pro-
 fugi, incertis sedibus uagabantur: cumq; his Aborigi-
 nes, genus hominum agreste, sine legibus, sine im-
 perio, liberum atque solutum. hi postquam in una
 moenia conuenere, dispari genere, dissimili lingua,
 alius alio more uiuentes: incredibile memoratu est,
 quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum
 ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera, sa-
 tisq; pollens uidebatur: sicuti pleraque mortalium
 habentur, inuidia ex opulencia orta est. igitur re-

ges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam caeteri metu percussi a periculis aberant. At Romani domi, militiaeque intenti, festinare: parare: alius alium hortari: hostibus obviam ire: libertatem, patriam, parentesque armis protegere. post ubi pericula uirtute propulerant: sociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiendis beneficijs amicitias parabant. imperium legitimum, nomen imperij regium habebant. delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia ualidum erat, Reip. consultabant. hi uel aetate, uel curae similitudine, patres appellabantur. post ubi regium imperium, quod initio conseruandae libertatis, atque augendae Reip. fuerat: in superbia, dominationemque se conuertit: immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. ad modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate coepere se quisque magis extollere: magisque ingenium in promptu habere. nam regibus, boni, quam mali suspectiores sunt: semperque his aliena uirtus formidolosa est. Sed ciuitas incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum breui creuerit. tanta cupido gloriae inceserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat: in castris per laborem usu militiam discibat: magisque in decore armis, et militaribus equis, quam in scortis, atque conuiujs libidinem habebant. igitur talibus uiris non labor insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat: non armatus hostis formidolosus. uirtus omnia domuerat. sed gloriae maximum certamen inter ipsos erat. sic se quisque hostem ferire, murum

CONIVRATIO

ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnamq; nobilitatem putabant. laudis avidi, pecuniæ liberales erant. gloriam ingentem, diuitias honestas uolebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus parua manu fuderit: quas urbes natura munitas pugnando coeperit: ni ea res longius nos ab incepto traheret. Sed profecto Fortuna in omni re dominatur. ea, res cunctas ex libidine magis, q̄ ex uero celebrat: obscuratq;. Atheniensium res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ, magnificæq; fuere. uerum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia prouenire ibi scriptorū magna ingenia: per terrarum orbem Atheniēsium facta pro maximis celebrantur. ita eorum qui ea fecere uirtus tanta habetur: quantum uerbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo Ro. nunquam ea copia fuit. quia prudētissimus quisq;, negociosus maxime erat. ingenium nemo sine corpore exercebat. optimus quisque facere, quam dicere, sua ab alijs benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare malebat. Igitur domi, militiaq; boni mores colebantur. eō cordia maxima, minima auaritia erat. ius bonumq; apud eos non legibus magis, quam natura ualebat. iurgia, discordias, iras, similtates cū hostibus exercebāt. ciues cum ciuibus de uirtute certabāt. in suppliciis decorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax euenerat, æquitate, seq;, remq; publicam curabant. Quarū rerum maxima documenta hæc habeo: quod in bel-

lo sæpius uindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant: quiq; tardius reuocati prælio excesserant: quàm qui signa relinquere, aut pulsilo loco cedere ausi erant. In pace uero, quod beneficis magis, quàm metu, imperium agitabant: et accepta iniuria, ignoscere, quàm persequi malebant. Sed ubi labore atq; iustitia Resp. creuit: reges magni bello domiti: nationes feræ, & populi ingentes ui subacti: Carthago æmula imperij Romani a stirpe interijt: cuncta maria, terræq; patebant: sæuire fortuna ac miscere oia cœpit. qui labores, pericula, dubias, atq; asperas res facile tolerauerant: us otium, diuitiæ, optandæ alijs, oneri miseræq; fuere. Igitur primo pecuniæ, deinde imperij cupido creuit. ea quasi materies omniû malorum fuere: nanque Auaritia fidem, probitatem, cæterasq; artes bonas subuertit: pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere edocuit. Ambitio multos mortales falsos fieri subegit: aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere: amicitias, inimicitiasq; non ex re, sed ex comodo æstimare: magisq; uultum, quàm ingenium bonum habere. hæc primo paulatim crescere: interdum uindicari. post, ubi contagio quasi pestilentia inuasit: ciuitas immutata: imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumq; factum. sed primo magis ambitio, quàm auaritia animos hominum exercebat: quod tamen uitium propius uirtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium, bonus, & ignauius æque sibi exoptant. sed ille uera uia nititur. huic quia bonæ artes desunt: dolis atque fallacijs

CONIVRATIO

contendit. auaritia pecuniæ studium habet: quam ne-
 mo sapiens concupiuit. ea quasi uenenis malis imbu-
 ta, corpus animumq; uirilem effoemnat: semper in-
 finita, insatiabilis est: neq; copia, neq; inopia manui-
 tur. Sed postquã L. Sylla, armis recepta Rep. bonis ini-
 tijs malos euentus habuit: rapere omnes: trahere: do-
 mum alius, alius agros cupere: neque modum, neq;
 modestiam uictores habere. foeda, crudeliaq; in ciues
 facinora facere. huc accedebat quod L. Sylla exerci-
 tum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidũ fecerat,
 contra morem maiorum, luxuriose, nimisq; liberali-
 ter habuerat. loca amoena, uoluptaria, facile in otio
 feroces militum animos molliuerant. ibi primum in-
 senuit exercitus populi Romani amare: potare: si-
 gna, tabulas pictas, uasa coelata mirarisea priuatim
 ac publice rapere: delubra spoliare: sacra, profanaq;
 omnia polluere. Igitur hi milites, post quam uictoriam
 adepti sunt: nihil reliqui uictis fecere. quippe se-
 cundæ res sapientium animos fatigant: nedum illi
 corruptis moribus uictoriæ temperarent. Postquam
 diuitiæ honari esse cœperunt: et eas gloria, imperiũ,
 potentia sequebatur: hebescere uirtus, paupertas pro-
 bro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cœpit.
 igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atq; auaritia
 cum superbia inuasere. rapere: consumere: sua parui-
 pendere: aliena cupere: pudorem, pudicitiam, diuina,
 atq; humana promiscua, nil pensi, neq; moderati habe-
 re. Operæpretiũ est, cũ domos atq; uillas cognoueris,
 in urbium modum ædificatas: uisere templa deorum:
 quæ nostri maiores religiosissimi mortales fecere. ne-

rum illi delubra decorū, pietate, domos suas, gloria decorabant: neq; uictis qd̄q; præter iniuriæ licentiã eripiebant. at hi contra ignauissimū homines, per summū scelus omnia ea socijs adimere: quæ fortissimū uiri uictores reliquerunt. prōinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem? quæ nisi ijs, qui uidere, nemini credibilia sunt. a priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse. quibus mihi ludibrio uidentur fuisse diuitiæ. quippe quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, cæteri q; cultus non minor inceserat. uiri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: uescendi causa terra, mari q; omnia exquirere: dormire prius, quam somni cupido esset: non famē, non sitim, neq; frigus, neq; lassitudinem opperiri: sed ea omnia luxu ante capere. hæc iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat. eo profusus omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat. In tanta tamq; corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum, atq; facinorum circum se, tanquam stipatorum cateruas habebat. nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, uentre, manu, pene bona patria dissipauerat: qui q; alienum æs grande conflauerat: quo flagitium aut facinus redimeret: præterea omnes undique paricidæ, sacrilegi, conuicti iudicijs, aut profactis iudicium timentes, ad hoc quos manus atq; lingua, periurio, aut civili sanguine alebat: postremo o-

CONIVRATIO

omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exa-
 gitabat: hi Catilinæ proximi, familiaresq; erant.
 quod si quis etiam à culpa uacuis in amicitiam eius
 inciderat: quotidiano usu, atque illecebris, facile par,
 similisq; cæteris efficiebatur. Sed maxime adolescen-
 tium familiaritates appetebat. eorum animi molles
 & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur.
 nam ut cuiusq; studium ex ætate flagrabat: alijs scor-
 ta præbere: alijs canes, atque equos mercari: postremo
 neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere: dum illos
 obnoxios, fidosq; sibi faceret. scio fuisse nonnullos, qui
 ita existimarent: iuuentutem; quæ domum Catilinæ
 frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed
 ex alijs rebus magis, quam quod cuiquam id com-
 pertum foret, hæc fama ualebat. Iam primum ado-
 lescens Catilina, multa nefanda supra fecerat cum
 uirgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia huiusce-
 modi contra ius, fasq;. postremo captus amore Aure-
 liæ Orestillæ, cuius præter formam nihil unquam bo-
 nus laudauit: quod ea nubere illi dubitabat, timens
 priuignum aduultum ætate: pro certo creditur necato fi-
 lio, uacuam domum scelestis nuptijs fecisse. Quæ quidē
 res mihi in primis uidetur causa fuisse facinoris ma-
 turandi. nanque animus impius, dijs, hominibusq;
 infestus, neq; uigilijs, neq; quietibus sedari poterat:
 ita conscientia mentem excitam uastabat. igitur color
 eius ex sanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus in-
 cessus, prorsus in facie, uultuq; uecordia ierat. Sed iuue-
 tutem, quam (ut supra diximus) illexerat: multis mo-
 dis mala facinora edocebat. ex illis testes, signatores

falsos, commodare: fidem, fortunas, pericula uilia habere. post, ubi eorum famam, atque pudorem attriuerat: maiora alia imperabat. si causa peccandi in praesens minus suppetebat: nihilo minus insontes, sicuti fontes circumuenire: iugulare. scilicet ne per otium torpescerent manus, aut animus: gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, sociisque confisus Catilina, simul, quod aes alienum per omnes terras ingens erat: & quod plerique Syllani milites largius suo usi, rapinarum & uictoriae ueteris memores, civile bellum exoptabant: opprimendae Reip. consilium coepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: Senatus nihil sane intentus: tutae, tranquillaeque res omnes. sed ea prorsus opportuna Catilinae erant. Igitur circiter calendas Iunias, L. Caesare, & G. Figulo consulibus, primo singulos appellare: hortari alios: alios tentare: opes suas, imparatam Remp. magna praemia coniurationis docere. ubi satis explorata sunt, quae uoluit: in unum omnes conuocat, quibus maxima necessitudo & plurimum audacia inerat. eo conuenere senatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Antonius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Seruius Syllae Seruii filij, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Leaca, L. Bestia, Q. Curius. praeterea ex Equestri ordine, M. Fuluius nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius. ad hoc multi ex coloniis & municipijs domi nobiles erant praeterea complures paulo occultius consilij huiusce participes nobiles: quos magis dominationis spes hor-

CONIVRATIO

iabatur : quàm inopia aut alia necessitudo . cæte-
 rum inuentus pleraq; , sed maxime nobilium , Catili-
 nae inceptis fauebat . quibus in otio uel magnifice , uel
 molliter uiuere copia erat , incerta pro certis , bellum ,
 quàm pacem malebant . Fuere item ea tempestate , qui
 crederent M . Licinium Crassum non ignarū eius cō-
 silij fuisse . quia Cn . Pompeius inuisus ipsi , magnum
 exercitum dūctabat : cuiusuis opes uoluisse contra il-
 lius potentiam crescere : simul confisum , si coniu-
 ratio ualisset : facile apud eos se principem fore . sed an-
 tea item coniuerauerē pauci contra Remp . in quibus
 Catilina fuit . de qua quæritissime potero , dicam . L .
 Tullio , M . Lepido consulibus , P . Antronius , et P . Syl-
 la designati consules , legibus ambitus interrogati , pœ-
 nas dederant . post paulo Catilina pecuniarum repe-
 tendarum reus , prohibitus erat petere consulatum :
 quod intra legitimos dies profiteri nequiuert . Erat
 eodem tempore Cn . Piso adolescens nobilis , summæ
 audaciæ , egens , factiosus : quem ad perturbādā Rēp .
 inopia , atq; mali mores stimulabant . cum hoc Catilina ,
 et Antronius , circiter nonas decembris consilio cō-
 municato parabant i capitolio calēdis Ianuarij L . Tor-
 quatum , et L . Cottam consules interficere : ipsi fasci-
 bus correptis Pisonem cum exercitu ad optinendas
 duas Hispanias mittere . ea re cognita rursus in no-
 nas Februarias consilium cædis transtulerunt . iam
 tum non consulibus modo , sed plerisq; senatoribus per-
 nitentem machinabantur . quod ni Catilina maturasset
 pro curia signum socijs dare : eo die post conditam ur-
 bem Romam pessimum facinus patratum foret . quia

nondum frequentes armati conuenerant: ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus est, adnitente Crasso: quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen Senatus provinciam inuitus dederat. quippe foedum hominem a Rep. procul esse uolebat: simul quia boni complures praesidium in eo putabant. Et iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. Sed is Piso in provinciam ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. sunt qui ita dicunt imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati. alij autem equites illos Cn. Pompeij ueteres, fidosq; clientes uoluntate eius Pisonem aggressos. nunquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse: sed imperia saeva multa antea perpeffos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum. Catilina ubi eos, quos paulo ante memor ui conuenisse uidet: tametsi cum singulis multa saepe egerat: tamen in rem fore credens uniuersos appellare, Et cohortari, in abditam partem aedium secedit: atq; ibi omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit. Nisi uirtus atq; fides uestra satis spectata mihi foret: nequicquam opportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captarem. sed quia multis, Et magnis tempestatibus uos cognoui fortes, fidosq; mihi: eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere. simul quia uobis eadem, quae mihi bona,

CONIVRATIO

*malaq; esse intellexi. Nam idem uelle atq; idem nol-
 le, ea demum firma amicitia est. sed ego, quæ mente agi
 tau, omnes iam antea diuersi audistis. cæterum mihi
 in dies magis animus accenditur: cum consydero quæ
 conditio uitæ futura sit: nisi nosmetipsos uindicamus
 in libertatem. nam postquam Resp. in paucorum potē
 tium ius, atq; ditionem concessit: semper illis Reges,
 Tetrarchæ, uectigales esse: populi, nationes, stipendia
 pendere: cæteri omnes, strenui, boni, nobiles, atq; igno
 biles, uulgus fuimus, sine gratia, sine autoritate, his
 obnoxij, quibus, si Resp. ualeret, formidini essemus.
 Itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiæ apud il-
 los sunt: aut ubi illi uolunt. nobis reliquerunt pericula,
 repulsas, iudicia, egestatem. Quæ quousq; tandem
 patiemini o' fortissimi uiri? non'ne emori per uirtutem
 præstat: quàm uitam miseram, atque inhonestam, ubi
 alienæ superbæ ludibrio fueris: per dedecus amittere?
 Verum enimuero proh Deum atq; hominum fidem,
 uictoria in manu nobis est. uiget ætas: animus ua-
 let. contra illis annis atque diuitijs, omnia consenuerunt.
 tantummodo incepto opus est: cætera res ex-
 pediet. etenim quis mortalium, cui uirile ingeni-
 um est: tolerare potest illis diuitias superare: quas
 profundant in extruendo mari, & montibus coæ-
 quandis: nobis rem familiarem etiam ad necessaria
 deesse? illos binas aut amplius domos continuare:
 nobis larem familiarem nusquam ullum esse? cum
 tabulas, signa, toreumata emunt: noua diruunt: alia
 ædificant: postremo omnibus modis pecuniam tra-
 hunt: uexant: tamen summa libidine diuitias suas*

vincere nequeunt. at nobis est domi inopia: foris æs alienum: mala res: spes multo asperior. deniq; quid reliqui habeamus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa quam sæpe optastis, libertas, præterea diuitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. fortuna ea omnia uictoribus præmia posuit. res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quàm oratio mea uos hortentur. uel imperatore, uel milite me utimini: neq; animus, neque corpus a uobis aberit. hæc ipsa, ut spero, uobiscum una consul agam: nisi forte me animus fallit: & uos seruire magis, quàm imperare parati estis. Postq̄ accipere ea homines, quibus mala omnia abunde erant: sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis quietæ mouere magna merces uidebatur: tamen postulauere plerique, ut proponeret, quæ conditio belli foret: quæ præmia armis peterent: quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliq; omnia, quæ bellum, atque libido uictorum fert. præterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittium Nucerinum consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumuentum. cum eo consule se initium agendi belli facturum. Ad hæc maledictis increpabat omnes bonos: suorum unumquemq; nominans laudare. admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominie, multos Syllanæ uictoriæ, quibus ea præ-

CONIVRATIO

*de fuerat. Postquam omnium animos alacres uidet:
 cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conuen-
 tum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent Catilinã
 oratione habita, cum ad iusurandum populares sce-
 leris sui addiceret: humani corporis sanguinem uino
 permistum in pateris circumtulisse. inde cum post exe-
 crationem omnes degustauissent: sicuti in solemnibus
 sacris fieri consuevit: aperuisse consilium suum: atq;
 eo dictare fecisse: quo inter se magis fidi forent,
 alius alij tanti facinoris conscij. nonnulli ficta et hæc,
 & multa præterea existimabant ab his, qui Cicero-
 nis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant
 atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. no-
 bis ea res pro magnitudine parum comperta est. sed
 in ea coniuratione fuit Q. Curius natus haud obscu-
 ro loco, flagitijs atq; facinoribus coopertus: quem Se-
 natu censores probri gratia amouerant. huic homini
 non minor uanitas, quàm audacia inerat: neque reti-
 cere, quæ audierat: neq; sua met ipse scelera occultare:
 prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi ha-
 bebat. Erat ei cum fuluia muliere nobili stupri uetus
 consuetudo. cui cum minus gratus esset: quod inopia
 minus largiri poterat: repente glorians maria, mon-
 tersq; polliceri cœpit: & minari interdum ferro: nisi
 obnoxia foret. postremo ferocius agitare, quàm so-
 litus erat. At Fuluia ex insolentia Curij causa cogni-
 ta, tale periculum Reip. haud occultum habuit: sed
 sublato authore, de Catilinæ coniuratione, quæ &
 quomodo audierat compluribus narrauit. Ea res in
 primis studia hominum accendit ad consulatum
 mandandum.*

mandandum M. Tullio Ciceroni . nanque antea ple-
raque nobilitas inuidia aestuabat: & quasi pollui con-
sulatum credebat: si eum , quamuis egregius , homo
nouus adeptus foret. Sed ubi periculum aduenit : in-
uidia, atque superbia post fuere. Igitur comitijs habi-
tis, consules declarantur M. Tullius , & C. Antonius.
quod factum primo populares coniurationis concus-
serat. neque tamen Catilinae furor minuebatur: sed in
dies plura agitare: arma per Italiam locis opportu-
nis parare: pecuniam sua aut amicorum fide sum-
ptam mutuam , Fesulas ad Manlium quendam por-
tare: qui postea princeps fuit belli faciundi . Ea tem-
pestate plurimos cuiusq; generis homines ascuisse si-
bi dicitur . mulieres aliquot etiam : quae primo ingen-
tes sumptus, stupro corporis tolerauerant: post , ubi aetas
tantummodo quaestui , neque luxuriae modum fece-
rat: aes alienum grande conflauerant. per eas se Cati-
lina credebat posse seruitia urbana sollicitare: Urbem
incendere: uiros earum uel adiungere sibi , uel interfi-
cere. Sed in his erat Sempronia : quae multa saepe ui-
rilis audaciae facinora commiserat . Haec mulier gene-
re atque forma, praeterea uiro , ac liberis, satis fortuna-
ta fuit: literis graecis & latinis docta : psallere et sal-
tare elegantius , quam necesse est probae: multa alia,
quae instrumenta luxuriae sunt. Sed ei semper cario-
ra omnia, quam decus, atque pudicitia fuit. Pecuniae an-
famae minus parceret, haud facile discerneret . libidine
sic accensa ut saepius peteret uiros , quam peteretur.
sed ea saepe ante hac fidem prodiderat: creditum abiu-
rauerat : caedis conscia fuerat : luxuria atque ino-

CONIURATIO

pia præceptis abierat. uerum ingenium eius haud absurdum: posse uersus facere: iocum mouere: sermone uti uel modesto, uel molli, uel proci. prorsus multæ facetiæ, multusq; lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat, sperans si designatus foret, facile se ex uoluntate Antonio usurum. neque interea quietus erat: sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiæ deerant. nanq; a principio consulatus sui multa per Fuluiam pollicendo, effecerat ut Q. Curius, de quo paulo ante memorauimus, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne contra Remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitorum uenit: & Catilinæ neque petitio, neq; insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere: & extrema omnia experiri: quoniam quæ occulte tentauerat, aspera, foedaq; eueniant. Igitur C. Manlium Fesulas, atq; in eam partem Hetruriæ, Septimium quendam Camertem in agris Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit: præterea alium alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse: item alios iubere: hortari uti semper intenti, paratiq; essent: dies, noctesq; festinare: uigilare: neque insomnia, neque labore fatigari. postremo ubi multa agitati nihil procedit: rursus intempesta nocte coniurationis principes

conuocat per M. Porcium Leecam: ibiq; multa de igna-
 uia eorum questus, docet se Manlium praemisisse ad
 eam multitudinem, quam ad capienda arma paraue-
 rat. item alios in alia loca opportuna: qui initium belli
 facerent: seq; ad exercitum proficisci cupere: si prius
 Ciceronem oppressisset. eum suis consilijs multum offi-
 cere. Igitur perterritis ac dubitantibus caeteris C. Cor-
 nelius eques Romanus operam suam pollicitus, et cum
 eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paulo
 post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire
 ad Ciceronem: ac de improviso domi suae imparatum
 confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum
 consuli impendeat: propere per Fuluiam Ciceroni do-
 lum, qui parabatur, enuntiat. Ita illi ianua prohi-
 biti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Man-
 lius in Hetruria plebem sollicitare, egestate simul ac
 dolore iniuriae nouarum rerum cupidam: quod syl-
 lae dominatione, agros, bonaq; omnia amiserat. Prae-
 terea latrones cuiusque generis, quorum in ea regio-
 ne magna copia erat, nonnullos ex Syllanis colonis,
 quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis ni-
 hil reliqui fecerant. Ea, cum Ciceroni nuntiarentur:
 ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insi-
 dijs priuato consilio longius tueri poterat: neq; exerci-
 tus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis com-
 pertum habebat: Rem ad Senatum refert, iam an-
 tea vulgi rumoribus exagitata. Itaq; (quod plerunq;
 in atroci negotio solet) senatus decreuit: ut darent
 operam consules, nequid Resp. detrimenti caperet.
 ea potestas per Senatum more Romano magistratui

CONIVRATIO

maxima permittitur: exercitum parare: bellum gerere: coercere omnibus modis socios, atq; ciues: domi, militiaeq; imperium, atque iudicium summum habere. aliter sine Populi iussu nulli earum rerum consuli ius est. Post puocos dies L. Senius Senator, in senatu literas recitauit, quas Fesulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat C. Manlium arma coepisse, cum magna multitudine ante diem VI. Cal. Nouembris. simul (id quod in tali re solet) alij portenta, atque prodigia nuntiabant: alij conuentus fieri: arma portari: Capuae, atq; in Apulia seruile bellum moueri: igitur Senatus decreto Q. Martius Rex Fesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumq; ea loca missi sunt. Hi utriq; ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent calumnia, paucorum: quibus omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. Sed praetores Q. Pompeius Rufus Capuam: Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq; permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. Ad hoc si quis indicasset de coniuratione, quae contra Rempub. facta erat: praemium, seruo libertatem, & sestertia centum, libero impunitatem eius rei, & sestertiorum ducenta millia. itemq; decreuere, uti gladiatoriae familiae Capuam, & in caetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus: Romae per totam urbem uigiliae haberentur: hisq; minores magistratus praessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa laetitia, atque lasciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit: festinare: trepidare: neq; loco, neq; homini cui-

quā satis credere: neq; bellum gerere: neq; pacem habere: suo quisq; metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus pro Reip. magnitudine belli timor insolitus in-
cesserat: afflictae sese: manus supplices ad coelum tendere: miserari paruos liberos: rogare: omnia paue-
re: superbia atque delitijs omissis, sibi, patriæq; dis-
fidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mo-
uebat: tametsi præsidia parabantur: & ipse lege
plautia interrogatus erat ab L. Paulo. Postremo dis-
simulandi causa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio
laceffitus foret, in Senatum uenit. Tum Marcus Tullius
consul, siue præsentiam eius timens, siue ira commo-
tus, orationem habuit luculentam, atque utilem Reipu-
blicæ: quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit:
Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, de-
missis uultu, uoce supplici, postulare a Patribus cœpit,
nequid de se temere crederent: ea familia ortum: ita se
ab adolescentia uitam instituisse: ut omnia bona in spe
haberet: neque existimarent sibi patritio homini, cuius
ipsius atque maiorum plurima beneficia in ple-
bem Ro. essent: perdita Rep. opus esse: cum eam serua-
ret M. Tullius inquilinus cuius urbis Romæ. Ad hæc
maledicta alia cum adderet: obstrepere omnes: ho-
stem, atque paricidam uocare. Tum ille furibundus,
quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis
præceps agor: incendium meum ruina restinguam.
Deinde se ex curia domum proripuit. Ibi multa secū
ipse uoluens, quod neque insidiæ consuli procedebant:
& ab incendio intelligebat urbem uigilijs munitam:
optimum factu credens exercitum augere, ac pri-

CONIVRATIO

usquam legiones scriberentur, multa ante capere, quæ bello usui forent: nocte intempesta cum paucis in Marsiana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, cæterisque, quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment: insidias consuli maturent: cædem, incendia, alia que belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Martium Regem mittit cum mandatis huiuscemodi.

Deos, hominesque testamur Imperator, nos arma neque contra Patriam cœpisse: neque quo periculum alijs faceremus: sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent: quæ miseri, egentes, uiolentia, atque crudelitate foeneratorum plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus. Neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum legi uti: neque amisso patrimonio corpus liberum habere, tanta scœuitia foeneratorum, atque prætoris fuit. Sæpe maiores nostri miseri plebis Romanæ, decretis suis, inopiæ eius opitulati sunt. ac nouissime memoria nostra propter magnitudinem æris alieni, uolentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. sæpe ipsa plebs aut dominandi studio permota, aut supbia magistratum armata, a Patribus secessit. at nos non Imperium, neque diuitias petimus: quarum rerum causa, bella, atque certamina omnia inter mortales sunt: sed libertatem quam nemo bonus, nisi cum anima simul amittit. Te atque Senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus: legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis: ne nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæra-

mus, quo nam modo maxime ulti sanguinem nostrum, pereamus. Ad hæc Q. Martius respondit, siquid a Senatu petere uellent, ab armis discedant: Romam supplices proficiantur. ea misericordia, ac mansuetudine Senatum, & Populum Romanum semper fuisse: ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, præterea optimo cuique literas mittit: se falsis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere: Massiliam in exilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius esset: sed uti Resp. quieta foret: neue ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diuersas literas Q. Catulus in Senatu recitauit: quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum est.

L. CATILINA, QUINTO CAVLO SALVTEM.

Gregia tua fides, re cognita, grata mihi magis in meis periculis fiduciam commendationi meae tribuit. quamobrem defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui. quam mediusfidius, licet ueram cognoscas. Iniurijs contumelijsq; concitatus, quod fructu laboris, industriæq; meae priuatus, statum dignitatis non optinebam: publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi. Non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem: cum & alienis nominibus liberalitas Aureliæ Oresillæ, suis, filiaeque copijs persolue-

CONIVRATIO

ret . sed quod non dignos homines honore honesta-
tos uidebam : me'que falsa suspitione alienatum esse sen-
tiebam . hoc nomine satis honestas pro meo casu spes
reliquæ dignitatis conseruandæ sum secutus . Plura cum
scribere uellem : nuntiatum est mihi uim parari . Nunc
Orestillam tibi commendo : tuæq; fidei trado . eam
ab iniuria defendas , per liberos tuos rogatus , aueto .
Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flamini-
um in agro Rheatino , dum ciuitatem antea sollicitatam
armis exornat : cum fascibus atque alijs Imperij in-
signibus , in castra ad Manlium contendit . Hæc ubi
Romæ comperta sunt : Senatus Catilinam & Man-
lium hostes iudicat : cæteræ multitudini diem statuit :
ante quam liceret sine fraude ab armis discedere , præ-
ter rerum capitalium condemnatis . Præterea decer-
nit , uti consules delectum habeant : Antonius cum
exercitu Catilinam persequi maturet : Cicero Vrbi præ-
sidio sit . Ea tempestate mihi Imperium populi Ro-
mani multo maxime miserabile uisum est : cui cum ad
occasum ab ortu solis , omnia domita armis parerent :
domi otium , atque diuitiæ , quæ prima mortales
putant , affluerent : fuere , tamen ciues : qui seque,
Remq; publicam , obstinatis animis , perditum irent .
nanque duobus Senatus Decretis , ex tanta multitudine
neque præmio inductus , coniuurationem patefecerat ,
neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat .
Tanta uis morbi , atque uti tabes , plerosque ciuium
animos inuaserat . Neque solum illis aliena mens erat ,
qui conscii coniuurationis fuerant : Sed omnino cuncta
plebs nouarum rerû studio Catilinæ incepta probabat .

Id adeo more suo uidebatur facere . nam semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuidet: malos extollunt: uetera odere: noua exoptant: odio suarum rerū mutari omnia student : turba atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebs, ea uero præceps erat multis de causis . primum omnium, qui ubique probro, atq; petulantia maxime præstabant, item alij, qui per dedecora, patrimonijs amissis, postremo omnes, quos flagitium, aut facinus, domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi memores Syllanæ uictoriæ, quod ex gregarijs militibus alios Senatores uidebant, alios ita diuites, ut regio uictu, atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si uictoria in armis foret, talia sperabat. Præterea iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulera. Eos atque alios omnes malum publicum alebat . quo minus mirandum est homines egentes, malis moribus, maxima spe, Reipublicæ iuxta ac sibi consuluisse . Præterea, quorum uictoria, Syllæ parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat: haud sanè alio animo belli euentum expectabant. Ad hoc quicumque aliarum, atque Senatus partium erant, conturbari Remp. quam minus ualere ipsi malebant . id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat . nam postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso consulibus, tribunitia potestas restituta est : homines adolescentes summam potestatem nacti, quibus ætas, animusq; ferox erat, cœpere Senatus

CONIVRATIO

tum criminando plebem exagitare: Deinde largiendo,
 atque pollicitando magis incendere. Ita ipsi clari, po-
 tentesq; fieri. contra eos summa ope nitebatur plera-
 que nobilitas Senatus, sub specie reip. pro sua magnitu-
 dine. Nanq; uti paucis uerum absoluiam: post illa tem-
 pora quicumq; Remp. agitauiere, honestis nominibus,
 alij sicuti iura Populi defenderent, pars quo Senatus
 authoritas maxima foret, bonum publicum simulates,
 pro sua quisque potentia certabat: neque illis mode-
 stia, neque modus contentionis erat. utrique uictoriam
 crudeliter exercebant. Sed postquam Cn. Pompeius
 ad bellum Maritimum, atque Mithridaticum missus
 est: plebis opes immunitæ: paucorum potentia creuit.
 Hi, magistratus, prouincias, aliaq; omnia tenere. ipsi in-
 noxi, florentes, sine metu etatem agere: ceterosq; iu-
 dicijs terrere: quo plebem in magistratu placidius tra-
 ctarent. Sed ubi primum dubijs rebus nouandis spes
 oblata est: uetus certamen animos eorū arrexit. Quod
 si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu di-
 scessisset: profecto magna clades, atque calamitas Rēp.
 oppressisset: neque illis, qui uictoriam adepti forent,
 diutius ea uti licuisset: quin defessis & exanguibus, qui
 plus posset imperium, atque libertatem extorqueret.
 Fuere tamen extra coniurationem complures: qui ad
 Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fuluius Se-
 natoris filius: quem retractum ex itinere parens ne-
 cari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus sicuti
 Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut for-
 tuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut
 per alios sollicitabat: neque solum ciues, sed cuiusque

modi genus hominum: quod modo usui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat: eosq; si possit, impellat ad societatem belli, existimans publice, priuatimq; aere alieno oppressos. Præterea quod natura Gallica gens, bellicosa esset: facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus quod in Gallia negociatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat: atque eos nouerat. Itaque sine mora ubi primum legatos in foro conspexit: percontatus pauca de statu ciuitatis, et quasi dolens eius casum, requirere coepit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos uidet queri de auaritia magistratum: accusare Senatum: quod in eo auxilij nihil esset: miseris suis remediū, mortē expectare. At ego, inquit, uobis, si modo uiri esse uultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Hæc ubi dixit, Allobroges in maximam spem adducti Umbrenum orare, ut sui miseretur: nihil tam asperum, neq; tam difficile esse: quod non cupidissime facturi essent: dum ea res ciuitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit: quod foro propinqua erat: neque aliena consilij propter Semproniam. nam tum Brutus Roma aberat. Præterea Gabinium accersit: quo maior authoritas sermoni inesset. Eo præsentem conuersionem aperit: nominat socios. præterea multos cuiusque generis innoxios: quo legatis animus amplior esset. deinde eos pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habere, quid nam consilij caperent. in altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe uictoriæ. at in altera

CONIURATIO

maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia. Haec illis uoluentibus, tandem uicit fortuna Reipublicae. Itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrocínio plurimum ciuitas utebatur: rem omnem uti cognouerant, aperiuere. Cicero per Sangam consilio cognito, legatis praecipit, ut studium coniurationis uehementer simulent: ceteros addeant: bene polliceantur: dentque operam, uti eos quammaxime manifestos habeant. iisdem fere temporibus. in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Brutio, Apulia motus erat. nanque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac ueluti per dementiam, cuncta simul agebant: nocturnis consilijs, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer praetor, ex S. consulto, causa cognita, in uincula coniecerat. Item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciae legatus praecerat. At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut uidebatur, magnis copijs, constituerat, uti cum Catilina in agrum Fesulanum cum exercitu uenisset. L. Bestia Tri. plebis, contione habita, quereretur de actionibus Ciceronis: bellique grauissimi inuidia, optimo consuli imponeret. eo signo, proxima nocte caetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinus uti cum magna manu, duodecim simul opportuna loca urbis incenderent: quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterosque, quibus insidiae parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret: cumque ui-

aggrederetur. alius autem alium. sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent: simul caede, & incendio, percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuvarent, languentibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, uehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex praeccepto Ciceronis per Gabinium caeteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statio, item Cassio postulant iurandum: quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Caeteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eo breui uenturum pollicetur: ac pauloante legatos, ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his Titum Vulturium quendam Crotoniensem mittit: ut Allobroges, priusquam domum pergerent, cum Catilina, data, atque accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Vulturio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est. Qui sim ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites in quanta calamitate sis: & memineris te uirum esse. consideres quid tuae rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad haec mandata uerbis dat. cum ab Senatu hostis iudicatus sit: quo consilio seruitia repudiet. in Vrbe parata esse quae iusserat: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua

CONIVRATIO

proficiscerentur : Cicero per legatos cuncta edoctus L. Valerio Flacco, & C. Promptinio prætoribus imperat: ut in ponte Miluio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant : rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cætera uti factò opus sit, ita agant, permittit illis. homines militares sine tumultu præsidij collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsident. Postquam ad id loca legati cum Vulturio uenerunt: & simul utrinq; clamor exortus est: Galli cito cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Vulturius primo cohortatus cæteros, gladio se a multitudine defendit. deinde ubi a legatis desertus est: multa prius de salute sua Promptinium obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus, ac uitæ diffidens uelut hostibus sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios consuli declarantur. At illū ingens cura, atque lætitia simul occupauere. nam lætabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis creptam esse. porro autem anxius erat, dubitans in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid factò opus esset: pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ Reip. fore credebat. Igitur confirmato animo uocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq; Ceparium terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. Cæteri sine mora ueniunt. Ceparius paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens in Senatum perducit: reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ uenire iubet. Eo se-

natum aduocat: magnaq; frequentia eius ordinis, Vulturtium cum legatis introducit: Flacum Praetorem scrinium cum literis, quas a legatis acceperat, eodem asferre iubet. Vulturtius interrogatus de itinere, de literis, postremo quid, aut qua de causa consilij habuisset. Primo fingere: alia dissimulare de coniuratione. Post, ubi fide publica dicere iussus est: omnia uti gesta erant, aperit: docetq; se paucis ante diebus a Gabinio, et Cepario socium acatum, nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum, ex Gabinio P. Anronium, Seruium Syllam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse. Eadem Galli fatentur. At Lentulum dissimulantem coarguunt, praeter literas sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sybillinis, regnum Romae tribus Cornelijs portendi: Cinnam atque Syllam antea, se tertium esse: cui fatum foret urbis potiri. praeterea ab incenso Capitolio, illum esse uigesimum annum: quem saepe ex prodigijs Aruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur per lectis literis, cum prius omnes signa sua cognouissent: Senatus decernit, uti abdicato magistratu Lentulus, iteq; caeteri in liberis custodijs habeantur. Itaq; Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Quinto Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinus M. Crasso, Ceparus (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio Senatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quae primo cupida nouarum rerum nimis bello fauebat: mutata mente Catilinae consilia execrari: Ciceronem ad coelum tollere: ueluti ex seruitute erepta, gaudium, atque laetitiam agitabat.

CONIVRATIO

nanque alia belli facinora præde magis, quam detri-
 mento fore: incendium uero crudele, immoderatum, ac
 sibi maxime calamitosum putabat. quippe cui omnes
 copiae inusu quotidiano, & cultu corporis erant. Post
 eum diem quidam Lucius Tarquinius ad Senatum ad-
 ductus erat: quem ad Catilinam proficiscentem ex iti-
 nere retractum aiebant. Is cum se diceret indicaturum
 de coniuratione, si fides publica data esset: iussus a
 consule, quæ sciret, edicere: eadem fere, quæ Vultur-
 tius, de paratis incendijs, de cæde bonorum, de itine-
 re hostium senatum docet: præterea se missum à M.
 Crasso, qui Catilinæ nuntiaret: ne eum Lentulus, &
 Cethegus, alijq; ex coniuratione deprehensi terrerent.
 eoq; magis properaret ad urbem accedere: quo & cæ-
 terorum animos reficeret: & illi facilius e' periculo eri-
 perentur. Sed ubi Tarquinius Crassum nominauit
 hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia:
 alij rem incredibilem rati: par, stametsi uerum, exi-
 stimabant, tamen quia in tali tempore tanta uis ho-
 minis magis leniunda, quam exagitanda uideba-
 tur: plerique Crasso ex priuatis negocijs obnoxij, con-
 clamant indicem falsum esse: deq; ea re postulant,
 uti referatur. Itaque, consulente Cicerone, frequens Se-
 natus decreuit, Tarquinij indicium falsum uideri:
 eumq; in uinculis retinendum: neque amplius pote-
 statem faciundam: nisi de eo indicaret, cuius consilio
 tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore qui exi-
 stimarent indicium illud a' P. Antronio machinatum:
 quo facilius appellato Crasso per societatem periculi,
 reliquos illius potentia tegeret. alij Tarquinium im-
 missum

missum à Cicerone dicebant : ne Crassus more suo suscepto malorum patrocinio Remp. conturbaret . Ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui , tantam illam contumeliam sibi à Cicerone paratam . sed iisdem temporibus . Quæ Catulus , & Cn. Piso , neque precibus , neque gratia , neque pretio , Ciceronem impellere potuerunt , uti per Allobroges , aut per alium indicem C. Cæsar falso nominaretur . nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant : Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum , propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum : Catulus ex petitione pontificatus odio incensus , quod extrema ætate maximis honoribus usus , ab adolescentulo Cæsare victus discesserat . Res autem opportuna uidebatur : quod is priuatim egregia liberalitate , publice maximis numeribus grædem pecuniam debebat . sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt : ipsi singillatim circueundo , atque ementiendo , quæ se ex Vulturio , aut Allobrogibus audisse dicerent : magnam illi inuidiam confluauerant , usque adeo , ut nonnulli equites Ro. qui præsidij causa cum telis erant circum ædem concordiae , seu periculi magnitudine , seu animi mobilitate impulsæ , quo studium suum in remp. clarius esset , egredienti ex Senatu Cæsari , gladio munitarentur . Dum hæc in Senatu aguntur : & dum legatis allobrogum , & Tito Vulturio , comprobato eorum iudicio , præmia decernuntur : Libertini & pauci ex clientibus Lentuli , diuersis itineribus opifices , atque seruitia in uicis ad eum eripiendum sollicitabant . Partim exquirebant duces multitudinum , qui pretio .

d

CONIVRATIO

Remp. uexare soliti erant. Cethegus autem per nuntios, familiam, atque libertos suos electos, & exercitatos in audaciam orabat, ut grege facto cum telis ad se se irrumperent. Consul, ubi ea parari cognouit: dispositis praesidijs, uti res, atque tempus monebat: conuocato Senatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs traditi erant. Sed eos pauloante frequens Senatus iudicauerat contra Remp. fecisse. Tum D. Iunius Syllanus, primus sententiam rogatus (quod eo tempore consul designatus erat) de ijs, qui in custodijs tenebantur, & praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isq; postea permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam Tiberij Neronis iturum se dixerat, quod de ea re, praesidijs additis, referendum censuerat. Sed Caesar, ubi ad eum uentum est: rogatus sententiam à consule, huiusmodi uerba locutus est. Omnes homines P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia uacuos esse decet: haud facile animus uerum prouidet: ubi illa officium: neque quisquam omnium libidini simul & usui paruit. ubi intenderit ingenium: ualet. si libido possidet: ea dominatur: animus nihil ualet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, atque populi, ira aut misericordia impulsu male consuluerint. sed ea malo dicere, quae maiores nostri contra libidinem animi sui recte, atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum Rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas magna, atque magnifica, quae populi Romani opibus creue-

rat: infida, atque aduersa nobis fuit: sed postquam bello confecto de Rhodys consultum est: maiores nostri nequis diuitiarum magis, quàm iniuriæ causa bellum inceptum diceret: impunitos eos dimisere. Item bellis punicis omnibus, cum sæpe Carthagenenses & in pace, & per inducias multa nefaria facinora fecissent: nunquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quàm quod in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item uobis prouidendum est P. C. ne plus apud uos ualeat P. Lentuli, & cæterorum scelus, quàm uestra dignitas: ne ue magis iræ uestræ quam famæ consulatis. Nam si digna poena pro factis eorum reperitur: nouum consilium adprobo. sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat: his utendum censeo: quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite, atque magnifice casum Reip. miserati sunt: quæ belli seuitia esset, quæ uictis acciderent, enumerauerunt: rapi uirgines, pueros: diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarum pati, quæ uictoribus collibuisse: fana, atque domos spoliari: cædem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed per Deos immortales, quo illa oratio pertinuit? an uti uos infestos coniurationi faceret? scilicet quem res tanta, & tam atrox non permouit: eum oratio accendet. non ita est. neque cuiquam mortaliū iniuriæ suæ paruæ uidentur. multi eas grauius æquo habuere. sed alijs alia licentia est P. C. qui demissi in obscuro uitam agunt, siquid iræ

8: CONIVRATIO

cundia deliquere: pauca sciunt: fama atque fortuna eorum pares sunt. qui magno imperio præditi, in excelsa ætatem agunt: eorum facta cuncti mortales nouere. Ita in maxima fortuna, minima licentia est. neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. quæ apud alios iracundia dicitur: ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur: equidem ego sic existimo P. C. omnes cruciatus minores, quam facinora illorum esse. sed plerique mortales postrema meminere: & in hominibus impijs sceleris eorum oblitus, de poena differunt: si ea paulo scæuior fuerit. D. Syllanum uirum fortem, atque strenuum certe scio, quæ dixerit, studio Reip. dixisse: neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamque modestiam uiri cognoui. Verum sententia eius mihi non crudelis (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed aliena a Rep. nostra uidetur. nam profecto aut metus, aut iniuria te subegit Syllane, consulem designatum genus poenæ nouum decernere. De timore, superuacaneum est differere: cum præsertim diligentia clarissimi uiri consulis tanta præsidia sint in armis. De poena possum equidem dicere id quod res habet: in luctu, atque miserijs, mortem erumnarum requiem, non cruciatum esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: ultra neque curæ, neque gaudii locum esse. Sed per Deos immortales quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius uerberibus in eos animaduertetur? An quia lex Porcia uetat? ad aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. An quia grauius est

uerberari, quam necari? quid aut acerbum, aut nimis graue est in homines tanti facinoris conuictos? Sin quia leuius est: qui conuenit in minore negotio legem timere: cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in paricidas Reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna: cuius libido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid eucenerit. Ceterum uos Patres C. quid in alios statuatis, consyderate. omnia mala exempla, ex bonis initijs orta sunt. sed ubi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit: nouum illud exemplum ab dignis & idoneis, ad indignos & non idoneos transfertur. Lacedaemonij, deuictis Atheniensibus, triginta uiros imposuere: qui Remp. eorum tractarent, Hi primo coepere pessimum quenque, & omnibus inuisum indemnatum necare. Ea populus laetari, & merito dicere fieri. post, ubi paulatim licentia creuit: iuxta bonos & malos libidinosse interficere: caeteros metu terere. ita ciuitas seruitute oppressa, stultae laetitiae graues poenas dedit. Nostra memoria uictor Sylla, cum Damasippum, & alios eiusmodi, qui malo Reip. creuerant, iugulari iussit: quis non factum eius laudabat? homines scelestos & factiosos, qui seditionibus Remp. exagitaauerant, merito necatos aiebant. sed ea res, magnae initium cladis fuit. Nam uti quisque aut domum, aut uillam, postremo uas, aut uestimentum alicuius concupiuerat: dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat: paulo post ipsi traherentur: neque prius finis iugulandi fuit: quam Sylla o-

CONIVRATIO

omnes suos diuitijs expleuit . Atque ego hoc non in M.
 Tullio , neque his temporibus uereor . Sed in magna
 ciuitate multa , & uaria ingenia sunt . potest alio tem-
 pore , alio consule , cui item exercitus in manu sit , fal-
 sum aliquid pro uero credi . ubi hoc exemplo per se-
 natus decretum , gladium consul eduxerit : quis illi
 finem statuet ? aut quis moderabitur ? Maiores no-
 stri P. C. neque consilij , neque audaciae unquam egue-
 re : neque illis superbia obstabat , quo minus aliena
 instituta , si modo proba erant , imitarentur . arma
 atque tela militaria ab Sannitibus , insignia magistra-
 tuum ab Thuscis pleraq; sumpserunt . postremo quod
 ubique apud socios , aut hostes idoneum uidebatur ,
 cum summo studio domi exequabantur . Imitari , quam
 inuidere bonis malebant . Sed eodem illo tempore grae-
 ciae morem imitati , uerberibus animaduvertebant in-
 ciues : de condemnatis summum supplicium suriebant .
 Postquam Resp. adoleuit : & multitudine ciuium fa-
 ctiones ualere : circumueniri innocentes , alia huiuscemo-
 di fieri coepere : tunc lex Porcia , aliaeq; leges para-
 tae sunt : quibus legibus exilium damnatis permissum
 est . Hanc ego causam P. C. quo minus nouum consilium
 capiamus , in primis magnam puto . Profecto uirtus ,
 atque sapientia maior : in illis fuit : qui ex paruis opibus
 tantum imperium fecere : quam in nobis qui ea bene
 parta uix retinemus . Placet igitur eos dimitti , & au-
 geri exercitum Catilinae ? minime . sed ita censeo . pu-
 blicandas eorum pecunias : ipsos in uinculis haben-
 dos per municipia , quae maxime opibus ualent : ne
 quis de his postea ad senatum referat : ne ue cum po-

pulo agat. qui aliter fecerit: Senatum existimare, eum contra Remp. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finem fecit: cæteri uerbo, alius alij uarie assentiebantur. At M. Porcius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

Longe mihi alia mens est Patres Conscripti, cum res, atque pericula nostra consydero: & cum sententias nonnullorum ipse micum re puto. illi mihi disseruisse uidentur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum parauere. res autem monet cauere ab illis magis: quàm quid in illos statuamus, consultare. nam cætera maleficia tum persequare: ubi facta sunt. hoc nisi prouideris, ne accidat: ubi euenit, frustra iudicia implores. Capta Urbæ, nihil reliqui fit uictis. Sed per Deos immortales, uos ego appello, qui semper domos, uillas, signa, tabulas uestras pluris, quam Remp. fecistis: si ista, cuiuscûq; modi sint, quæ amplexamini, retinere, si uoluptatibus uestris otium præbere uultis: expergiscimini aliquando: & capeſſite Rempublicam. non agitur de uectigalibus, neque de sociorum iniurijs. libertas & anima nostra in dubio est. sæpenumero P. C. multa uerba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque auaritia nostrorum cuium questus sum: multosq; mortales, ob eam causam aduersos habeo. qui mihi, atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem: haud facile alterius libidini malefacta condonabá. sed ea tametsi uos pariipendebatis: tamen Resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc uero nõ id

CONIVRATIO

agitur, bonis ne, an malis moribus uiuamus: neq; quā-
 tum, aut quā magnificum imperium populi Roma-
 ni sit: sed hæc, cuiuscunque modi uidentur, nostra, an
 nobiscum unā hostium, futura sint. hic mihi quisquam
 mansuetudinem, & misericordiam nominat: iam pridē
 equidem nos uera rerum uocabula amisimus: quia bo-
 na Aliena largiri liberalitas, malarum rerum au-
 dacia, fortitudo uocatur. eo Resp. in extremo sita est.
 sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex so-
 ciorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarū. ne
 illi sanguinem nostrum largiantur: & dū paucis scele-
 stis parcunt, bonos oēs perditum eant. Bene & cōposite
 C. Cæsar paulo ante in hoc ordine de uita et morte dis-
 seruit: credo falsa existimans ea, quæ de inferis memorā-
 tur: diuerso itinere malos a bonis, loca tetra, inculta, foe-
 da, atque formidolosa habere. itaq; censuit pecunias eo-
 rum publicandas: ipsos per municipia in custodijs ha-
 bendos: uidelicet timens, ne si Romæ sint, aut a popu-
 laribus coniuurationis, aut a multitudine conductæ, per-
 uim eripiantur. quasi uero Mali atque scelesti tantum
 modo in Vrbe, & non per totam Italiam sint: aut
 non ibi plus possit audacia: ubi ad defendendum o-
 pes minores sunt. Quare uanum equidem hoc consi-
 lium est: si periculum ex illis metuit. si in tanto omniū
 metu solus non timet: eo magis refert, me mihi, atque uo-
 bis timere. Quæ de P. Lentulo, cæterisq; statuetis: pro-
 certo habetote, uos simul de exercitu Catilinæ, & de
 omnibus coniu-ratis decernere. quanto uos attentius ea
 ageris: tanto illis animus infirmior erit. si paululum

modo uos languere uiderint : iam omnes feroces ad-
runt . nolite existimare maiores nostros armis Rem-
pu. ex parua magnam fecisse . si ita res esset : multo pul-
cherrimã eam nos haberemus . quippe sociorum atque
cuium, præterea armorum, atque equorum maior no-
bis copia, quàm illis est . sed alia fuerunt : quæ illos ma-
gnos fecerunt : quæ nobis nulla sunt : domi industria,
foris iustum Imperium , animus in consulendo liber,
neque delicto , neque libidini obnoxius . pro his nos
habemus luxuriam , atque auaritiam , publice egesta-
tem, priuatim opulentiam : laudamus diuitias : sequi-
mur inertiam : inter bonos & malos nullum discri-
men est : omnia uirtutis præmia ambitio possidet . neque
mirum, ubi uos separatim sibi quisque consilium capi-
tis : ubi domi uoluptatibus , hic pecuniæ , aut gratiæ
seruitis . eo fit , ut impetus fiat in uacua Rempu-
blicam . sed ego hæc omitto . coniurauere nobilissimi ci-
ues patriam incendere : Gallorum gentem infestissimã
Romano nomini ad bellum accersunt : dux hostium
cum exercitu supra caput est : uos cunctamini , etiam
nunc ? & dubitatis , quid intra mœnia deprehensis ho-
stibus faciatis ? misereamini censeo . deliquere homines
adolescentuli per ambitionem : atque etiam armatos di-
mittatis . Næ ista uobis mansuetudo , & misericordia .
si illi arma cœperint , in miseriam conuertetur . Sci-
licet res ipsa aspera est : sed uos non timetis eam . im-
mo uero maxime . sed inertia & mollitia animi , alius
alium expectantes cunctamini : uidelicet Dîs immor-
talibus confisi : qui hanc Remp . in maximis sæpe pe-
riculis seruauerunt . Non uotis neque supplicijs mulie-

CONIVRATIO

bribus auxilia deorum parantur . uigilando , agen-
 do , bene consulendo , prospere omnia cedunt . vbi so-
 cordiae te , atque ignauiae tradideris : nequidquam Deos
 implores . irati , infestiq; sunt . Apud maiores nostros
 Aulus Manlius Torquatus , bello gallico filium suum ,
 quod is contra Imperium in hostem pugnauerat : ne-
 cari iussit . atque ille egregius adolescens , immodera-
 ta fortitudinis , morte poenas dedit . uos de crudelis-
 simis parricidis quid statuatis cunctamini ? uidelicet cae-
 tera uita eorum huic sceleri obstat . Verum parcite di-
 gnitati Lentuli : si ipse pudicitiae , si famae suae , si Dijs ,
 aut hominibus unquam ullis pepercit . ignoscite Ceibe-
 gi adolescentiae : nisi iterum iam patriae bellum fecit .
 nam quid ego de Gabinio , Statilio . Cepario loquar ? que-
 bus si quidquam pensi unquam fuisset : non ea consti-
 lia de Rep . habuissent . postremo P . C . si me her-
 cle peccato locus esset : facile paterer uos ipsa re cor-
 rigi : quoniam uerba mea contemnitis . sed undique
 circumuenti sumus . catilina cum exercitu in faucibus
 urget : alij intra moenia , atque in sinu urbis sunt ho-
 stes : neque parari , neque consuli quicquam potest oc-
 culte . quo magis properandum est . Quare ita cen-
 seo : cum nefario consilio sceleratorum ciuium Resp . in
 maxima pericula uenerit : hiq; indicio T . Volturtij ,
 et legatorum Allobrogum conuicti , confessi que sint ,
 caedem , incendia , aliaque se foeda , atque crudelia
 facinora in ciues , patriamq; parauisse : de confessis si-
 cuti de manifestis rerum capitalium , more maiorum
 supplicium sumendum . Postquam Cato assedit : consu-
 lares omnes , itemq; Senatus magna pars , sententiam

eius laudant: uirtutem animi ad caelum ferunt. alij alios increpantes, timidos uocant. Cato magnus, atq; clarus habetur: senatus decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multaq; audienti, quae Populus ro. domi, militiaeq; mari, atque terra praecleara facinora fecit: forte libuit attendere, quae res maxime tanta negotia sustinisset. sciebam se penumero Parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram paruis copijs bella gesta cum opulentis Regibus. ad hoc saepe fortunae uiolentiam tolerauisse: facundia Graecos, gloria belli Gallos, Romanos antefuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum ciuium egregiam uirtutem cuncta patrauisse: eoq; factum, uti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est: rursus Resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratum uitia sustentabat: ac ueluti effoeta parentum multis tempestatibus, haud sane quisquam Romae uirtute magnus fuit. Sed mea memoria ingenti uirtute, diuersis moribus fuisse duo uiri M. Cato, & C. Caesar: quos quoniam res obtulerat, silentio praeterire, non fuit consilium: quin utriusque naturam & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuisse. magnitudo animi par: item gloria. sed alia alij. Caesar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur: integritate uitae Cato. ille mansuetudine, & misericordia clarus factus. huic seueritas dignitatem addiderat. Caesar dando, subleuando, ignoscendo, Cato nihil largiendo glo-

CONIVRATIO

riam adeptus est. in altero miseris profugium erat. in
 altero malis pernities. illius facilitas, huius constan-
 tia laudabatur. postremo Cæsar in animum induxe-
 rat, laborare: uigilare: negotijs amicorum intentus,
 sua negligere: nihil denegare, quod dono dignum es-
 set: sibi magnum Imperium, exercitum, nouum bel-
 lum exoptabat: ubi uirtus eius enitescere posset. At
 Catoni studium modestiæ, & decoris, sed maxime se-
 ueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione
 cum factioso, sed cum strenuo uirtute, cum modesto pudo-
 re, cum innocente abstinentia certabat. Esse quam ui-
 deri bonus malebat. Itaq; quo minus gloriam pete-
 bat: eo magis illam adsequebatur. Postquam uti di-
 xi, Senatus in Catonis sententiam discessit: Consul opti-
 mum facturatus. noctem, quæ instabat, ante cape-
 re: nequid eo spatio nouaretur: Triumuiros quæ ad
 supplicium postulabat, parare iubet. Ipse dispositis præ-
 sidijs, Lentulum in carcerem deducit. cæteris idem
 fit per prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum
 appellatur, ubi paululum ascenderit ad leuam, cir-
 citer XII pedes humi depressus. eum muniunt undiq;
 parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iun-
 cta: sed inculta tenebris, odore fœda, atque terribi-
 lis eius facies est. in eum locum postquam demissus est Lē-
 tulus: iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat,
 laqueo gulam fregere. Ita ille patritius ex gente cla-
 rissima Corneliorum; qui consulare Imperium Ro-
 mæ habuerat, dignum moribus, factisq; suis exitium
 uitæ inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cæpa-
 rio eodem modo supplicium sumptum est. Dum

ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam
et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas
legiones instituit: cohortes pro numero militum com-
plet. deinde ut quisque uoluntarius, aut ex socijs in
castra uenerat, æqualiter distribuerat: ac breui spa-
tio legiones numero hominum expleuerat: cum ini-
tio non amplius duobus milibus habuisset. sed ex
omni copia circiter pars quarta erat militaribus ar-
mis instructa: cæteri ut quenque casus armauerat, spa-
ros, aut lanceas, alij præacutas fudes portabant. sed
postquam Antonius cum exercitu aduentabat: Ca-
tilina per montes iter facere: modo ad urbem, mo-
do Galliam uersus castra mouere: hostibus occasio-
nem pugnandi non dare: sperabat propediem ma-
gnas copias se habiturum, si Romæ socij incepta pa-
trauissent. Interea seruitia repudiabat, cuius ini-
tio ad eum magnæ copiae concurrebant, opibus coniu-
rationis fretus, simul alienum suis rationibus existi-
mans, uideri causam ciuium cum seruis fugitiuis com-
municasse. sed postquam in castra nuntius peruenit,
Romæ coniurationem patefactam: de Lentulo et Ce-
thego, cæterisque, quos supra memorauimus supplicium sum-
ptum: plerique quos ad bellum spes rapinarum, aut no-
uarum rerum studium illexerat, dilabuntur: Reli-
quos Catilina per montes asperos magnis itineribus in
agrum Pistoriensem adducit, eo consilio: uti per tra-
mites occulte perfugerent in Galliam transalpinam.
At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro
Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa
existmans, quæ supra diximus, Catilinam agitare.

CONIVRATIO

Igitur ubi iter eius ex perfugis cognouit: castra prope
pere mouit: ac sub ipsis radicibus montium confedit:
qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque
tamen Antonius procul aberat: utpote qui magno exer-
citu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur.
Sed Catilina, postquam uidet montibus, atque co-
püs hostium se clausum: in urbe res aduersas: neque
fugæ, neque præsidij ullam spem: optimum facti ra-
tus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum An-
tonio quamprimum confligere. Itaque concione ad-
uocata, huiusmodi orationem habuit. Com-
pertum habeo milites, uerba uirtutem non addere:
neque ex ignaui strenuum, neque fortem ex timi-
do exercitum oratione Imperatoris fieri. quanta cu-
iusque animo audacia natura, aut moribus inest: tan-
ta in bello patere solet. quem neque gloria, neque pe-
ricula excitant: nequidquam hortere. timor animi au-
ribus officit. Sed ego uos quo pauca monerem aduo-
caui, simul uti causam mei consilij aperirem. Scitis
equidem milites socordia, atque ignaui Lentuli quan-
tum ipsi, nobisq; cladis attulerit: quoque modo dum
ex Vrbe præsidia operior: in Galliam proficisci ne-
quiuerim. Nunc uero quo loco res nostræ sint, iu-
xta mecum omnes intelligitis. exercitus hostium duo,
unus ab Vrbe, alter à Gallia obstant: diutius in his
locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atq; alia-
rum rerum egestas prohibet: quocunque ire placet,
ferro iter aperiendum est. Quapropter uos moneo,
uti forti, atque parato animo sitis: & cum præ-
lium inibitis, memneritis uos diuitias, decus glo-

riam, præterea libertatem, atque patriam in dextris
uestris portare. si uincamus: omnia nobis tuta erunt:
commeatus abunde, municipia, atque coloniæ pate-
bunt. si metu cesserimus: eadem illa aduersa fient:
neque locus, neque amicus quisquam teget: quem ar-
ma non texerint. præterea milites, non eadem no-
bis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria,
pro libertate, pro uita certamus. illis superuacaneum
est pro potentia paucorum pugnare. quo audacius
aggredimini, memores pristinae uirtutis. licuit nobis
cum summa turpitudine in exilio ætatem agere. po-
tuistis nonnulli Romæ amissis bonis alienas opes ex-
pectare. quia illa fœda, atque intoleranda uiris ui-
debantur: hæc sequi decreuistis. si hæc relinquere
uultis: audacia opus est. nemo nisi uictor pace bel-
lum mutauit. nam in fuga salutem sperare. cum ar-
ma, quibus corpus tegitur, ab hostibus auerteris: ea
uero dementia est. semper in prælio ijs maximum
est periculum: qui maxime timere. audacia pro mu-
ro habetur. Cum uos considero milites: & cum fa-
cta uestra aestimo: magna me spes uictoriæ tenet. ani-
mus, ætas, uirtus uestræ me hortantur: præterea ne-
cessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. nam mul-
tudo hostium ne nos circumuenire queat, prohibent
angustiae loci. quod si uirtuti uestræ fortuna inui-
derit: caute ne multi animam amittatis: neu capti poti-
us sicuti pecora trucidemini: quam uirorum more pugna-
tes, cruentam atq; luctuosam uictoriam hostibus relin-
quatis. Hæc ubi dixit: paululum commoratus, signa

CONFURATIO

cernerè iubet: atque instructos ordines in locum æquum
 deducit. dein remotis omnium equis, quo militibus
 ex æquato periculo animus amplior esset, ipse pedes
 exercitum pro loco, atque copijs instruit. nam uti
 planities erat inter sinistros montes, & ab dextera
 rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit: reli-
 qua signa in subsidijs arctius collocat. ab his centu-
 riones omnes lectos & euocatos, præterea ex gre-
 garijs militibus optimum quenque armatum in pri-
 mam aciem subducit: C. Manlium in dextera, Fesula-
 num quendam in sinistra parte curare iubet. ipse cum
 liberis, & colonis propter Aquilam adsistit: quam
 bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse di-
 cebatur. At ex altera parte C. Antonius pedibus
 æger quod prælio adesse nequibat, M. Petreio le-
 gato exercitum permittit. ille cohortes ueteranas, quas
 tumultus causa conscripserat in fonte, post eas cæte-
 rum exercitum in subsidijs locat. ipse equo circuiens
 unumquenque nominans, appellat: hortatur: rogat,
 ut memnerint se contra latrones inermes, pro pa-
 tria, pro liberis, pro aris, atque focis suis certare.
 Homo militaris, quod amplius annos XXX tri-
 bunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum
 magna gloria in exercitu fuerat: plerosque ipsos, fa-
 etiãq; eorum fortia nouerat: ea commemorando mi-
 litum animos accendebat. sed ubi omnibus rebus ex-
 ploratis, Petreius tuba signum dat: cohortes pau-
 latim incedere iubet. Idem facit hostium exercitus.
 postquam eo uentum est: unde a ferentarijs prælium
 committi

committi posset : maximo clamore infestis signis concurrunt: pila omittunt: res gladijs geritur . Veterani pristinae uirtutis memores, cominus acriter in stare. illi haud timidi resistunt. maxima ui certatur . Interea Catilina cum expeditis in prima acie uersari : laborantibus succurrere: integros pro saucijs arcessere: omnia providere : multum ipse pugnare: saepe hostem ferire: strenui militis, & boni Imperatoris officia simul exequebatur . Petreius, ubi uidet Catilinam contra, ac ratus erat, magna ui contendere: cohortem praetoriam in medios hostes inducit : eosq; perturbatos, atq; alios alibi resistentes interficit. deinde utrinq; ex lateribus caeteros aggreditur. Manlius & Fesulanus in primis pugnantem cadunt. Postquam fusas copias, seq; cum paucis relictum uidet : Catilina memor generis, atq; pristinae dignitatis suae, in confertissimos hostes incurrit : ibiq; pugnantem confoditur. Sed confecto praelio, tum uero cerneret quanta audacia, quantaq; animi uis fuisset in exercitu Catilinae. nam fere quem quisq; pugnando uiuus locum coeperat : eum amissa anima corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors praetoria disiecerat : paulo diuersius, sed omnes tamen aduersis uulneribus conciderant. Catilina uero longe a suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiam adhuc spirans, ferociamq; animi, quam habuerat uiuus, in uultu retinens . Postremo ex omni copia, neque in praelio, neque in fuga quisquam cuius ingenium captus est . ita cuncti suae, hostiumq; uitae iuxta pepercerant . Neque tamen exercitus Populi Romani letam, aut incrementam

BELLVM

uictoriam adeptus erat. nam strenuissimus quisq; aut occiderat in praelio: aut grauius uulneratus discesserat. multi autem, qui e' castris uisendi, aut spoliandi gratia processerant: uolentes hostilia. cadauera, amicum alij, pars hospitem, aut cognatum reperiabant. fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita uarie per omnem exercitum laetitia, moeror, luctus, atque gaudium agitabantur.

FINIS.

C. CRISPI SALLVSTII DE BELLO IUGVRTHI NO LIBER.

Falso queritur de natura sua genus humanum: quod imbecilla, atque aui breuis, sorte potius, quam uirtute regatur. nam contra reputando, neq; maius aliud, neque praestabilius inuenias: magisq; naturae industriam hominum, quam uim, aut tempus deesse. sed dux, atque imperator uitae mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam, uirtutis uia grassatur: abunde pollens, potensq;, et clarus est: neque fortunae eget. quippe quae probitatem, industriam, caeterasq; bonas artes, neque dare, neque eripere cuiquam potest. Sin captus prauis cupidinibus, ad inertiam, et uoluptates corporis pessundatus

est: pernitiōsa libidine paulisper usus, ubi per socordiam vires, tempus, ætas, ingenium, defluxere: naturæ infirmitas accusatur. suam quique culpam auctores, ad negotia transferunt. quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset: quanto studio aliena, ac nihil profutura, multumq; etiam periculosa petunt: neque regerentur magis casibus: quàm regerent casus: & eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus, gloria æterni fierent. nam uti genus hominum compositum è corpore & anima est: ita res cunctæ, studiaq; omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ ciuitiæ, ad hoc vis corporis, & alia huiusmodi omnia breui dilabuntur. At ingenij egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est: omniaque orta occidunt: et aucta senescunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta: neque ipse habetur. quo magis prauitas eorum admiranda est: qui dediti corporis gaudijs, per luxum, atq; ignauiam ætatem agunt. cæterum ingenium, quo neq; melius, neq; amplius aliud in natura mortalium est, incultu, atq; socordia torpescere sinunt. cum præsertim tam multæ, variæq; sint artes animi: quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupienda uidentur: quoniam neq; uirtuti honos datur: neq; illi, quibus per fraudem ius fuit, utiq; tuti, aut eo magis honesti sunt.

BELLV M

nam uī quidem regere patriam, aut parentes, quan-
 quam & possis: & delicta corrigas: tamen importu-
 num est. cum præsertim omnes rerum mutationes, cæ-
 dem, fugam, aliaq; hostilia portendant. frustra autem
 niti, neque aliud se fatigando, nisi odium quærere,
 extremæ dementiæ est. nisi forte quem inhonesta, &
 perniciosa libido tenet, potentiæ paucorum decus, atq;
 libertatem suam gratificari. Cæterum ex his nego-
 cijs, quæ ingenio exercentur: in primis magno usui
 est memoria rerum gestarum: cuius de uirtute, quia
 multi dixerunt, prætereundum puto: simul ne per inso-
 lentiam quis existimet, memet studium meum lau-
 dando extollere. Atq; ego credo fore, qui, quia decreui
 procul à Rep. ætatem agere: tanto, tamq; utili labori
 meo nomen inertiae imponant. certe, quibus maxima
 industria uidetur, salutare plebem: & conuiujs glo-
 riam quærere. qui si reputauerint, & quibus ego tem-
 poribus magistratum adeptus sum: & quales uiri
 idem adsequi nequiuerint: & postea quæ genera ho-
 minum in Senatum peruenerint: profecto existima-
 bunt me magis merito, quam ignauia iudicium ani-
 mi mei mutauisse: maiusq; commodum ex otio meo,
 q̄ ex aliorum negotijs Reip. uenturum. Nam sæpe au-
 diui Q. Maximum, P. Scipionem, præterea ci-
 uitatis nostræ præclaros uiros solitos ita dicere: cum
 maiorum imagines intuerentur: uehementissime si-
 bi animum ad uirtutem accendi, scilicet non ce-
 ram illam, neque figuram tantam uim in sese ha-
 bere: sed memoria rerum gestarum eam flammam
 egregijs uiris in pectore crescere: neque prius se

dari, quam uirtus eorum famam, atque gloriam adaequauerit. At contra, quis est omnium his moribus, qui non diuitijs & sumptibus, non probitate, neque industria cum maioribus suis contendat? Etiam homines non ui, qui antea per uirtutem soliti erant nobilitatem anteuenire: furtim & per latrocinia potius, quam bonis artibus ad imperia, & honores nituntur. perinde quasi praetura & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per seipsa clara, & magnifica sint: ac non per inde habeantur: ut eorum, qui ea sustinent, uirtus est. Verum ego liberius, altiusque processi, dum me ciuitatis morum piget, tædetque. Nunc ad inceptum redeo. Bellum scripturus sum: quod Populus R. cum iugurtha Rege Numidarum gessit: primum quia magnam & atrox, uariaque uictoria fuit: Deinde quia tum primum superbiae nobilitatis obuiam itum est: quæ contentio diuina & humana cuncta permiscuit: eoque uecordia processit: ut studijs civilibus bellum, atque uastitas Italiae finem faceret. Sed priusquam huiuscemodi rei initium expediam: pauca supra repetam: quo ad cognoscendum omnia, illustra magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo Dux Carthaginensium Annibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime attriuerat: Masinissa Rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea cognomen Africano ex uirtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat. ob quæ, uictis Carthaginensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late Imperium ualuit, Populus Ro. quasunque urbes, &

BELLVM

agros manu cœperat, Regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona, atque honesta nobis permansit. sed imperij, uitæq; eius finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus optinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalē, & Hiempsalem ex sese genuit: Iugurthamq; Manastabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat: eodem cultu quo liberos suos domi habuit. Qui ubi primum adoleuit, pollens uiribus, decora facie, sed multo maxime ingenio ualidus, non se luxui, neque inertiae corrumpendum dedit: sed (uti mos gentis illius est) equitare: iaculari: cursu cum æqualibus certare: & cum omnes gloria anteiret: omnibus tamen carus esse. Ad hoc pleraq; tempora in uenando agere: leonem, atq; alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere: & minimum ipse de se loqui. quibus rebus Micipsa, tamen si initio lætus fuerat, existimans Iugurthæ uirtutem regno suo gloriae fore: tamen postquam hominem adulescentem, exacta sua ætate, & paruis liberis, magis, magisque crescere intelligit: uehementer eo negotio per motus, multa cum animo suo uoluebat. terrebat eum natura mortalium auida Imperij, & præceps ad explendam animi cupidinem. præterea opportunitas suæ liberorumq; ætatis: quæ etiam mediocres uiros spe prædæ transversos agit. ad hoc studia Numidarum in Iugurtham accensa. ex quibus, si talem uirum dolis interfecisset, nequa seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, ubi uidet neque per uim, neque insidijs opprimi posse.

hominem, tam acceptum popularibus: quod erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriae militaris: statuit eum obiectare periculis: & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa cum populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret: sperans uel ostentando uirtutem, uel hostium saeuitia facile eum occisurum: praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, ut erat impigro, atque acris ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis Imperator erat, & morem hostium cognouit: multo labore, multaq; cura, praeterea modestissime parendo, & saepe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat: ut nostris uehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est: & praelio strenus erat, & bonus consilio. quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerumq; asferre solet. Igitur Imperator omnes fere res asperas per Iugurtham agere: in amicis habere: magis, magisque eum in dies amplecti: quippe cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. huc accedebat munificentia animi, & ingenij solertia. quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate fuerunt in exercitu nostro complures noui, atque nobiles: quibus diuitiae bono, honestoq; potiores erant: factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant: si Micipsa Rex occidisset: fore uti solus regno Numidiae po-

BELLVM

tiretur: in ipso maximam uirtutem: Romæ omnia uenalia esse. Sed postquam Numantia deleta P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro contione Iugurtham in prætorium adduxit: ibiq; secreto monuit, ut potius publice, quam priuatim amicitiam Populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis em, quod multorum esset. si permanere uellet in suis artibus: ultro illi & gloriam, & regnum uenturum. sin properantius pergeret: pecuniam, & ipsum præcipitem casurum. sic locutus, cum literis eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. earum sententia hæc erat. Iugurthæ tui bello Numantino longe maxima uirtus fuit. quam re certo scio tibi gaudio esse. nobis ob merita sua carus est. ut idem Senatui, populoque Romano sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes uirum dignum te, atque auo suo Masinissa. Igitur Rex ubi ea, quæ fama acceperat, ex literis Imperatoris ita esse cognouit: cum uirtute, tum gratia uiri permotus, flexit animum suum: & Iugurtham beneficijs uincere aggressus est: statimq; eum adoptauit: & testamento pariter cum filijs hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem uitæ adesse intelligeret: coram amicis et cognatis, itemq; Adherbale, & Hiempsale filijs, huiusmodi uerba cum Iugurtha fertur habuisse. Paruum ego te Iugurtha amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus in te

bi, quàm liberis si genuissem ob beneficia carum fore. neque ea res falsum me habuit. nam ut alia magna, & egregia tua facta omittam: nouissime rediens Numantia, meq; regnumq; meum gloria decorasti: tuaq; uirtute nobis Romanos, ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familie nostrae renouatum est. postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloria inuidiam uicisti. Nunc quoniam mihi natura finem uitae facit: per hanc dexteram, per regni fidem moneo, obtestorq; te: uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt: caros habeas: neu malis alienos adiungere: quàm sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neq; thesauri praesidia regni sunt. uerum amici. quos neq; armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide parantur. quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies: si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum uobis irado firmum: si boni eritis: sin mali: imbecillum. nam concordia paruae res crescunt: discordia maximae dilabuntur. Caeterum ante hos te Iugurtha, qui aetate & sapientia prior es: ne aliter quid eueniat, providere decet. nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam: tamen quia plus potest, facere uidetur. Vos autem Adherbal, & Hiempsal colite, & obseruate talem hunc uirum: imitamini uirtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse uidear, quàm genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi Regem ficta locutum intelligebat: & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne

BELLVM

respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquã illi more regio iusta magnifice fecerant: Reguli in unum conuenere: ut inter se de cunctis negocijs disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiã ante ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat: despiciens, dextra Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Deinde tamen, ut ætati concederet fatigatus à fratre, uix in alteram partem traductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent: Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquenniũ consulta, & decreta omnia rescindi. nam per ea tempora confectũ annis Micipsam, parum animo ualuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit. nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quod uerbum in pectus Iugurthæ altius, quam quisque ratus erat, descendit. Itaq; ex eo tempore, ira & metu anxius, moliri, parare, atq; ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. Quæ ubi tardius procedunt: neque lenitur animus ferox: statuit quouis modo inceptum perficere. primo conuentus, quem ab regulis factum supra memorauimus propter dissensionem placuerat diuidi thesauros: finesq; imperij singulis constitui. Itaque tempus ad utranq; rem decernitur: sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris, alius alio concessere. sed Hiempsal in oppido Thirmida. forte eius domo utebatur, qui proximus lictor Iugurthæ, carus, acceptusq; ei semper fuerat. quem ille casu ministrum obla-

tum pronussis onerat: impellitq; uti tanquam suam domum uisens eat: portarum clauēs adulterinas pareret. nam ueræ ad Hiempsalem referebatur. cæterum ubi res postularet, seipsum cum magna manu uenturum. Numida mandata breui conficit: atque uti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit. quæ postquam in ædes irrupere: diuersi Regem quæerere: dormientes alios, alios occursantes interficere: scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu, & tumultu omnia miscere. cum interim Hiempsal reperitur, occultans se in tugurio mulieris ancillæ: quo initio pauidus, et ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius, uti iussi erant, ad Iugurtham referunt. Cæterum fama tanti facinoris, per omnem Africam breui divulgatur: Adherbalem, omnesq; , qui sub imperio Mæcipse fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Adherbalem sequuntur: sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quàm maximas potest copias armat: urbes partim ui, alias uoluntate, imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos miserat: qui Senatū docerent de cæde fratris, & fortunis suis: tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen uenit: uictus, ex prælio profugit in prouinciam: ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha patris consilijs, postquam omni Numidia potiebatur in otio, facinus suum, cū animo reputas, timere populum romanum: neque aduersus iram eius usquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua spem habere.

BELLVM

Itaque paucis diebus cum argento & auro multo, legatos Romam mittit. quis præcipit, uti primum ueteres amicos magnis muneribus expleant: deinde nouos acquirant: postremo quencunque possint largiendo, parare ne cunctentur. Sed ubi Romam legati uenere: & ex præcepto regis, hospitibus, alijsq; quorum ea tempestate in Senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit: ut ex maxima inuidia, in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret. Quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex Senatu ambiendo nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. Igitur ubi legati satis confidunt: die constituto Senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus. Patres C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit: uti regni Numidiæ tantummodo procurationem existimarem meam: ceterum ius & imperium eius penes uos esse. simul enterer domi, militiæq; quammaximo usui esse populo romano: uos mihi cognatorum, uos affinium loco ducerem. si ita fecissem: in uestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem: Iugurtha homo omnium, quos terra sustinet sceleratissimus, contempto imperio uestro, Masinissæ me nepotem, etiam ab stirpe socium, atque amicum populi Romani, regno, fortunisque omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eò miseriarum uenturus erant: uellem potius ob mea, quam ob maiorum meorum beneficia posse mea uobis auxilium petere: ac maxime de-

beri mihi beneficia à populo romano: quibus non egerem: sed ea si desyderanda erant: uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per seipsa probitas est: neq; mihi in manu fuit Iugurtha qualis foret: ad uos confugi P.C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quam usui esse. Cæteri reges, aut bello uicti, in amicitiam à uobis recepti sunt: aut in suis dubijs rebus societatem uestram adpetuerunt. familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. quorum progeniem uos P.C. nolite pati me nepotem Masinissæ, frustra à uobis auxilium petere. si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam: q̄ paulo ante Rex, genere, fama, atq; copijs potens, nunc deformatus erumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat maiestatis populi Ro. prohibere iniuriam: neq; pati cuiusquam regnum per scelus crescere. uerum ego his finibus eiectus sum: quos maioribus meis populus Ro. dedit: unde pater, & auus meus una uobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. uestra beneficia mihi erepta sunt P. conscripti: uos in mea iniuria despecti estis. Heu me miserum. hucane Micipsa pater beneficia tua euasere? ut quem tu parem cum liberis tuis, regniq; participem fecisti: is potissimum stirpis tuæ extirctor sit? nunquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga uersabitur? dum Carthaginienses incolumes fuere: iure omnia sæua patiebamur. hostes à latere: uos amici procul. spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africâ eiecta

BELLVM

est: laeti pacem agitabamus. quippe quis hostis nullus erat: nisi forte quem nos iussissetis. Ecce autem ex improviso Iugurtha intoleranda audacia, scelere, atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius, sceleris sui praedam fecit: post, ubi meiusdem dolis nequit capere: nihil minus, quam vim aut bellum expectantem, in imperio uestro, sicuti uidetis, extorrem patria, domo, inopem et coopertum miseris effecit, ut ubiuis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existimabam P. C. uti praedicantem audieram patrem meum: qui uestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere: ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, praestitit: ut in omnibus bellis adesset uobis. nos uti per otium tuti simus, in manu uestra est. P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis, ratus est nobis coniunctum fore. alter eorum necatus est: alter ipse ego manus impias uix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis praesidia omnia extincta sunt. pater, uti necesse erat, naturae concessit. fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus uitam eripuit. affines, amicos, propinquos, ceteros meos alium alia clades oppressit. capti a Iugurtha pars in crucem acti, pars bestijs obiecti sunt. pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris, cum maerore et luctu, morte grauiorem uitam exigunt. Si omnia quae aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen siquid ex improviso mali accidisset, uos implorarem. P. C. quibus, pro magnitu-

dine imperij, ius et iniurias omnes curæ esse decet. Nunc
vero exul patria, domo, solus, atque omnium honesta-
rum rerum egens, quo accedam? aut quos appellem? na-
tiones ne, an reges? quæ omnes familiae nostræ ob uestram
amicitiam infesti sunt. an quoquam mihi adire licet?
ubi non maiorum meorum hostilia monumenta pluri-
ma sint? aut quisquam nostri misereri potest, qui ali-
quando uobis hostis fuit? postremo Masinissa nos ita in-
stituit. P. C. nequæ coleremus nisi populû romanum: ne
societates, ne fœdera noua acciperemus: ab uide magna
præsidia nobis in uestra amicitia fore. si huic imperio
fortuna mutaretur: una occidendû nobis esse. uirtute,
ac Dijs uolentibus, magni et opulenti estis: omnia secu-
da et obedientia sunt. quo facilius sociorum iniurias
curare licet. tantum illud uereor: ne quos priuata amici-
tia Iugurthæ parum cognita transfuersos agat: quos
ego audio summa ope niti: ambire: fatigare uos singu-
los: nequid de absente incognita causa statuatis. finge-
re me uerba: et fugam simulare: cui licuerit in regno
manere. Quod utinam illum, cuius impio facinore
in has miseras proiectus sum: eadem hæc simulan-
tem uideam: et aliquando, aut apud uos, aut apud
Deos immortales rerum humanarum cura oriatur:
ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque præclarus
est: omnibus malis excruciatum, impietatis in paren-
tem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum
graues pœnas reddat. Iam iam frater animo meo ca-
rissime, quanquam tibi immaturo, et unde minime
deciuit uita erepta est: tamen lætandû magis, quam do-
lendum puto casum tuum. non enim regnum, sed fu-

gam, exilium, egestatem, et omnes has, quæ me premunt erumnas, cum anima simul amisisti. at ego infelix in tanta mala præcipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo, incertus quid agat. tuas ne iniurias persequar, ipse auxiliij egens? an regno consulam? cuius uitæ, necisq; potestas ex alienis opibus pendet? utinam emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne uiuere contemptus uiderer: si defessus malis iniuriæ concessissem. nunc neque uiuere libet: neq; mori licet sine dedecore. P. C. per uos, per liberos, atq; parentes uestros, per maiestatem populi Romani, subuenite mihi misero: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod uestrum est, per scelus et sanguinem familiæ nostræ tabescere. Postquam Rex finem loquendi fecit: legati Iugurthæ largitione magis, quam causa freti, paucis respondent: Hiempsalem ob scenitiam suam a Numidis interfectum: Adherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri quod iniuriam facere nequiuisset: Iugurtham ab Senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset: ne uerba inimici, ante facta sua ponerent. Deinde utriq; curia egrediuntur. Senatus statim consulitur. fautores legatorum, præterea Senatus magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthæ uirtutem laudibus extollere: gratia, uoce, deniq; omnibus modis pro alieno scelere, et flagitio, sua quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et æquum diuitijs carius erat: subueniendum Adherbali, et Hiempsalis mortem seuerè uindicandam censebāt. Sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus,
homo

homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiae, honoris, diuitiarum, caeterum uitia sua callide occultans. Is postquam uidet Regis largitionem famosam, impudentemq;: ueritus (quod in tali re fieri solet) ne polluta licentia inuidiam accenderet: animum à consueta libidine continuit. uicit tamen in Senatu pars illa, quae uero pretium aut gratiam anteferebat. decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens: qui consul C. Graccho & M. Fulvio Flacco interfectis, acerrime uictoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha, tamen si Romae in amicis habuerat: tamen accuratissime accepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti famae, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum Regis anteferret. reliquos legatos eadem uia aggressus, plerosq; caput. p. uicis carior fides, quam pecunia fuit. In diuisione regni, quae pars Numidiae Mauritaniam attingit, agris, uirisq; opulentior, Iugurthae traditur. illam alteram specie, quam usu potiore, quae portuosior, et aedificijs magis exornata erat: Adherbal possedit. Res postulare uidetur Africae situm paucis exponere: & eas gentes quibus cum nobis bellum, aut amicitia fuit, attingere. sed quae loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item ob solitudines minus frequentata sunt: de his haud facile compertum narrauerim. caetera, quam paucissimis absoluam.

In diuisione orbis terrae, plerique in parte tertia Africam posuere: pauci tantummodo Asiam, &
f

BELLVM

Europam esse, sed Africam in Europa. Ea fines habet ab occidente, fretum nostri maris, & Oceani, ab ortu solis decliuem latitudinem, quem locum Cathamon incolæ appellant. mare sæuum, & importuosum, ager frugum fertilis, bonus pecori, arboribus infœcundus, cœlo, terrâq; penuria aquarum, genus hominum salubri corpore, uelox, patiens laborum: plerosq; senectus dissoluit: nisi qui ferro, aut bestiis interiere. nam morbus haud sæpe quenquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint: quiq; postea accesserint: aut quomodo inter se permisti sint: quanquam ab ea fama, quæ plerosq; obtinet, diuersum est: tamen uti ex libris Punicis, qui Regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est: utiq; rem sese habere cultores eius terræ putant: quàm paucissimis dicam. Ceterum fides eius rei, penes authores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultiq;: quis cibus erat caro ferina, atq; humi pabulum uti pecoribus. Hi neq; moribus, neq; lege, aut imperio cuiusquam regerantur. uagi, palantes, qua nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Africam putant, interijt: exercitus eius compositus ex uarijs gentibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi & Persæ, & Armenij, nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ intra Oceanum magis. Hiq; Alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neq; ab Hispanis emendi, aut mutuandi copia erat.

Mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Getulos sibi miscere. et quia saepe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiuerant: semetipsi Numidas appellauere. caeterum adhuc aedificia Numidarum agrorum, quae Mapalia illi uocant: oblonga incuruis lateribus tecta, quasi nauium atrinae sunt. Medis autem & Armenijs accesserunt Libyes. nam hi propius mare Africum agitant. Getuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus. hiq; mature oppida habuere. nam freta diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. nomen eorum paulatim Libyes corrumpere, barbaram linguam Mauros, pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea Numidae nomine propter multitudinem a parentibus digressi, possidere ea loca, quae proxime Carthaginē Numidia appellatur. Deinde uiriq; alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere: nomen, gloriamq; sibi addidere: magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Getuli minus bellicosi. denique Africae pars inferior, pleraq; ab Numidis possessa est. uicti omnes, in gentem, nomenq; imperantium concessere. Postea Phoenices, alij multitudinis domum munerendae gratia, pars imperij cupidine sollicitata plebe, & alijs nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq; urbes in ora maritima condidere: haecque breui multum auctae, pars originibus suis praesidio, aliae decori fuerunt. Nam de Carthagine silere melius puto: quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad

BELLVM

Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thercon, ac deinceps duæ Syrtes, interq; eas Leptis, deinde Aræ philenon, quem locum Aegyptum uersus finem imperij habuere Carthaginenses, post aliæ punicæ urbes. cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent. proxime Hispaniam Mauri sunt. super Numidiam Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius uagos agitare. post eos Aethyopas esse. deinde loca exusta Solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino, pleraque ex Punicis oppida, & fines Carthaginensium, quos nouissime habuerant: populus R. per magistratus administrabat. Getulorum magna pars, & Numidæ usque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant. Mauris omnibus Rex Bochus imperitabat, præter nomen, cætera ignarus populi Ro. itemq; nobis neque bello, neque pace antea cognitus. de Africa & eius incolis, ad necessitudinem rei, satis dictum.

Postquam diuiso regno legati Africa discessere: & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese uidet: certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat: omnia Romæ uenalia esse: simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleuerat: in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus. at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriæ, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improviso fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atq; alia præda capit: ædificia incendit: pleraq; loca hosti

liter cum equitatu adcedit. deinde cum omni multitudine in regnum suum se conuertit, existimans Adherbalem dolore permotum, iniurias suas manu uindictaturum: eamq; rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existimabat: & amicitia populi Ro. magis, quam Numidis fretus erat: legatos ad Iugurtham de iniuriis questum misit. qui tametsi contumeliosa dicta retulerant: prius tamen omnia pati decreuit: quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. itaque non uti antea cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit: & aperte totius Numidiæ imperium petere. cæterum qua pergebat, urbes, agros uastare: prædas agere: suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis esset: necessario copias parat: & Iugurthæ obuius procedit. interim haud longe à mari prope Cirtham oppidum, utriusque exercitus consedit: & quia diei extremum erat, prælium non est inceptum. sed ubi plerumque noctis processit: obscuro etiam tum lumine milites Iugurthini signo dato, castra hostium inuadunt: semisomnos partim, alios arma sumentes, fugant: funduntq;. Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit: & ni multitudo togatorum fuisset: quæ Numidas insequentes à mœnibus prohibuit: uno die inter duos Reges cœptum, atq; patratum bellum foret. Iugurtha oppidum circumsedit: uincis, turribusq;, et machinis omnium generum ex-

BELLVM

pugnare aggreditur: maxime festinans tempus legato-
rum antecapere, quos ante praelium factum, ab Adher-
bale Romam missos audiuerat. Sed postquam Senatus
de bello eorum accepit: tres adolescentes in Africam
legantur: qui ambos Reges adeant: Senatus, populiq;
Ro. uerbis nuntient, uelle & censere eos ab armis de-
scedere: ita seq; illisq; dignum esse. Legati in Africam
maturantes ueniunt: eo magis, quod Romae dum profi-
cisci parant, de praelio facto, & oppugnatione Cirthae
audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iu-
gurtha accepta oratione respondit: sibi neq; maius qd-
quam, neque citius auctoritate Senatus esse: ab adole-
scentia ita se enisum: ut ab optimo quoq; probaretur:
uirtute non malitia P. Scipioni summo uiro placuisse:
ob easdem artes a Micipsa, non penuria liberorum in
regnum adoptatum esse. ceterum quo plura bene,
atque strenue fecisset: eo animum suum iniuriam mi-
nus tolerare. Adherbalem dolis uitae suae insidiatum:
quod ubi comperisset: sceleri eius obuiamisse. populum
Ro. neque recte, neque pro bono facturum: si ab iure
gentium sese prohibuerit. postremo de omnibus rebus
legatos Romam breui se missurum. Ita utrique di-
grediuntur. Adherbale appellandi copia non fuit.
Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est: neque pro-
pter loci naturam Cirtham armis expugnare potest:
uallo atq; fossa moenia circumdat: turres extruit: easq;
praesidijs firmat. praeterea dies, noctesq; aut per uim,
aut dolis tentare: defensoribus moenium praemia mo-
do, modo formidinem ostentare: suos hortando ad uir-
tutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Adher-

bal ubi intelligit omnes suas fortunas in extremo si-
 tas: hostem infestum: spem auxiliij nullam: peru-
 ria rerum necessariarũ bellum non posse trahi: ex his,
 qui und Cirtham profugerant, duos maxime impi-
 gros delegit. eos multa pollicendo, ac miserando casum
 suum, confirmat, uti per hostium munitiones no-
 ctu ad proximum mare, dein Romam pergerent.
 Numidæ paucis diebus iussa efficiunt. Literæ Ad-
 herbalis in Senatu recitatae. quarum sententia hæc
 fuit. Non mea culpa sæpe ad uos oratum mit-
 to P. Conscripti. sed uis Iugurthæ subigit. quem tan-
 ta libido extinguendi me inuasit: ut neque uos, neque
 deos immortales in animo habeat: sanguinem meum,
 quàm omnia malit. Itaque quintum iam mensem so-
 cius, & amicus populi Ro. armis obsessus teneor: neq;
 mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque uestra de-
 creta, auxiliantur. ferro, an fame acrius urgear, in-
 certus sum. plura de Iugurtha scribere dehortatur me
 fortuna mea. etiam antea expertus sum parum fidei
 miseris esse nisi tamen intelligo illũ, supra quàm ego
 sum, petere: neq; simul amicitiam uestram, & regnum
 meum sperare. utrum grauius existimet nemini oculũ
 tum est. nam initio occidit Hiempsalẽ fratrem meum.
 deinde patrio regno me expulit. quæ sanè fuerint no-
 stræ iniuriæ: nihil ad uos. uerum nunc regnum ue-
 strum armis tenet: me, quem uos imperatorem Numi-
 dis imposuistis, clausum obsidet. legatorum uerba quan-
 ti fecerit, pericula mea declarant. quid est reliquum,
 nisi uis uestra, qua moueri possit? nam ego quidem uel-
 lem, & hæc quæ scribo, & illa, quæ antea in Senatu

BELLVM

quæstus sum, uana forent potius, quàm miseria mea fidem uerbis faceret. Sed quoniam eo natus sum: ut Iugurthæ scelerum ostentui essem: non iam mortem, neque erumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod uestrum est, uti libet consulite: me ex manibus impijs eripite: per uos per maiestatem imperij, per amicitie fidem: si ulla apud uos memoria remanet aui mei Masinissæ. His literis recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent: et quâ primum Adherbali subueniendum: de Iugurtha uti interim consuleretur: quoniam legatis non paruisset. sed ab ijsdem illis Regis fautoribus summa ope enim sum est, ne tale decretum fieret. ita bonum publicum, ut in plerisque negocijs solet, priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplius honoribus usi: in quibus fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus: consularis, & tum in Senatu princeps. hi, quod in inuidia res erat: simul et a Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere: deinde breui Vticam adpulsi, literas ad Iugurtham mittunt, quam ocyssime ad prouinciam accedat: seq; ad eum ab Senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audierat, contra inceptum suum uenisse: primo commotus metu, atque libidine, diuersus agitabatur. timebat iram Senatus: ni paruisset legatis. porro animus cupidine cæcus, ad inceptum scelus rapiebatur. uicit tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur exercitu circumdato, summa uirum Cirtham irrumperere nititur, maxime sperans didis-

et manu hostum, aut vi, aut dolis sese casum uictoriae inuenturum. quod ubi secus procedit: neque quod intenderat, efficere potest, ut prius, quam legatos conueniret, Adherbalis potiretur: ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet: cum paucis equitibus in provinciam uenit. Ac tametsi Senatus uerbis graues minae nuntiabantur: quod ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, legati frustra discessere. Ea postquam Cirthæ audita sunt: Italici, quorum uirtute moenia defensabantur: confisi, deditione facta propter magnitudinem populi Ro. inuiolatos sese fore: Adherbali suadent, uti seque et oppidum Iugurthæ tradat: tantum ab eo uitam paciscatur: de cæteris Senatus curæ fore. A ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur: tamen quia penes eosdem, si aduersaretur, cogendi potestas erat: ita uti censuerant Italici, deditionem facit. Iugurtha in primis Adherbalē excruciatum necat: deinde oēs preberes Numidas, atque negotiatores promiscue, uti quisque armatus obuius fuerat, interfecit. Quod postquam Romæ cognitū est: et res in Senatu agitari cœpit: ijdem illi ministri Regis interpellando, ac sæpe gratia, interdū iurgijs trahendo tempus, atrocitatem facti lenibant. Ac ni C. Memmius tribunus plebis designatus, uir acer, et infestus potentiæ nobilitatis, Populū Ro. edocuiisset id agi: ut per paucos factiosos Iugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis inuidia prolatandis consultationibus dilapsa foret. tanta uis gratiæ atque pecuniæ Regis erat. Sed ubi Senatus delicti consciētia

BELLVM

populum timet: lege Sempronia, provinciae futuris
 consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt: Con-
 sules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpur-
 nius. L. Calpurnio Numidia, Scipioni Italia ob-
 uenit. Deinde exercitus, qui in Africam portare-
 tur scribitur: stipendium, aliâq; quæ usui bello fo-
 rent, decernuntur. At Iugurtha contra spem nun-
 tio accepto, quippe cui romæ omnia uenire in animo
 hæserat: filium, & cum eo duos familiares ad Se-
 natum Legatos mittit: hisque uti illis, quos Hiem-
 psale interfecto miserat, præcepit: ut omnes mor-
 tales pecunia aggrediantur. qui postquam Romam
 aduentabant: Senatus à Bestia consultus est, place-
 ret ne legatos Iugurthæ recipi mœnibus. Iique de-
 creuere, nisi regnum, ipsumq; deditum uenissent: uti
 diebus proximis decem, Italia excederent. Consul
 Numidis ex Senatus decreto nuntiari iubet. ita in-
 fectis rebus, illi domum discedunt. Interim Calpur-
 nius parato exercitu, legit sibi homines nobiles, fa-
 ctiosos: quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita
 fore sperabat. in quis fuit Scuirus: cuius de natura
 & habitu supra memorauimus. Nam in consule no-
 stro multæ bonæq; artes animi, & corporis erant:
 quas omnis auaritia præpediebat, patiens laborum,
 acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, fir-
 missimus contra pericula, et insidias. sed legiones per
 Italiam Rhegium, atq; inde Siciliam, porro ex Sici-
 lia in Africam trāsuectæ sunt. Igitur Calpurnius ini-
 tio paratis com meatibus, acriter Numidiam ingres-
 sus est: multosq; mortales, & urbes aliquot pugnan-

do coepit. Sed ubi Iugurtha pecunia per legatos tentare, belliq; quod administrabat asperitatem ostendere coepit: animus aeger, auaritia facile conuersus est. ceterum socius, & minister omnium consiliorum assumitur Scaurus, qui tametsi a principio plerisque ex factione eius corruptis, acerrime Regem impugnauerat: tamen magnitudine pecuniae a bono, honestoq; in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat: existimans sese aliquid interim Romae pretio, aut gratia effecturum. postea uero quam, participem negocij Scaurum accepit: in maximam spem adductus recuperandae pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus praesens agere. ceterum interea fidei causa, mittitur a consule Sextius quaestor in oppidum Iugurthae Vaccam. cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditiois mora induitiae agitabantur. Igitur Rex uti constituerat in castra uenit: ac pauca praesenti consilio locutus de inuidia sui facti, atque uti in deditioem acciperetur, reliqua cum Bestia & Scauro secreta transegit. Deinde postero die, quasi per Satyram legem, sententijs exquisitis, in deditioem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat, Elephanti XXX, pecus, atq; equi multi, cum paruo argenti pondere Quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos profiscitur. In Numidia, & exercitu nostro pax agitabatur Postquam res in Africa gestas, quoq; modo actae forent, fama diuulgauit: Romae per omnes locos, et conuentus, de facto consulis agitari: apud plebem grauis

inuidia : patres solliciti erant . probarent ne tantum flagitium , an decretum consulis subuerterent , parum constabat . Ac maxime eos potentia Scauri , quod is auctor , & socius Bestiae ferebatur , a uero , bonoq; impediabat . At C . Memmius , cuius de libertate ingenij , & odio potentiae nobilitatis supra diximus : inter dubitationem , & moras Senatus , concionibus populum ad uindicandum hortari : monere , ne Remp . ne libertatem suam desererent : multa superba , & crudelia facinora nobilitatis ostendere : prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat . Sed quoniam ea tempestate Romae Memmij facundia clara , pollensq; fuit : decere existimaui unam ex tam multis orationem eius perscribere . Ac potissimum eam dicam , quam in concione post reditum Bestiae huiusmodi uerbis disseruit .

Multa me dehortantur a uobis Quirites : ni studium Reip . omnia superet : opes factionis , uestra patientia , ius nullum , ac maxime quod innocenticae plus periculi , quam honoris est . Nam illa quidem piget dicere : his annis quindecim , quam ludibrio fueritis superbiae paucorum : quam foede , quamq; multi perierint uestri defensores : ut uobis animus ab ignauia atque socordia corruptus sit : qui ne nunc quidem obnoxij inimicis ex surgitis : atque etiam nunc timetis eos : quibus uos decet terrori esse . Sed quanquam haec talia sunt : tamen obuiam ire factionis potentiae animus subigit . Certe ego libertatem , quae mihi a parente meo tradita est , experiar . uerum id frustra , an ob rem facia , in uestra manu situm est Qui-

rites . Neq; ego uos hortor , quod sepe maiores uestri fecere : uti contra iniurias armati eatis . nihil ui , nihil secessione opus est . necesse est suometipsi more præcipientes eant . occiso Tiberio Graccho , quem regnum sibi parare aiebant : in plebem Romanam quæstiones graues habitæ sunt . post C. Gracchi & M. Fuluij cædem , item uestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt . utriusque cladis non lex , uerum libido eorum finem fecit . sed sane fuerit regni reparatio , plebi sua iura restituere : quidquid sine sanguine ciuium ulcisci nequit , iure factum sit . superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari : Reges & populos liberos paucis nobilibus uestigal pendere : penes eosdem , & summam gloriam , & maximas diuitias esse : tamen hæc talia facinora impune suscepisse , parum habuere . Itaq; postremo leges , maiestas uestra , diuina , & humana omnia hostibus tradita sunt . neque eos , qui ea fecere pudet : aut poenitet . sed incedunt per ora uestra magnifice , sacerdotia , & consulatus , pars triumphos suos ostentantes . perinde quasi ea honori , non prædæ habeant . serui ære parati , iniusta imperia dominorum non perferunt . uos Quirites in Imperio nati , æquo animo seruitutem tolerabitis ? At qui sunt hi , qui Remp. occupauere ? homines sceleratissimi , cruentis manibus , immani auaritia , nocentissimi , & ydem superbissimi : quibus fides , decus , pietas , postremo honesta atq; in honesta omnia quæstui sunt . pars eorum occidisse Tribunos plebis , alij quæstiones iniustas , pleriq; cædem in uos fecisse pro munimento habent . ita

BELLVM

quam quisq; pessime fecit, tam maxime tutus est. metum à scelere suo ad ignauiam uestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tantam uos libertatis curam haberetis: quam illi ad dominationem accensa sunt: profecto neq; Resp. sicuti nunc, uastaretur: et beneficia uestra penes optimos, nõ audacissimos forent. Maiores uestri parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati, Auentinum occupauere: uos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitimini? atq; eo uehementius: quo maius dedecus est, partem amittere: quàm omnino non parauisse? Dicit aliquis: quid igitur censes? uindicandum in eos: qui hosti prodidere Rempublicam: non manu, neq; ui, quod magis uos fecisse, quam illis accidisse indignum est: uerum questionibus, & iudicio ipsius Iugurthæ. qui, si dediticius est: profecto iussis uestris obediens erit. sin ea contemnit: scilicet existimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit: ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maxime diuitiæ, ad Remp. damna, atq; dedecora peruenerint. nisi forte dominationis eorum facietas non dum etiam uos tenet: & illa, quam hæc tempora magis placent: cum regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella, atq; paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant. uos autem, hoc est populus Ro. inuicti ab hostibus, Imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat? Atq; ego, tam & si uirum

Flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse: tamen uos sceleratissimis hominibus ignoscere, quonia ciues sunt æquo animo paterer: ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse: nisi deinde faciundi licentia eripitur. & uobis æterna sollicitudo remanebit: cum intelligetis, aut seruiendum esse: aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordie, que spes est, dominari illi uolunt: uos liberi esse: facere illi iniurias: uos prohibere: postremo socijs uestris ueluti hostibus, hostibus pro socijs utuntur. potest ne in tam diuersis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq; uos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus ærarij factus est: neq; per uim socijs ereptæ pecunie. quæ quanq; grauiasunt: tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. hosti acerrimo prodita senatus authoritas, proditum Imperium uestrum est: domus, militiæq; Resp. uenalis fuit. quæ nisi quæsitæ erunt: nisi uindicatum in noxios: quid erit reliquum? nisi ut illis, qui ea fecere, obediētes uiuamus? nam impune quidlibet facere, id est regem esse. Neq; ego uos Quirites hortor, ut malitis ciues uestros perperam, quam recte fecisse. sed ne ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in Rep. multo præstat beneficij quàm maleficij immemorem esse. bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas. at malus improbior. Ad hoc si iniuriæ non sint, haud sæpe auxilij egeas. Hæc atq; alia huiuscemodi sæpe dicendo C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mit-

BELLVM

teretur: eumq; interposita fide publica, Romam duce-
 ret: quo facilius iudicio Regis, Scauri, et reliquorum,
 quos pecuniæ captæ arcessebant: delicta patefierent.
 Dum hæc Romæ geruntur: qui in Numidia relictæ à
 Bestia exercitui præerant, secuti morem Imperatoris
 sui, plurima & flagitiosissima facinora fecere. fue-
 re, qui auro corrupti, Elephantos Iugurthæ traderet:
 alij perfugas uenderent: pars ex pacatis prædas age-
 bant. tanta uis auaritiæ in animos eorum ueluti ta-
 bes inuaserat. At Cassius populi Romani perlata ro-
 gatione à C. Memmo, ac percussa omni nobilitate ad
 Iugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscien-
 tia diffidenti rebus suis, persuadet, quo populo roma-
 no dedisset: ne uim, quam misericordiam eius expe-
 riri malit. priuatim præterea fidem suam interponit:
 quàm ille non minoris, q̄ publicam ducebat. talis ea
 tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha con-
 tra decus regum cultu quammaxime miserabili
 cum Cassio Romam uenit. Ac, tam & si in ipso
 magna uis animi erat: confirmatus ab omnibus, quo-
 rum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quæ su-
 pra diximus, C. tamen Bebius tribunum plebis ma-
 gna mercede parat: cuius impudentia contra ius, &
 iniurias omnes munitus foret. At C. Memmus aduo-
 cata concione, quanquam Regi infesta plebes erat: &
 pars in uincula duci iubebat: pars nisi socios scele-
 ris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium
 sum: dignitati magis quam iræ consulens, sedare mo-
 tus: & animos eorum mollire. postremo confirmare fi-
 dem publicam per se inuiolatam fore. Post ubi silen-
 tium

tum cœpit: producto Iugurtha, uerba facit: Romæ,
Numidiæq; facinora eius memorat: scelera in patre,
fratresq; ostendit: quibus iurantibus, quibusq; mini-
stris ea egerit, quanquam intelligat populus romanus:
tamen uelle manifesta magis ex illo habere. Si uerum
aperiat: in fide, & clementia populi R. magnam spem
illi sitam. sin reticeat: non socijs saluti fore: sed se, suas
que spes corrupturum. Deinde ubi Memmius dicendē
finem fecit: & Iugurtha respondere iussus est: C. Be-
bius tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra
diximus: Regem tacere iubet. ac tametsi multitudo, quæ
in concione aderat uehementer accensa, terrebat eum,
clamore, uultu, sæpe impetu, atque alijs omnibus, quæ
ira fieri amat: uicit tamen impudentia. ita populus
ludibrio habitus, ex concione discessit. Iugurthæ, Be-
stiaeq; & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, ani-
mū augebant. Erat ea tempestate Romæ Numida
quidam nomine Massina Gulusæ filius, Masinissæ
nepos. qui quia in dissensione regum, Iugurthæ aduer-
sus fuerat: dedita Cirtha, & Adherbale interfecto,
profugus ex Africa abierat. huic Spurius Albinus,
qui proximo anno post Bestiam cum Quinto Minu-
tio Ruffo consulatum gerebat, persuadet: quoniam e-
stirpe Masinissæ sit: Iugurthamque ob scelera inui-
dia cum metu urgeat: regnum Numidiæ ab Sena-
tu petat. Auidus consul belli gerundi mouere, quàm
senescere omnia malebat. ipsi prouincia Numidia,
Minutio Macedonia euenerat. Quæ postquam Mas-
sina agitare cœpit: neque Iugurthæ in amicis satis
præsidij est: quod eorum alium conscientia, alium

BELLVM

mala fama & timor impediēbat: Bomilcarī proximo, ac maxime fido sibi imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuæ parat, ac maxime occulte. sin id parum procedat: quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature Regis mandata exequitur: et per homines talis negocij artifices, itinera, egressusq; eius, postremo loca, atq; tempora cuncta explorat. deinde ubi res postulabat: insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulo inconsultius Massiuam aggreditur: illumq; obruncat. sed ipse deprehensus multis hortantibus, et in præmis Albino consule iudicium profitetur. fit reus magis ex æquo et bono, quàm ex iure gentium Bomilcar comes eius, qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra uerum niti: quam animaduertit super gratiam atq; pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur quam in priori actione ex amicis quinquaginta uades dederat: regno magis, quàm uadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, ueritus ne reliquos populares metus inuaderet, parendi sibi: si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus à Senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est: fertur sæpe eotacitus respiciens, postremo dixisse, urbem uenalem, & mature perituram, si emptorem inuenerit.

Interim Albinus renouato bello, comeatum, stipendium, aliaq; quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare. ac statim ipse profectus est: uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut

deditioe , aut quouis modo bellum conficeret . At
 contra Iugurtha trahere omnia: et alias, deinde alias
 moræ causas facere: polliceri deditioem: ac deinde
 metum simulare: instanti cedere: & paulo post, ne
 sui diffiderent, instare. ita belli modo, modo pacis
 mora consulem ludificare. Ac scire, qui tum Albi-
 num haud ignarum consilij regis existimarent. neq;
 ex tanta properantia tam facile tractum bellum, so-
 cordia magis, quàm dolo crederent. Sed postquam
 dilapso tempore comitiorum dies aduentabat: Albi-
 nus, Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam
 decessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribunitijs
 atrociter Respub. agitabatur. Publius Lucullus, &
 Lucius Annius tribuni plebis, resistantibus collegis,
 continuare magistratum nitebantur. quæ dissensio to-
 tius anni comitia impediebat. Ea mora in spem ad-
 ductus Aulus, quem pro prætore in castris relictum
 supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exer-
 citus ab Rege pecuniæ capiundæ, milites mense Ia-
 nuario ex hibernis in expeditionem euocat: ma-
 gnisq; itineribus hyeme aspera peruenit ad oppidum
 Suthul: ubi Regis thesauri erant. quod, quanquam
 & sæuitia temporis, & opportunitate loci, neq; capi,
 neque obsideri poterat: nam circum murum situm in
 prærupti motis extremo, planicies limosa hyemalibus
 aquis paludem fecerat. tamen aut simulandi gra-
 tia, quo Regi formidinem adderet: aut cupidine
 cæcus ob thesauros, oppidi potiundi, uineas agere:
 aggerem iacere: aliâq; quæ cœpto usui forent, prope-
 rare. At Iugurtha cognita uanitate, atq; imperitia le-

gati, subdole eius augere amentiam: missitare suppli-
cantes legatos: ipse quasi uitabundus per saltuosa lo-
ca, & tramites exercitum ducere. denique Aulum
spe pactionis pepulit: uti relicto Suthule, in abditas
regiones, sese ueluti cedentem insequeretur. ita deli-
cta occultiora fore. Interea per homines callidos, die,
noctūq; exercitum tentabat: centuriones, ducesq; tur-
marum, partim uti trās fugerent, corrumpere: alij, si-
gno dato, locum uti desererent. Quæ, postquam ex
sententia instruxit: intempesta nocte de improviso cū
multitudine Numidarum Auli castra circumuenit.
milites Romani percussit tumultu insolito, arma cape-
re: alij sese abdere: pars territos confirmare: trepida-
re: omnibus locis, uis magna hostiū: cælū nocte, atq; nu-
bibus obscuratum: periculū anceps. postremo fugere,
an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo nu-
mero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors una
Ligurū, cum duabus turmis Thracum, & paucis gre-
garijs militibus transiere ad Regem: & centurio pri-
mipili tertiæ legionis per munitionem, quam uti de-
fenderet, acceperat, locum hostibus introeundi de-
dit. Ea Numidæ cuncti irrupere. nostri fuga fœda,
pleriq; abiectis armis, proximum collem occupauere.
nox atq; præda castrorum, hostes, quo minus ui-
ctoria uterentur, remorata sunt. Deinde Iugurtha po-
stero die cum Aulo in colloquio uerba facit. tam & si
ipsum cum exercitu fame & ferro clausum tenet: ta-
men se humanarum rerum memorem, si secum fœdus
faceret, incolumes omnes sub iugum missurum, præte-
rea uti diebus decem Numidia decederet. Quæ quā

quã grauiã, & flagitiũ plena erant: tamen q̃a mortis metu multabatur: sicuti Regi libuerat, pax conuenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt: metus atque mœror ciuitatem inuasere. pars dolere pro gloria Imperij: pars insolita rerum bellicarum timere libertati. Au- lo omnes infesti: ac maxime qui bello sæpe præclari fuerant: quod armatus dedecore potius, quam manus salutem quæsierat. Ob ea consul Albinus ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculum timens, Senatũ de fœdere consulēbat. & tamen interim exercitũ supplementum scribere: ab socijs & nomine latino auxilia accersere: deniq; omnibus modis festinare. Senatus ita uti par fuerat decernit, suo, atq; populi iniussim nullum potuisse fœdus fieri. Cõsul impeditus à Tribunis plebis, ne quas parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hyemabat. Postquam eo uenit: quanquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat: cognitis militibus, quos præter fugam soluto Imperio, licentia, atque lasciuia corruerat, & copia rerũ: statuit, nihil sibi agitandũ.

Interea Romæ C. Mamillus Lemetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat: uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset: quique ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepissent: qui elefantos quique persugas tradidissent: itemq; qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscj sibi, alij ex partium inuidia pericula

BELLVM

metuentes, quoniam aperte resistere non poterant: quin illa & alia talia placere sibi faterentur: occulte per amicos, ac maxime per homines Latini nominis, et socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebs incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quantaque in rogationem iusserit: decreuerit: uoluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur: quam cura Reip. tanta libido in partibus erat. Igitur cæteris metu percussis M. Scaurus, quem legatum Bestiae fuisse supra docuimus, inter lætitiã plebis, & suorũ fugam, trepida etiã tum ciuitate, cũ ex Mamulii rogatione tres quæsitores rogarentur: effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstione exercitata asperere, uiolenterq; ex rumore et libidine plebis, ut sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia cœperat. Cæterum mos partium popularium, & Senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est otio, atq; abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletã, populus, et Senatus Romanus, placide, modesteq; inter se rēp. tractabant: neq; gloriæ, neq; dominationis certamen inter cives erat. metus hostilis in bonis artibus ciuitatē retinebat. Sed ubi illa formido mentibus decessit: scilicet ea quæ secundæ res amant, lasciuia atque superbia incessere. Ita, quod in aduersis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius acerbiusq; fuit. nanque cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem uertere: sibi quisque ducere: trahere: rapere. Ita o-

omnia in duas partes abstracta sunt: Resp. quæ media fuerat, dilacerata. cæterum nobilitas factione magis pollebat. plebis uis soluta, atque in multitudine dispersa minus poterat. paucorum arbitrio belli, domiq; Resp. agitabatur. penes eosdem ærariū, prouinciæ, magistratus, gloriæ, triumphiq; erant. populus militia, atque inopia urgebatur. prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. interea parentes, aut parui liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaq; inuadere: polluere, et uastare omnia: nihil pensi, neque sancti habere: quoad semetipsam præcipitauit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui ueram gloriam iniustæ potentie anteponebant: moueri ciuitas, & dissensio ciuiliis quasi permistio terræ oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico, atque alijs bellis multum Reip. addiderant: uindicare plebem in libertatem, et paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eod' percussa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdū per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimouerat: Gracchorum actionibus obuiam ierat. & primo Tiberiū, deinde paucos post annos eadē ingredientem Caium, Tribunū pleb. alterū, alterum triumuirum colonijs deducēdis, cum M. Fulvio Flacco ferro necauerat. Et sanè Gracchis cupidine uictoriæ haud satis moderatus animus fuit. sed bono uinci satius est: quam malo more iniuriā uincere. Igitur ea uictoria nobilitas ex libidine sua usa, multos mortales ferro, aut fuga

BELLVM

extinxit: plusq; in reliquum sibi timoris, q̄ potestate addidit. quæ res plerunq; magnas ciuitates perfundedit: dum alteri alteros uincere quouis modo, & uictos acerbius ulasci uolunt. sed de studijs partium, & omnibus ciuitatis moribus, si singillatim, aut pro magnitudine par est differere: tempus, quæ res maturius me deseret. Quam obrem ad inceptum redeo. | Post Auli foedus, exercitusq; nostri foedam fugam, Metellus, & Syllanus consules designati, prouincias inter se partuerant: Metelloque Numidia euenerat, acri uiro, & quanquã aduerso populi partibus, fama tamen æquabili & inuiolata. Is ubi primum magistratum ingressus est: alia omnia sibi communia cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens ueteri exercitui milites eligere: scribere: præsidia undique accersere: arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiæ parare: ad hoc commeatum affatim, denique omnia quæ in bello uario & multarum rerum egenti usui esse solent. Cæterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomenq; Latinũ & Reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaque ex sententia omnibus rebus paratis, compositisq; in Numidiã profiscitur, magna spe ciuium, cum propter bonas artes, tum maxime quod aduersum diuitias inuictum animum gerebat: & auaritia magistratum ante id tempus in Numidia nostræ opes cõtuse, hostiumq; auctores erant. sed ubi in Africam uenit: exercitus ei traditur a spurio Albino proconsule, iners, imbellis, neque

periculi, neque laboris patiens, lingua, quàm manu promptior, prædator ex socijs, & ipse præda hostiũ, sine imperio et modestia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quàm ex copia militũ auxiliũ, aut spei bonæ accedebat, statuit tamen Metellus, quã et æstiuorum tempus comitiorũ mora immiserat: et expectatione euentus ciuium animos intentos putabat: non prius bellum attingere, quàm maiorum disciplina milites laborare coegisset. Nam Albinus Auli fratris, exercitusq; clade perculsus, postquã decreuerat non egredi prouincia: quantum temporis æstiuorũ in imperio fuit, plerunq; milites in statutis castris habebat: nisi cũ odor, aut pabuli egestas locũ mutare subegerat. sed neque more militari uigiliæ deditur: uti cuiq; libebat ab signis aberat: Lixæ permisti cum militibus die, noctũq; uagabantur: & palantes agros uastare: uillas expugnare: pecoris et mæcipiorum prædas certantes agitare: ea mutare cũ mercatoribus uino aduectitio, et alijs talibus. præterea frumentum publice datum uendere: panem in dies mercari: postremo quæcunque dici, aut fingi queunt ignauie, luxuriæq; probra, in illo exercitu cuncta fuisse: & alia amplius. sed in ea difficultate Metellum non minusquam in rebus hostilibus magnum et sapientẽ uirum fuisse comperio: tanta temperantia inter ambitionem, seuitiamq; moderatum. nanque edicto primo adiuuenta ignauie sustulisse: ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum uenderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne mules gregarius in castris, ne ue in agmine seruum, aut iumentum

BELLVM

haberet: cæteris arte modum statuisse. præterea transfuersis itineribus cotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, uallo atque fossa munire: uigilias crebras ponere: et eas ipse cum legatis circuire. item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse: ne quispiam ordine egrederetur: ut cum signis frequentes incederent: mules cibum et arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quam uindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha ubi quæ Metellus agebat ex nuntis accepit: simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, actum demum ueram deditioem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit: qui tantummodo ipsi, liberisq; uitam peterent: alia omnia dederent populo romano. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum esse. Itaque legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit: multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime uiuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderet. cæterum palam, quæ ex uoluntate forent, Regi nuntiare iubet. Deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiã procedit. ubi contra belli faciẽ, tuguria plena hominum, pecora, cultoresq; in agris erant: ex oppidis et mappalibus præfecti Regis obuiam procedebant, parati frumentum dare: commeatum portare: postremo omnia, quæ imperarentur facere. Neque Metellus icirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere: late explorare

re: omnia illa deditiois signa ostentui credere: et insi-
dijs locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohorti-
bus, item funditorum et sagittariorum delecta manu
apud primos erat. In postremo C. Marius legatus cum
equitibus curabat. in utrunque latus auxilios equi-
tes, tribunis legionum, & praefectis cohortium disper-
tuerat: ut cum his permisti uelites, quocumque acce-
rent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugur-
tha tantus dolus, tantaq; peritia locorum, & militiae
merat: ut absens an praesens, pacem an bellum gerens
perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud lon-
ge ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Nu-
midarum, nomine vacca, forum rerum uenaliu[m] to-
tius regni maxime celebratum: ubi et incolere, et mer-
cari consueuerant Italici generis multi mortales. Huic
consul simul tentandi gratia, et si paterentur, oppor-
tunitates loci, praesidium imposuit. praeterea impe-
rauit frumentum, & alia, quae bello usui forent, com-
portare, ratus id, quod res monebat, frequentiam ne-
gociatorum, et commercium, iuuaturum exercitum: etiam
paratis rebus munimento fore. Inter haec negocia Iu-
gurtha impesius legatos supplices mittere: pacem ora-
re: praeter suam, liberorumq; uitam omnia Metello de-
dere. quos item consul uti priores illectos ad prodi-
tionem domum dimittebat: Regi pacem, quam postu-
labat neque abnuere: neque polliceri: et inter eas mo-
ras promissa legatorum expectare. Iugurtha ubi Me-
telli dicta cum factis composuit: ac suis se artibus ten-
tari animaduertit: quippe cui uerbis pax nuntiaba-
tur: caeterum re bellum asperissimum erat: urbs maxi-

BELLVM

ma alienata: ager hostibus cognitus: animi populariū tentati: coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem uictorie adductus, ex opportunitate loci, quā maximas potest copias omnium generū parat: ac per tramites occultos exercitū Metelli anteuenit. Erat in ea parte Nymidiae, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen à meridie oriēs noīe Muthul: à quo mons aberat ferme millia passuū XX tractu pari, uastus ab natura, et humano cultu. sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens, uestitus oleastro, ac myrtetis, alijsq; generibus arborum, quæ humo arida, atq; harenosa gignuntur. media autem planicies, deserta penuria aquæ: præter flumini propinqua loca. ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quē transuerso itinere porrectum docuimus: Iugurtha Extenuata suorum acie consedit: Elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit: eumq; edocet, quæ ageret. ipse propius montem cum omni equitatu, et peditibus delictis suos collocat. dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atq; obtestatur: uti memores pristinae uirtutis, et uictoriae, sese, regnumq; suum ab Romanorum auaritia defendant. cum ijs certamen fore: quos antea uictos sub iugum miserint. ducem illis, non animū mutatum. quæ ab imperatore decuerint: omnia suis prouisa: locum superiorem, ut prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum confererent. proinde parati, intentiq; essent, signo dato, Romanos inuadere:

illum diem, aut omnes labores, et uictorias confirma-
turū: aut maximarum crumnarum initium fore: ad
hoc uiritim uti quenq; ob militare facinus pecunia,
aut honore extulerat: commonefacere beneficij sui:
et eum ipsum alijs ostentare. postremo pro cuiusq; in-
genio pollicendo, munitando, obtestando alium alio mo-
do excitare: cum interim Metellus ignarus hostiū, mō-
te digrediens, cum exercitu conspicitur. primo dubius,
quid nam insolita facies ostenderet. nam inter uirgul-
ta equi, Numidæq; confederant, neque plane' occulta
ti humilitate arborum, & tamen quid nam esset, in-
certi, cum natura loci, tum dolo ipsi, atq; signa mili-
taria obscurati. deinde breui cognitis insidijs, pauli-
sser agmē constituit. Ibi commutatis ordinibus in dex-
tro latere, quod proximum hostibus erat: triplicibus
subsidijs aciem instruxit. inter manipulos funditores
et sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus
locat. ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem
sicuti instruxerat, transuersis principijs in planum de-
ducit. Sed ubi Numidas quietos, neque colle digredi
animaduertit: ueritus ex anni tempore, et inopia aquæ
ne siti conficeretur exercitus: Rutilium legatum cum
expeditis cohortibus, et parte equitū præmisit ad flu-
men: uti locum castris antecaperet: existimans hostes
crebro impetu, & transuersis prælijs iter suum remo-
raturus: & quoniam armus diffiderent, lassitudinem
et sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re, atq; lo-
co sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Ma-
rium post principia habere: ipse cum sinistrae alæ equi-
tibus esse: qui in agmine principes facti erant. At Iu-

Iugurtha ubi extremum agmen Metelli primos suos præ-
 tergressum uidet: præsidio quasi duum milliū pedi-
 tum montem occupat: qua Metellus descenderat: ne
 forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimen-
 to foret. deinde repente signo dato hostes inuadit. Nu-
 midæ alij postremos cedere: pars à sinistra ac dextra
 tentare: infensi adesse: instare: atq; omnibus locis Ro-
 manorum ordines conturbare. quorum etiam qui fir-
 moribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati
 incerto prælio ipsi modo eminus sauciabantur: neque
 contra ferendi, aut conserendi manum copia erat.
 ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorū
 turma insequi cœperat: non confertim, in unum sese
 recipiebant: sed alius alio quam maxime diuersi. Ita
 numero priores si à persequendo hostes deterrere ne-
 quiuerant: disiectos ab tergo, aut lateribus circumue-
 niebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fue-
 rat: ea uero consueti Numidarū equi facile inter uir-
 gulta euadere: nostros asperitas, & insolentia loci reti-
 nebat. Cæterum facies totius negocij uaria, incerta, fœ-
 da, atq; miserabilis. dispersi à suis, pars cedere: alij
 insequi: neque signa, neque ordines obseruare: ubi
 quenq; periculum cœperat, ibi resistere: ac propul-
 sare: arma, tela, equi, uiri, hostes, atque ciues permisti:
 nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia rege-
 re. Itaq; multum diei processerat: cum etiam tum euen-
 tus in incerto erat. denique omnibus labore & æstu
 languidis, Metellus ubi uidet Numidas minus in-
 stare: paulatim milites in unum conducit: ordines re-
 stituit: et cohortes legionarias quatuor aduersus pedi-

res hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa conserat: simul orare, & hortari milites, ne deficerent: ne paterentur hostes fugientes vincere: neq; illis castra esse, neq; munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat: circuire: hortari: renouare praelium: et ipse cum delectis tentare omnia: subuenire suis: hostibus dubijs instare: quos firmos cognouerat eminus pugnando retinere. eo modo inter se duo imperatores summi uiri certabant. ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello uirtus militum erat, locus aduersus. Iugurthæ alia omnia, præter milites opportuna. Deniq; Romani, ubi intelligunt, neq; sibi profugium esse: neq; ab hoste copiam pugnandi fieri: & iam diei uesper aderat: aduerso colle sicuti præceptum fuerat euadunt. amisso loco Numidæ fusi, fugatiq; pauci interiere: plerosq; uelocitas, & regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem Elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Iugurtha supra diximus: ubi eum Rutilius prætergressus est: paulatim suos in æquum locum deducit. ac dum legatus ad flumen quo præmissus erat festinans pergit: quietus uti res postulabat, aciem exornat: neq; interim remittit, quid ubiq; hostis ageret explorare. Postquam Rutilium conserdisse iam, et animo uacuum accepit: simulq; ex Iugurthæ praelio clamorem augeri: ueritus ne legatus cognitare laborantibus suis auxilio foret: aciem, quam diffidens uirtuti militum arcte statuerat, quo hostium itineri officeret: latius porrigit: eoq; modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex im-

prouiso pulueris uim magnam animaduertunt. nam
 prospectum ager arbutis consitus prohibebat. Et pri-
 mo rati humum aridam uento agitari. post ubi aequa-
 bilē manere, et sicuti acies mouebatur, magis, magisq;
 appropinquare uident: cognita re properantes, arma
 capiunt: ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt.
 deinde, ubi propius uentum est: utrinq; magno cla-
 more concurritur. Numidae tantummodo remorati, dū
 in Elephantis auxilium putant. postquam eos impe-
 ditos ramis arborum, atq; ita disiectos circumueniri ui-
 dent: fugam faciunt: ac pleriq; abiectis armis, collis aut
 noctis, quæ iam aderat auxilio integri abeunt. Ele-
 phanti quatuor capti: reliqui omnes XL numero
 interfecti. At Romani, quanquam itinere, atq; opere
 castrorum et praelio fessi, lætiq; erant: tamen, quod Me-
 tellus amplius opinione morabatur: instructi, intentiq;
 obuiam procedunt. nam dolus Numidarū nihil lan-
 guidi, neq; remissi patiebatur. Ac primo obscura no-
 cte, postquam haud procul inter se erant: strepitu ue-
 lut hostes aduentare, alteri apud alteros formidinem
 simul, et tumultum facere. Et penē imprudentia esset
 admissum facinus miserabile: ni utrinque præmissi
 equites rem explorauissent. Igitur pro metu repente
 gaudium exortum est. milites alius alium læti appel-
 lant: acta edocent: atq; audiunt: sua quisq; fortia fa-
 cta ad cælū effert. quippe res humanæ ita sese habēt.
 in uictoria uel ignauis gloriari licet. aduersæ res
 etiam bonos detrectant. Metellus in iisdem castris qua-
 triduo moratus, saucios cum cura reficit: meritos in
 praelijs more militiæ donat: uniuersos in concione
 laudat

laudat: atq; agit gratias: hortatur ad cætera, quæ le-
uia sunt, parem animum gerant: pro uictoria satis pu-
gnatum: reliquos labores pro præda fore. tamen in-
terim transfugas, et alios opportunos, Iugurtha ubi gē-
tium, aut quid agitare, cum paucis ne esset, an exer-
citur haberet, ut sese uictus gereret, exploratum mis-
sit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita re-
ceperat: ibiq; cogebat exercitum numero hominū am-
pliolem, sed hebetem, infirmumq; agri, ac pecoris ma-
gis, quàm belli cultorem. Id ea gratia eueniebat: quod
præter regios equites nemo omnium Numidarum ex
fuga Regem sequitur. quo cuiusque animus fert: eodē di-
scedunt. neque id flagitium militiæ ducitur. ita se mo-
res habent. ¶ Igitur Metellus, ubi uidet animum Re-
gis etiam tum ferocem esse: bellum renouari, quod nisi
ex illius libidine geri non posset: præterea iniquum
certamen sibi cum hostibus: minore detrimento illos uin-
ci: quàm suos uincere: statuit non prælijs, neque acie,
sed alio more bellum gerendum. Itaq; in loca Numi-
diæ opulentissima pergit: agros uastat: multa castella
& oppida temere munita, aut sine præsidio capit: incē-
ditq;: puberes interfici iubet: alia omnia militum præ-
dam esse. ea formidine multi mortales Romanis dedi-
ti: obsides, frumentum, et alia, quæ usui forent, affatim
præbita. ubicunq; res postulabat, præsidium imposi-
tum. quæ negotia multo magis, quàm prælium ma-
le pugnatum ab suis, Regem terrebant. quippe cui
spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur: & qui
sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum ge-
rere. tamen ex inopia, quod optimum uidebatur con-

BELLVM

filium capit: exercitum plerunq; in iisdem locis oppre-
riri iubet ipse cum delectis equitibus Metellum sequi-
tur, nocturnis, & auis itineribus ignoratus: Roma-
nos palantes repente aggreditur. eorum pleriq; iner-
mes cadunt: multi capiuntur nemo omnium intactus
profugit. & Numida, priusquam ex castris subueni-
retur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedunt.
Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metel-
li rebus, ut se & exercitum more maiorum gereret:
ut in aduerso loco uictor tamen uirtute fuisset: hosti-
um agro potiretur: Iugurtham magnificum ex Auli-
fo cordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset
habere. Itaq; Senatus ob ea feliciter acta dis immor-
talibus supplicia decernere. ciuitas trepida antea, so-
licita de belli euentu, læta agere: de Metello fama
præclara esse. Igitur eo intentior ad uictoriam niti:
omnibus modis festinare: cauere tamen ne cubi hosti op-
portunus fieret: meminisse post gloriam inuidiam se-
qui. ita quo clarior, eo magis anxius erat. neq; post in-
fidias Iugurthæ effuso exercitu prædari. ubi frumen-
to aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu
præsidium agitabant. exercitus partem ipse, reliquos
Marius ducebat. sed igne magis, quàm præda ager
uastabatur. duobus locis haud longe inter se castra fa-
ciebant. ubi ui opus erat, cuncti aderant. cæterum
quo fuga, atq; formido latius cresceret, diuersi age-
bant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus
aut locum pugnae quærere: qua uenturum hostem
audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum pe-
nuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum

Mario ostendere: postremos in agmine tentare: ac statim in colles regredi. rursus alijs, post alijs minitari: neq; praelium facere: neq; otium pati: tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari uidet: neq; ab hoste copiam pugnandi fieri: urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare: ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio uenturum: ibiq; praelium fore. At ille, quæ parabantur à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, ut moenia defendant, additis auxilio perfugis, quod genus ex copijs Regis, quod fallere nequibat, firmissimum erat. præterea pollicetur in tempore semet cum exercitu adfore. ita compositis rebus in loca, quam maxime occulta discedit: ac paulo post cognoscit Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siciam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab Rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit: & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna uoce Siccenses hortatur uti cohortes à tergo arcunueniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare. si id fecerint: postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. Ac ni Marius signa inferre, atq; euadere oppido properauisset: profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent: tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Iugurthini paulisper à Rege sustentati, postquam maiore uis hostes urgent: paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. Id op.

pidum in campo situm, magis opere, quam natura mun-
 nitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis, uirisq; opu-
 lentum. Igitur Metellus pro tempore, atq; loco pa-
 ratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumuenit. Lega-
 tis imperat, ubi quisq; curaret. deinde signo dato un-
 diq; simul clamor ingens exoritur. neq; ea res Numi-
 das terret: infensi, intentiq; sine tumultu manent: præ-
 lium incipitur: Romani pro ingenio quisq;, pars em-
 nus glande, aut lapidibus pugnare: alij succedere: ac
 modo murum suffodere: modo scalis aggredi: cupere
 prælium in manibus facere. contra ea oppidani in pro-
 ximos saxa uoluere: sudas, pila, præterea picem sul-
 phure, & tæda mustam ardenti mittere. sed ne illos
 quidem, qui procul manserant timor animi satis mu-
 niuerat. nam plerosq; iacula tormentis, aut manu
 emissa uulnerabant: pariq; periculo, sed fama impa-
 ri boni, atq; ignaui erant. Dum apud Zamam sic cer-
 tatur: Iugurtha ex improviso castra hostium cū ma-
 gna manu inuadit. remissis qui in præsidio erant, &
 omnia magis, quàm prælium expectantibus portam
 irrumpit. At nostri repentino metu percussi sibi quisq;
 pro moribus consulunt: alij fugere: alij arma capere:
 magna pars uulnerati, aut occisi. Cæterum ex omni
 multitudine non amplius, XL, memores nominis
 Romani, grege facto locū cœpere paulo, quàm alij edi-
 tiore: neq; inde maxima ui depelli quiuerunt: sed te-
 la eminus missa remittere: pauci in pluribus minus fru-
 strari. sin Numide propius accessissent: ibi uero uirtutē
 ostendere: & eos maxima ui cedere: fundere: atque
 fugare. Interim Metellus, cum acerrime rē gereret:

clamorem et tumultum hostilem a tergo accepit. dein de conuerso equo animaduertit fugam ad se uersum fieri: quæ res indicabat populares esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere misit: ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum: eumque lacrymans per amicitiam, perque Rempublicam obsecrat, nequam contumeliam remanere in exercitu uictore, neue hostes inultos abire sinat. Ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alij super uallum præcipitarentur: alij in angustijs ipsi sibi properantes officerent: multis amissis in loca munita sese recepit. Metellus infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die priusquam ad oppugnandum egrederetur: equitatum omnem in ea parte, qua Regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas et proxima loca tribunis disperdit. dein ipse pergit ad oppidum: atque uti superiore die murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: Reliqui cito subueniunt. neque diutius Numidæ resistere quiuissent: ni pedites cum equitibus permisti, magnam cladem in congressu facerent. quibus illi freti, non uti equestri prælio solet, sequi, deinde cedere: sed aduersis equis concurrere: implicare: ac perturbare aciem. ita expeditis peditibus suis, hostes pene uictos dare. Eodem tempore apud Zamam magna uicinitate certabatur. ubi quisque legatus, aut tribunus curabat: eo acerrime niti: neque alius in alio magis, quam in sese spem habere: pariterque oppidani agere: oppugnare: aut parare omnibus lo-

BELLVM

cis: auidius alteri alteros sauciare: quàm semet tegere.
 clamor. permistus hortatione, lætitia, gemitu, item stre-
 pitus armorum ad cœlum ferri: tela utrinq; uolare.
 sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum
 modo pugnam remisserant, intenti prælium equestre
 prospectabant. eos, uti quæque Iugurthæ res erant,
 lætos modo, modo pavidos animaduertes: ac sicuti à
 suis audiri, aut cerni possent, monere alij: alij hortari:
 aut manu significare: aut niti corporibus: huc, et illuc
 quasi uitabundi, aut iacentes tela agitare. Quod ubi
 Mario cognitum est: nam is in ea parte curabat: con-
 sulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati
 Numidas sine tumultu, Regis prælium uisere. ita illis
 studio suorum astrictis repete magna uirum murum ag-
 greditur: Et iam scalis aggressi milites prope summa
 coeperant: cum oppidani concurrunt: lapides, ignem,
 præterea alia tela ingerunt. nostri primo resistere:
 deinde ubi unæ, atq; alteræ scalæ comminutæ sunt:
 qui super steterant afflicti: cæteri quoquomodo po-
 tuere, pauci integri, magna pars confecti uulneribus
 abeunt. denique utrinque prælium nox diremit.
 Metellus postquam uidet frustra inceptum: neque op-
 pidum capi: neque Iugurtham nisi ex insidijs, aut suo
 loco pugnam facere: Et iam æstatem exactam esse:
 ab Zama discedit: et in his urbibus, quæ à Rege defe-
 cerant, satisq; munitæ loco, aut mœnibus erant, præsi-
 dia imponit. cæterum exercitum in prouincia, quæ
 proxima est Numidiæ, hyemadi gratia collocat. neq;
 id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ con-
 cedit. sed quoniam armis bellum parum procedebat:

insidias Regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarum, qui Romæ cum Iugurtha fuerat: et inde uadibus datis de Massiæ nece clam iudicium suggerat: quod ei per maximam amicitiam, maxima copia fallendi erat: multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus ueniat: deinde fide data si Iugurtham uiuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, uti illi Senatus impunitatem, & sua omnia concederet: facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is, ubi primum opportunum fuit: Iugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atq; lacrymans obtestatur, uti aliquando sibi, liberisq; & genti Numidarum optime merita prouideat. omnibus prælijs sese uictos: agrum uastatum: multos mortales captos, occisos: regni opes comminatas esse: satis sæpe iam & uirtutem militum, & fortunam tentatam: caueat ne illo cunctante Numidæ sibi consulant. His atque talibus alijs ad deditiorem animam Regis impellit. mittuntur ad Imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent: ac sine ulla pactione sese, regnumq; suum in illius fidem tradere. Metellus prope cunctos Senatorij ordinis ex hybernis accersiri iubet. eorum, et aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more maiorum ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondus ducenta millia, Elefantos omnes, equorum et armorum aliquantum. Quæ postquam sine mora facta sunt: iubet omnes perfugas uinctos adduci. Eorum

BELLVM

magna pars uti iussum erat adducti. pauci cum primum deditio coepit, ad Regem Bocchum in Mauritiam abierant. Igitur Iugurtha ubi armis, uirisq;, & pecunia spoliatus est: dum ipse ad imperadum Tisidium uocaretur: rursus coepit flectere animum suum: & ex mala conscientia digna timere. Deniq; multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo taedio rerum aduersarum omnia bello potiora duceret: interdum ipse secum reputaret, quam grauis casus in seruitium ex regno foret: multis, magnisq; praesidijs ne quicquam perditis, de integro bellum sumit. & Romae Senatus de prouincijs consultus, Numidia Metello decreuerat. Per idem tempus Vticae forte C. Mario per hostias dijs supplicanti, magna, atque mirabilia portendi aruspex dixerat. proinde, quae animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam, quam saepissime experiretur: cuncta prospere euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum praeter uetustatem familiae, alia omnia abunde erant. industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis et diuitiarum uictor, tantummodo gloriae auidus. sed is natus, & per omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum aetas militiae patiens fuit: stipendijs facundis, non graeca facundia, neque urbanis munditijs sese exercuit. ita inter bonas artes integrum ingenium breui adoleuit. Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit: plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium, post alium sibi peperit: semperque

in potestatibus eo modo agitabat: ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis uir. (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiã tum alios magistratus plebs, consulatum nobilitas, inter se per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neque tam egregijs factis erat: quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur ubi Marius aruspicias dicta eodem intendere uidet: quo cupido animi hortabatur: ab Metello petendi gratia missionem rogat. cui quanquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant: tamen uerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium: & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet: neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere. postremo caueret id petere a populo Romano: quod illi iure negaretur. Postquam hæc atque alia talia dixit: neque animus Marij flectitur: respondit ubi primum potuisset per negocia publica, facturum sese quæ peteret. ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. is eo tempore in Contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quæ res Marium pro honore, quæ affectabat, contra Metellum uehementer accenderat. Ita cupidine, atq; ira, pessimis consultoribus, crassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: Milites quibus in Hybernis præerat,

BELLVM

laxiore Imperio, quàm antea habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo vtiçæ erat, crimino se simul, & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur: paucis diebus Iugurtham in caënis habiturum: ab Imperatore consulto bellum trahi: quod homo inanis, & regie superbiæ, imperio nimis gauderet. quæ omnia illis eo firmiora uidebantur: quia diuturnitate belli res familiares corruperant: & animo cupienti nihil satis festinatur.

Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabilis filius, Masinissæ nepos: quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam causam mente paululum immutata. cui Metellus petenti more regum, ut sellam iuxta poneret, item postea custodiæ causa turmam equitum Romanorum, utrunq; negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus Reges appellauisset: præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius Anxium aggreditur: atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat. hominẽ ob morbos animo parum ualido, secunda oratione extollit: illũ Regem, ingentem uirum, Masinissæ nepotem esse: si Iugurtha captus aut occisus foret: Imperium Numidiæ sine mora habiturum. id adeo mature posse euenire: si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaq; et illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosq; pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios asperere in Metellum de bello scribant: Ma-

rium Imperatorem poscant. Sic à multis illi mortali-
bus honestissima suffragatione consulatus petebatur.
simul ea tempestate plebs nobilitate fusa, per legem
Mamiliam novos extollebat. Ita Mario cuncta pro-
cedere. Interim Iugurtha postquam ommissa deditio-
ne bellum incipit: cum magna cura parare omnia: fe-
stinare: cogere exercitum: ciuitates, quæ ab se defece-
rant, formidine aut ostentando præmia, affectare:
communire suos locos: arma, tela, aliâq; quæ spe pa-
cis amiserat, reficere: aut commercari: seruitia Roma-
norum allicere: & eos ipsos, qui in præsijs erant,
pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quie-
tum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metel-
lus initio Iugurtha pacificante præsidium imposue-
rat, fatigati Regis supplicijs, neque antea uoluntate
alienati, principes ciuitatis inter se coniurant. nam
uulgus, uti plerunque solet, & maxime Numidarum,
ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum erat,
cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduersum.
dein compositis inter se rebus, in diem tertium con-
stituerunt: quod is festus, celebratusq; per omnem Afri-
cam, ludum & lasciuiam magis, quam formidinem
ostentabat. sed ubi tempus fuit: centuriones, tribunos
que militares, et ipsum præfectum oppidi Titum Tur-
piliū Syllanum, alius alium domos suas inuitant:
eos omnes præter Turpiliū inter epulas obtrun-
cant. postea milites palantes, inermes, quippe in tali
die, & sine Imperio, aggrediuntur. Idem plebs facit,
pars edocti à nobilitate, alij studio talium rerum in-
citati, quis acta, consiliūq; ignorantibus, tumultus

ipse, & res nouæ satis placebant. Romani milites per-
 culsi improviso metu, incerti, ignariq; quid potissimū
 facerent, trepidare: arcem oppidi, ubi signa & scu-
 ta erant, præsidium hostium, portæ ante clausæ fu-
 gam prohibebant. ad hoc mulieres, pueriq; pro te-
 ctis ædificiorū saxa, et alia, quæ locus præbebat cer-
 tatim mittere. ita neque caueri anceps malum, neque
 à fortissimis infirmissimo generi resisti posse. iuxta
 boni, maliq; strenui, & imbelles multi obtruncari.
 In ea tanta asperitate, sæuissimus Numidus, & oppido
 undiq; clauso, Turpilius præfectus unus ex omni-
 bus Italicis intactus profugit. id misericordia ne ho-
 spitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum compe-
 rimus. nisi, quod illi in tanto malo turpis uita, integra
 fama potior fuit, improbus, instabilisq; uidetur. Me-
 tellus postquam de rebus Vaccæ actis comperit: pau-
 lisper mæstus è cōspectu abiit. deinde ubi ira, et ægri-
 tudo permista sunt: cum maxima cura ultum ire in-
 iurias festinat. legionem cum qua hyemabat, et quam
 plurimos potest Numidas equites, pariter cum ocaisu
 solis expeditos educit: & postera die circiter horam
 tertiam peruenit in quandam planiciem, locis paulo
 superioribus circumuentam. ibi milites fessos itineris
 magnitudine, & iam abnuentes omnia, edocet oppidū
 Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere il-
 los reliquum laborem æquo animo pati: dum pro ci-
 uibus suis uiris fortissimis, atq; miserrimis pœnas ca-
 perent. præterea prædam benigne ostentat. sic ani-
 mis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites
 q̄ arctissime pergere, et signa occultare iubet. Vaccæ.

ses ubi animaduvertere ad se uorsum exercitum pergere: primo, uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere. deinde ubi neque agros uastari: et eos, qui primi aderant Numidas equites uident: rursus Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. Equites, peditesq; repente signo dato, alij uulgum effusum oppido cedere: alij ad portas festinare: pars turres capere: ira, atq; præde spes amplius, quam lassitudo posse. Ita Vacenses biduum modo ex perfidia lætati. ciuitas magna, atq; opulenta, poenæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quæ præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus: iussus à Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat: condemnatus, uerberatusq;, capite poenas soluit. Nam is cuius ex latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditioem, quam metu deseruit, incoeperat: suspectus Regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quæerere: die, noctuq; fatigare animum: denique omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam hominem nobilem, magnis opibus, clarum, acceptumq; popularibus suis: qui plerumq; seorsum ab Rege exercitum ducere, & omnes res exequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus astricto superauerant. ex quo illi gloria, opesq; inuentæ. Igitur utriusque consilio dies insidijs statuitur: cætera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus est: quem inter hyberna Romanorum iussus habebat: ne ager in multis hostibus uastaretur. Is postquam magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non ue-

BELLVM

nit:metusq; rem impediēbat: Bomilcar simul cupidus
 incepta patrādi, & timore socij anxius, ne omisso
 uetere consilio nouum quæreret: literas ad eum per
 homines fideles mittit. in quis mollitiem, socordiaq;
 uiri acusare: testari deos per quos iurasset: monere
 ne præmia Metelli in pestem conuerteret: Iugurthæ
 exitum adesse: cæterum sua ne, an Metelli uirtute pe-
 riret, id modo agitari. proinde reputaret cum animo
 suo præmia an cruciatum mallet. Sed cū hæ literæ ad
 latæ sunt: forte Nabdalsa exercito corpore fessus, in le-
 cto quiescebat. ubi cognitis Bomilcaris uerbis, primo
 cura, deinde uti ægrum animum solet, somnus cœpit.
 Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus,
 acceptusq;, & omnium consiliorum nisi nouissim par-
 ticeps. qui postquam adlatas literas audiuit: ex con-
 suetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in
 tabernaculum introiuit: dormiente illo epistolam su-
 per caput in puluino temere positam sumit: ac perle-
 git. deinde prope cognitis insidijs ad Regem pergit.
 Nabdalsa paulopost ex perrectus, ubi neq; epistolam
 repperit: et re omnem uti acta erat ex seruis cognouit:
 primo indicem persequi conatus, postquam id frustra
 fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit quæ
 ipse parauisset facere, perfidia clientis sui præuenta:
 lacrymans obtestatur per amicitiam, per que sua an-
 tea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese
 haberet. Ad ea Rex aliter atque animo gerebat,
 placide respondit. Bomilcare atque alijs multis, quos
 socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram op-
 presserat; nequa ex eo negotio seditio oriretur. neque

post id locorum Iugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit. neq; loco, neq; mortali cuiquam, aut tempori satis credere: ciues, hostesq; iuxta metuere: circumspectare omnia: & omni strepitu pauescere: alio, atq; alio loco sæpe contra decus regum noctu requiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere. ita formidine quasi uecordia exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit: rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat: festinatq; Marium fatigantem de profectio- ne, simul & inuitum, & offensum sibi, parum ido- neum ratus domum dimittit. Et Romæ plebes literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitæ, uo- lenti animo de ambobus acceperant. Imperatori no- bilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ esse. At il- li alteri generis humilitas fauorem addiderat. Cæte- rum in utroque magis studia partium, quam ma- la, aut bona sua moderantur. Præterea seditiosi ma- gistratus uulgus exagitare: Metellum omnibus con- cionibus capitis arcessere: Marij uirtutem in maius ce- lebrare. Deniq; plebes sic est accensa: uti opifices o- mnes, agrestesq; quorum res, fidesq; in manibus sitæ erāt, relictis operibus frequentarent Marium: & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita percussa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consu- latus mandatur. & postea populus à Tribuno plebis Tito Manlio Mantino rogatus, quem uellet cum Iu- gurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed pau- loante senatus Metello Numidiam decreuerat. Ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha amissis ami-

cis, quorum plerosq; ipse necauerat, cæteri formidine
 pars ad Romanos, alij ad Regem Bocchum perfuge-
 rant: cum neq; bellum geri sine ministris posset, &
 nouorum fidem, in tanta perfidia ueterum experiri
 periculosum duceret: uagus, incertusq; agitabatur. neq;
 illi res ulla, neq; consilium, aut quisquam hominum
 satis placebat. itinera, præfectosq; in dies mutare: mo-
 do aduersum hostes, interdum in solitudines pergere:
 sæpe in fuga, ac paulo post in armis spem habere: du-
 bitare uirtuti, an fidei popularium minus crederet.
 ita quocunq; intenderat, res aduersæ erant. Sed inter
 eas moras repente sese Metellus cum exercitu osten-
 dit. Numidæ ab Iugurtha pro tempore parati, instru-
 ctiq; deinde prælium incipitur. Qua in parte Rex
 pugnae adfuit, ibi aliquandiu certatum est. cæteri o-
 mnes eius milites primo congressu pulsati, fugatiq; Ro-
 mani signorum, & armorum, & aliquanto numero
 hostium potiti. nam ferme Numidas in omnibus præ-
 lijs magis pedes, quam arma tutati sunt. Ea fuga Iu-
 gurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum per-
 fugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam
 peruenit. Id oppidum magnum, atq; opulentum, ibiq;
 pleriq; thesauri, filiorumq; eius multus pueritiæ cul-
 tus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt: quan-
 quam inter Thalam, flumenq; proximum in spa-
 cio nullum quinquaginta, loca arida, atque uasta esse
 cognouerat: tamen spe parandi belli, si eius oppidi
 potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac natu-
 ram etiam uincere aggreditur. Igitur omnia iu-
 menta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum X.

Cæterum

Cæterum utres modo, & alia aquæ idonea portari. præterea conquirat ex agris quamplurimum potest domiti pecoris: eoq; imponit uasa cuiusq; modi: sed pleraq; lignea collecta ex tugurijs Numidarum. Ad hoc finitimus imperat, qui se post Regis fugam, Metello dediderant, quamplurimum aquæ quisque portaret: diem, locumq; ubi præsto forent, prædicat. ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam esse supradiximus, iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci uentum est, quod Numidis præceperat: & castra posita, munitaq; sunt: tanta repente cælo missa uis aquæ dicitur: ut ea modo, exercitui satis, superq; foret. præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti pleriq; in noua deditioe, officia intenderant. Cæterum milites religione pluuia magis usi: eaq; res multum animis eorum addidit. nam rati sese Dijs immortalibus curæ esse. Deinde postero die contra opinionem Iugurthæ ad Thalam perueniunt. Oppidani qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna, atque insolita re percussi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed Rex nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia, arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam cæteris imperitantem, industria uicerat: cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit. neq; postea in ullo loco amplius uno die, aut una nocte moratus, simulabat sese negotij gratia properare. cæterum prodicionem timebat. quam uitare posse celeritate puta-

bat. nam talia consilia per otium ex opportunitate ca-
 pi. At Metellus ubi Oppidanos praelio intentos, simul
 oppidum & operibus et loco munitum uidet: uallo fos-
 saq; moenia circumuenit. deinde locis ex copia maxi-
 me idoneis uineas agere: superq; aggerem iacere: &
 super aggerem impositis turribus opus & admini-
 stros tutari. contra haec Oppidani festinare: parare:
 prorsus ab utrisq; nihil reliquum fieri. deniq; roma-
 ni multo ante labore, praelijsq; fatigati, post dies qua-
 draginta, quam eo uentum erat, oppido modo potiti:
 praeda omnis a perfugis corrupta. hi postquam muris
 arietibus feriri, resq; suas aduersas uident: aurum,
 argentumq;, & alia, quae prima ducuntur: domum
 regiam comportant. ibi uino & epulis onerati, illaq;
 & domum, & semet igni corrumpunt: & quas uicti
 ab hostibus poenas metuerant, eas ipsi uolentes pepen-
 dere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido
 Lepti ad Metellum uenerant, orantes uti praesidium,
 praefectumq; committeret. Hamilcarem quendam ho-
 minem nobilem, factiosum, nouis rebus studere. ad-
 uersum quem neque imperia magistratum, neq; le-
 ges ualere. ni id festinaret: in summo periculo suam
 salutem, & illorum socios fore. nam Leptitani iam in-
 de a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulcm,
 & postea Romam miserant, amicitiam, societatemq;
 rogatum. deinde ubi ea impetrata: semper boni, fi-
 delesq; mansere: & cuncta a Bestia, Albino, Metel-
 loq; imperata gnauiter fecerant. Itaque ab Impera-
 tore facile quae petebant adepti. missae sunt eò cohortes.

tes Ligurum quatuor, et C. Annius praefectus. Id oppi-
 dum ab Sydonijs conditum est: quos accepimus profugos
 ob discordias civiles nauibus in eos locos uenisse: caete-
 rum situm inter duas Syrtes. quibus nomen ex, re in-
 ditum. nam duo sunt sinus prope in extrema Africa,
 impares magnitudine, pari natura. quorum proxima ter-
 ra praevalta sunt: caetera, uti fors tulit, alta: alia in tem-
 pestate uadosa. nam ubi mare magnum esse, et saui-
 re uentis coepit: limum, harenamq; et saxa ingentia
 fluctus trahunt. ita facies locorum cum uentis simul
 mutatur. Syrtes ab tractu nominatae. Eius ciuitatis lin-
 gua modo conuersa conuubio Numidarum: legum, cul-
 tusq; pleraq; sydonica. quae eo facilius retinebantur:
 quod procul ab Imperio Regis aetatem agebant. Inter
 illos et frequentem Numidia, multi, uasti q; loci erant.
 Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum nego-
 tia uenimus: non indignum uidetur, egregium, atque
 memorabile facinus duorum Carthaginiensium me-
 morare. Eam rem nos locus admonuit. Qua tem-
 pestate Carthaginienses plerique Africae imperita-
 bant: Cirenenses quoque magni, atque opulenti fuere.
 ager in medio harenosus una specie: neque flumen,
 neque mons erat, qui fines eorum discerneret. quae
 eos res magno, diuturno que bello inter se habuit.
 Postquam utrinq; legiones, item classes saepe fuisse,
 fugatae que: et alteri alteros aliquantum attriue-
 rant: ueriti ne mox uictos, uictores que defessos,
 alius aggredieretur: per inducias sponsionem faci-
 unt: uti certo die legati domo profiscerentur: quo

BELLVM

in loco inter se obuij fuissent : is communis utriusque populi finis haberetur . Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomē Philænes erat, maturauere iter pergere. Cirenenses tardius iere. id socordia ne, an casu acciderit, parum agnoui . Ceterum solet in illis locis tempestas huiusmodi secus, atque in mari retinere. nam ubi per loca equalia, et nuda gignentium, uentus coortus arenam humo excitauit: ea magna uigilata, ora, oculosq; implere solet: ita prospectu impedito morari iter . Postquam Cirenenses aliquanto posteriores sese uident : et ob rem corruptam domi poenas metuunt: criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos : conturbare rem: deniq; omnia male: quam uicti abire . sed cum Poeni aliam conditionem tantummodo æquam peterent : graeci optionem Carthaginiensibus faciunt, ut uel illi, quos fines populo suo peterent, ibi uiui obruerentur : uel eadem conditione sese, quem in locum uellet processuros. Philænes conditione probata, seque uitamq; suam recip. condonauere. ita uiui obruti . Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecrauerunt : alijq; illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo. Iugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmum contra Metellum putat: per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumq; , et eo tempore ignarum nominis Romani . Eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere: signa sequi: imperium obseruare: item alia milita-

via facere . præterea Regis Bocchi proximos magnis muneribus , & maioribus promissis , ad studium sui perducit . quis adiutoribus Regem aggressus , impellit , uti aduersum Romanos bellum incipiat . Id ea gratia facilius , procliuusq; fuit : quod Bocchus initio huiusce belli Legatos Romam miserat , fœdus et amicitiam petiit . quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerat , cæci auaritia : quis omnia honesta , atque inhonesta uendere mos erat . Et iam antea Iugurthæ filia Boccho nupserat . uerum ea necessitudo apud Numidas , Maurosq; leuis ducitur : quia singuli pro opibus , quisque quamplurimas uxores , denas alij , alij plures habent . sed Reges eo amplius . ita animus multitudine distrahitur : nullam pro socia optinet : pariter omnes uiles . Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt , ibi fide data & accepta , Iugurtha Bocchi animum oratione accendit : Romanos iniustos , profunda auaritia , communes omnium hostes esse : eandem illos causam belli cum Boccho habere : quam secum & cum alijs gentibus : libidine imperitandi . quis omnia regna aduersa sint . tum sese , paulo ante Carthaginensers , item Regem Persen , post uti quisq; opulentissimus uideatur , ita Romanis hostem fore . His , atque alijs talibus dictis , ad Cirtham oppidum iter constituunt : quod ibi Q. Metellus prædam , captiuosq; , & impedimenta locauerat . ita Iugurtha ratus : aut capta urbe operæ prætium fore : aut si Dux Romanus auxilio suis uenisset : prælio sese certaturos . nam callidus id modo festi-

BELLVM

nabat Bocchi pacem imminuere: ne moras agitando aliud, quam bellum mallet. Imperator, postquam de Regum societate cognouit: non temere, neque uti sæpe iam uicto Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: cæterum haud procul ab Cirtha castris munitis Reges opperitur: melius esse ratus cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per literas certior fit, prouinciam Numidiã Mario datam. nã consulem factũ iam antea acceperat. Quibus rebus supra bonum, atque honestum perculsus, neque lacrymas tenere: neque moderari linguam: uir egregius in alijs artibus, nimis molliter ægritudinem pati. quam rem alij in superbiam uertebant: alij bonum ingenium contumelia accensum esse: multi quod iam parta uictoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum est: illum magis honore Marij, quam iniuria sua excruciatum: neque tam anxie laturum fuisse, si adempta prouincia alij, quam Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ uidebatur alienam re suo periculo curare: legatos ad Bocchum mittit postulatum, ne sine causa hostis populo Romano fieret: habere tum magnam copiam societatis, amicitiaq; coniungendæ: quæ potior bello esset: quanquam opibus suis confideret: tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile: cæterum ægerrime desinere: non in eiusdem potestate initium eius et finem esse: incipere cuius etiam ignauo licere: nõ deponi, nisi cũ uictores uelint. Proinde sibi, regnaq;

suo consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthæ perditis misceret. Ad ea Rex satis placide uerba facit: sese pacem cupere: sed Iugurthæ fortunarum misereri. si eadem illi copia fieret: omnia conuentura. rursus Imperator contra postulata Bocchi nuntios mittit. ille probare partim: alia abnuere. eo modo sæpe ab utroq; missis, remissisq; nuntijs tempus procedere: & ex Metelli uoluntate bellū intactum trahi. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit: antea iam infestus nobilitati, tum uero multus atq; ferox instare. singulos modo, modo uniuersos lædere: dictitare sese consulatum ex uictis illis spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia. interim quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis et regibus, socijsq; arcessere. præterea ex Latio fortissimū quensq; plerosq; militia, paucos fama cognitos acire: & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci. Neq; illi Senatus, quanquam aduersus erat, de ullo negotio abnuere audebat. cæterum supplementum etiam lætus decreuerat: quia neq; plebe militiam uolente, putabatur Marius aut belli usum, aut studia uulgi amissurus. sed ea res frustra sperata: tanta libido cum Mario eundi plerosque inuaserat. sese quisq; præda locupletem fore: uictorem domum redituum: alia huiuscemodi animis trahebant. & eos nō paulum oratione sua Marius arrexerat. nam postq̄ omnibus, quæ postulauerat, decretis, milite scribere

BELLVM

vult, hortandi causa simul, et nobilitatem uti consue-
uerat exagrandi, concionem populi aduocauit. dem-
de hoc modo disseruit.

ORATIO MARI.

Cio ego Quirites plerosq; non iisdem arti-
bus Imperium a uobis petere: & postquam
adepti sunt, gerere: primo industrios, suppli-
ces, modicos esse: deinde per ignauiam, & superbiam
aetatem agere. Sed mihi contra uidetur. nam quo plu-
ris est uniuersa Resp. quam consulatus, aut praetura:
eo maiore cura illam administrari, quam haec peti de-
bere. neq; me fallit, quantum cum maximo uestro be-
neficio negotij sustineam. bellum parare, simul: et aera-
rio parcere: cogere ad militiam eos, quos nolis offende-
re: domi, forisq; omnia curare: & ea agere inter inui-
dos, ocurstantes, factiosos: opinione Quirites asperius
est. ad hoc alij si deliquere, uetus nobilitas, maiorum
fortia facta, cognatorum et affinium opes, multae cli-
telae, omnia haec praesidio adsunt. mihi spes omnes in-
memet sitae: quas necesse est uirtute & innocentia tu-
tari. nam alia infirma sunt. & illud intelligo Quiri-
tes, omniu ora in me conuersa esse: aequos, bonosq; fa-
uere. quippe beneficia mea reip. procedunt: nobilita-
tem locum inuadendi quaerere. quo mihi acrius ad-
nitendum est: uti neque uos capiamini: et illi frustra
sint. Ita ad hoc aetatis a pueritia fui: ut oes labores,
pericula consueta habeam. quae ante uestra beneficia
gratuito faciebam: ea uti accepta mercede deseram, non est

consilium Quirites. illis difficile est in potestatibus tēperare: qui per ambitionē sese probos simul uere. mihi, qui omnem aetatem in optimis artibus aegi: benefācere iam ex consuetudine in naturam uertit. Bellum me gerere cū Iugurtha iussistis. quā rē nobilitas aegerime tulit. quāso, reputate cum animis uestris, num id mutari melius sit? ecquem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem ueteris prosapiae, ac multarum imaginum, & nullius stipendij? scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet: festinet: sumat aliquem ex populo monitorem officij sui. ita plerunque euenit, ut quem uos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. Atqui ego scio Quirites, qui postq̄ consules facti sunt, acta maiorū, et Græcorum militaria præcepta legere coeperint: præposteri homines. nam gerere quā fieri tempore posterius, re atque usu prius est comparate nunc Quirites, me hominem nouum cum illorū superbia. quæ illi uidere, & legere solent: eorum partem uidi: alia gessi. quæ illi literis, ea ego didici militando. Nunc uos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnuunt nouitatem meam. ego illorum ignauiam. mihi fortuna, illis probra obiectantur. quanquam ego naturam unam, et communem omnium existimo. sed fortissimum quenque generosissimum. Ac si iam ex patribus Albinis, aut Bestiæ quæri posset, me ne an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis? nisi sese liberos, quam optimos uoluisse? quod si iure me despiciunt: faciant idem maioribus suis: quibus, uti

BELLVM

mihī, ex uirtute nobilitas cœpit. inuidēt honori meo: ergo inuideant labori, et innocentiae, piculis et meis: qm̄ per hæc illū cœpi. uerū homines corrupti supbia, ita ætatem agūt: quasi uestros honores contēnant: ita hos petunt: quasi honeste uixerint. n̄ illi falsi sunt: qui diuersissimas res pariter expetant, uoluptatem, et præmia uirtutis. Atque etiam cum apud uos, aut in Senatu uerba faciunt: pleraque oratione maiores suos extollunt: eorū fortia facta memorādo, clariores sese putant. quod contra est. nam quanto uita illorum præclarior: tanto horum socordia si agitiosior. Et profecto ita se res habet: maiorum gloria posteris quasi lumen est: neq; bona neq; mala eorum in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior Quirites. uerū id, quod multo præclarius est, mea facta mihi dicere licet. Nunc uidete, quā iniqui sint. quod ex aliena uirtute sibi arrogant: id mihi ex mea nō concedunt. scilicet quia imagines non habeo: et quia mihi noua nobilitas est. quā certe peperisse, quā acceptam corrupisse melius est. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere uelint: abunde illis facundam et compositam orationem fore. sed in maximo uestro beneficio, cum omnibus locis me, uosq; maledictis lacerent: non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ex animi sententia lædere nulla oratio potest. quippe uera necesse est prædicent. falsam uita, moresq; mei superant. sed quoniam uestra consilia accusantur: qui mihi summum honorem, et maximum negotium imposuistis: etiam

atque etiam reputate, num eorum poenitendū sit. non
possum fidei causa imagines, neq; triumphos, aut con-
sulatus maiorum meorum ostentare. At si res postu-
let, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria do-
na, praeterca cicatrices aduerso corpore. haec sunt meae
imagines: haec mea nobilitas: non haereditate relicta,
ut illa illis: sed quae ego plurimis meis laboribus et pe-
riculis quaesui. Non sunt composita uerba mea. par-
ui id facio. ipsa se uirtus satis ostendit. illis artificio
opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neq; lite-
ras graecas didici. parum placebat eas discere: quae ad
uirtutem doctoribus nihil profuerant. At illa multo
optima Reip. doctus sum: hostem ferire: praesidia agi-
tare: nihil metuere, nisi turpem famam: hyemem Grae-
caestatem iuxta pati: humi requiescere: eodem tempore
inopiam et labore tolerare. His ego praecipis milites
hortabor. neq; illos arcte colam, me opulenter. neque
gloriam meam labore illorum faciam. hoc est utile,
hoc ciuile imperium. namq; cum tu per mollitiē agas,
exercitum supplicio cogere: id est dominum, non impe-
ratorem esse. Haec atque alia maiores uestri faciendo,
seque reque pub. celebrauere. quae nobilitas freta, ipsa dis-
similis moribus, nos illorum aemulos contemnit: et om-
nes honores non ex merito, sed quasi debitos a uobis
repetit. Caeterum homines superbissimi procul errant.
maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, di-
uitias, imagines, memoriam sui praecelaram: uirtu-
tem non reliquere. neque poterat. ea sola neque datur do-
no: neque accipitur. sordidum me, et incultis moribus

BELLVM

aiunt: quia parum scite conuiuium exorno: neque hi-
strionem ullum, neq; pluris pretij coquum, quā uilli-
cum habeo. quæ mihi libet confiteri quirites. nā & ex
parente meo, & ex alijs sanctis uiris, ita accepi: mun-
ditias mulieribus, uiris laborem conuenire: omni-
busq; bonis oportere plus gloriæ, quam diuitiarum,
esse: arma, non suppellectilem decori esse. quin ergo,
quod iuuat, quod carum æstimant, id semper faciant:
ament: potent: ubi adolescentiam habuere, ibi sene-
ctutem agant in conuiujs, dediti uentri, & turpissi-
mæ parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia
relinquant nobis: quibus illa epulis iocundiora sunt.
Verū nō est ita. nā ubi flagitijs se dedecorauerunt tur-
pissimæ uiri: bonorum præmia ereptum eunt. Ita in-
iustissime luxuria et ignauia, pessimæ artes, illis, qui
coluere eas, nihil efficiunt: Reip. innoxia cladi sunt.
Nunc quoniam illis quantum mores mei, non illorū
flagitia poscebant, respondi: pauca de Rep. loquar.

Primum omnium bonum habetote de Numidia
animum Quirites. nam, quæ ad hoc tempus Iugurthā
tutata sunt, omnia remouistis, auaritiā, imperitiā,
atq; superbiam. deinde exercitus ibi est locorum sciēs,
sed me Hercule magis strenuus, quā felix. nam ma-
gna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita
est. quamobrem uos, quibus militaris est ætas, adni-
timini mecum: & capecite Rempublicam: neq; quenq;
ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia
metus coeperit. egomet in agmine, aut in prælio con-
sultor idē, & socius periculi uobiscū adero: me, uosq;

in omnibus rebus iuxta geram. et profecto Dis iuuan-
tibus omnia matura sunt. uictoria, præda, laus. Quæ
si dubia, aut procul essent: tamen omnes bonos Reip.
subuenire decebat. Et enim nemo ignauia immorta-
lis factus est: neq; quisq; parens liberis, uti æterni fo-
rere, optauit: magis uti boni, honestiq; uitam exigeret.
Plura dicerem quirites: si timidus uirtutem uerba ad-
derens. nam strenuis abunde dictum puto. Hu-
iuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis
animos arrectos uidet: propere comæatu, stipendio,
armis, alijsq; utilibus naues onerat. cum his Aulum
Manlium legatum proficisci iubet. ipse interea mili-
tes scribere, non more maiorum, neq; ex classibus, sed
uti cuiusq; libido erat: capite censos plerosq;. Id factum
alij inopia bonorum, alij per ambitionem consulis me-
morabant: quod ab eo genere celebratus, auctusq;
erat: et homini potentiam quærenti egentissimus quisq;
opportunitissimus: cui neq; sua cara, quippe, quæ nulla
sunt: & omnia cum pretio honesta uidentur. Igitur
Marius cum aliquanto maiore numero, quam decre-
tum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam
aduehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato.
nam Metellus conspectum Marij fugerat: ne uide-
ret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. Sed
consul expletis legionibus, cohortibusq; auxiliarijs, in
agrum fertilem, & præda honestum proficiscitur.
omnia ibi capta militibus donat. deinde castella &
oppida natura & uiris parum munita, aggredi-
tur: prælia multa, cæterum alia leuia alijs locis fa-

cere. interim noui milites sine metu pugnae adesse: uide-
 dere fugientes capi, aut occidi: fortissimum quenq; tu-
 tissimum: armis libertatem, patriam, parentesq; & alia
 omnia tegi: gloriam, atq; diuitias quæri. sic breui spa-
 tio noui, ueteresq; coaluere: & uirtus omnium æqua-
 lis facta. At Reges ubi de aduentu Marij cognouerunt:
 diuersi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthæ placue-
 rat speranti mox effusos hostes inuadi posse: Roma-
 nos sicuti plerosq; remoto metu laxius, licentiusq; futu-
 ros. Metellus interea Romam profectus, contra
 spem suam lætissimis animis accipitur, plebi, patri-
 busq;, postquam inuidia decesserat, iuxta carus. sed
 Marius impigre, prudenterq; suorum & hostium
 res pariter attendere: cognoscere quid boni utrisque,
 aut contra esset: explorare itinera regum: consilia &
 insidias eorum anteuicere: nihil apud se remissum,
 neque apud illos tutum pati. Itaq; Getulos & Iugur-
 tham, ex nostris socijs prædas agentes, sæpe aggressus
 in itinere fuderat: ipsumq; Regem haud procul ab
 oppido Cirtha armis exuerat. Quæ postquam glorio-
 sa modo, neque belli patrandi copiam cognouit: statuit
 urbes, quæ uiris, aut loco, pro hostibus, & aduersum
 se opportunissimæ erant, singulas circumuenire. ita Iu-
 gurtham aut præsijs nudatum iri, si ea pateretur: aut
 prælio certaturum. Nam Bocchus sæpe ad eum mise-
 rat nuntios: uelle populi Romani amicitiam: nequid
 ab se hostile timeret. Id simulauerit ne, quo impro-
 uisus grauior accederet: an nobilitate ingenij pa-
 cem, atque bellum mutare solitus: parum exploratum

est. Sed consul uti statuerat, oppida, castellaq; munita
adire: partim vi, alia metu, aut praemia ostentando
auertere ab ostibus. Ac primo mediocria gerebat, exi-
stimans Iugurtham ob suos tutandos in manus uen-
turum. Sed ubi illum procul abesse, & alijs negotijs
intentum accepit: maiora, & magis aspera aggredi te-
pus uisum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum
magnum, atq; ualens, nomine Capsa: cuius conditor
Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iu-
gurtham immunes, leui imperio: & ob ea fidelissimi
habebantur: muniti aduersum hostes, non moenibus
modo et armis, atq; uiris, uerũ etiam multo magis loco-
rũ asperitate. Nam praeter oppido propinqua, alia o-
mnia uasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus:
quarum uis, sicuti omnium ferarũ, inopia cibi acrior.
Ad hoc natura serpentum ipsa perniciofa, siti magis,
quã aliare accenditur. Eius potiundi Marium ma-
xima cupido inuaserat: cum propter usum belli, tum
quia res aspera uidebatur: & Metellus oppidum Tha-
lam magna gloria coeperat, haud dissimiliter situm,
munitumq;: nisi quod apud Thalam non longe a moe-
nibus, aliquot fontes erant: Capsenses una modo, atque
ea intra oppidum iungi aqua, caetera pluuia utebantur.
Id ibiq; & in omni Africa, quae procul a mari incul-
tius agebat, eo facilius tolerabatur: quia Numidae ple-
runque lacte & ferina uescebantur: & neque salcem,
neq; alia gulæ irritamenta querebant: cibus illis ad-
uersus famem, atq; sitim, non libidini, neque luxu-
riae erat. Igitur consul omnibus exploratis, credo

Dñs fractus, nam contra tantas difficultates consilio sa-
 tis providere non poterat: quippe etiam frumenti in-
 opia tentabatur: quod Numidæ pabulo pecoris magis,
 quàm aruo student: & quodcunq; natum fuerat, iussu
 Regis in loca munita contulerant: ager autem aridus,
 & frugum uacuis ea tempestate. nam æstatis extre-
 mum erat. tamen pro rei copia satis providenter exor-
 nat. Pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fue-
 rat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: Aulum
 Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppi-
 dum Laris, ubi stipendium et comæatum locauerat,
 ire iubet: dicitq; se prædabundum post paucos dies eo-
 dem uenturum. sic incepto suo occultato, pergit ad flu-
 men Tanam. Cæterum in itinere quotidie pecus exer-
 citui per centurias, item per turmas: æqualiter distribue-
 rat: & ex corijs utres uti fierent curabat: simul in-
 opiam frumentilenire: & ignaris omnibus parare,
 quæ mox usui forent. denique sexto die, cum ad flu-
 men uentum est: maxima uis utrius effecta. Ibi ca-
 stris leui munimento positis, milites abum capere, atq;
 uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse
 iubet. omnibus sarcinis abiectis, aqua modo, seq; &
 iumenta onerare. dein, postquam tempus uisum: castris
 egreditur: noctemq; totam itinere facta consedit. idem
 proxima facit. deinde tertia milio ante lucis aduen-
 tum, peruenit in locum tumultosum, ab Capsa non
 amplius diuum millium intervallo: ibiq; quam oc-
 cultissime potest, cum omnibus copijs operitur. Sed ubi
 dies cœpit: et Numidæ nihil hostile metuētes, multi op-
 pido

pi do egressi: repente omnem equitatum, & cum his uelocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet. deinde ipse intentus properare sequi: neq; milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognouere: res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate, coegere, uti deditioem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecit: alij omnes uenundati: præda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli, non auaritia, neque scelere consulis admissum: sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum, ante neq; beneficio, neq; metu exercitum. Postquam tantam rem peregit Marius, sine ullo suorum incommodo: magnus, & clarus antea, maior, atq; clarior haberi cœpit. omnia non bene consulta, in uirtutem traherantur. milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, q̄ mortale timere: postremo omnes socij, atq; hostes credere, illi aut mentem diuinam esse: aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene euenit: ad alia oppida pergit: pauca repugnantibus Numidis capit: plura deserta propter Capsensium miseras igni corrumpit: luctu, atq; cæde omnia complentur. Deniq; multis locis potitus, ac plerisq; exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Nanque haud longe à flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchiq; regnum diuidebat: erat inter cæteram planiciem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immen-

BELLVM

sum editus, uno per angusto aditu relicto. nam omnis natura, uelut opere, atq; consulto præceptis, quem locum Marius, quod ibi Regis thesauri erant: summa uis capere intendit. sed ea res forte, quam consilio melius gesta. Nam castello uirorum, atque armorum satis magna uis, & frumenti: & fons aquæ: aggeribus, turribusq; & alijs machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrinq; præcisum: uineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum hæ paulo processerant: igni, aut lapidib. corrumpebantur. milites neque pro opere consistere propter iniquitatem loci: neque inter uineas sine periculo administrare: optimus quisq; cadere: uel sauciari: cæteris metus augeri. At Marius multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cū animo suo, omittet ne incoeptum: quoniam frustra erat: an fortunam opperiretur: qua sæpe prospere usus erat. Quæ cum multos dies, noctesq; æstuans agitaret: forte quidam Ligus ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius, castris aquarum egressus, hinc procul ab latere castelli, quod aduersum præliantibus erat. animaduertit inter saxa repentes Cocleas: quarum cum unam, atq; alterã, deinde plures peteret: studio legendi paulatim prope ad summum montis egressus est. ubi postquam solitudinem intellexit: more ingenij humani cupido difficilia faciendi, animaduertit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululum modo prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem: quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nixus Ligus, castelli planiciem per

scribit: quod cuncti Numidæ intenti præliantibus ad-
erant. exploratis omnibus, quæ mox usui fore duce-
bat, eodem regreditur, non temere, uti ascenderat, sed
tentans omnia, & circumspicens. Itaq; Marium prope
re adi: acta edocet: hortatur ab ea parte, qua ipse ascē-
derat, castellum tenter: pollicetur sese ducem itineris:
periculiq; nihil esse docet. Marius cum ligure promiss-
sa eius cognitum ex præsentibus misit. quorū alij uti
cuiusq; ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem
renuntiare. Consul tamen animus paululum ar-
rectus. Itaq; ex copia tubicinum, & cornicinum, nu-
mero quinque, quā uelocissimos delegit: & cum his, præ-
sidio qui forent, quatuor centuriones: omnesq; Liguri
parere iubet: et ei negotio proximum diem constituit.
Sed ubi ex præcepto tempus uisum: paratis, & compo-
sitis omnibus, ad locum pergit. Cæterum illi, qui cen-
turijs præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumq;
mutauerant: capite, atq; pedibus nudis, uti prospectus,
nisusq; per saxa facilius foret: super terga gladij, &
scuta, uerum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia,
simul & offensa quo leuius streperent. Igitur prægre-
diens Ligus saxa, & si quæ uetustate radices emne-
bant, laqueis uincibat: quibus allenati milites facilius
ascenderent: interdum timidos insolentia itineris le-
uare manu: ubi paulo asperior ascensus erat: singulos
præ se inermes mittere: deinde ipse cum illorum
armis sequi: quæ dubia nisi uidebantur, potissimum
tentare: ac sæpius eadem ascendens, descendensq;, de-
inde statim digrediens, cæteris audaciam addere. Igi-
tur diu, multumq; fatigati, tandem in castellum per-

BELLVM

ueniunt, desertum ab ea parte: quod omnes sicuti alijs diebus aduersum hostes aderant. Marius ubi ex nuncijs cognouit, quæ Ligus egerat, quanquam toto die intentos prælio Numidas habuerat: tū uero cohortatus milites, & ipse extra uineas egressus, testudine acta succedere: & simul hostem tormentis, sagittarijsq; & funditoribus eminus terrere. At Numidæ sæpe antea uineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur: sed pro muro dies, noctesq; agitare: maledicere Romanis: ac Mario uecordiam obiectare: Militibus nostris Iugurthæ seruitium munitari: secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis, hostibusq; prælio intentis, magna ui utrinque pro gloria, atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere. Ac primo mulieres & pueri, qui uisum procellerant, fugere. Deinde uti quisq; muro proximus erat: postremo cuncti armati, inermesq;. Quod ubi accidit: eo acrius Romani instare: fundere, ac plerosque tantummodo sauciare: dein super occisorum corpora uadere: auidi gloriæ certantes murum ascendere: neque quenq; omnium præda morari. Sic forte correctæ Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Cæterum dum ea res agitur: L. Sylla quæstor, cum magno equitatu in castra uenit: qui uti ex Latio & socijs cogeret exercitum, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti uiri res admonuit: idoneum uisum est, de natura, cultuq; eius paucis dicere. neque enim alio loco de Syllæ rebus dicturi sumus. & Lucius Sisenna optime & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus historiam, parū mihi libero

ore locutus uidetur. Igitur silla patritiæ gentis nobilis fuit: familia prope iam extincta maiorum ignavia. literis græcis, ac latinis iuxta, atq; doctissime eruditus: animo ingenti: cupidus uoluptatum: sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse, tamen ab negotiis nunquã eum uoluptas remorata: nisi quod de uxore potuit honestus consuli. facundus, callidus, et amicitia facilis, ad dissimulanda negotia altitudo ingenij incredibilis. multarũ rerum, ac maxime pecuniæ largitor. atq; illi felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam, nunq̃ super industriam fortuna fuit: multiq; dubitauere fortior, an felicior esset. nam postea, quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat differere. Igitur Sylla, ut supra dictum est, postquã in Africam, atque in castra Marij cũ equitatu uenit: rudis antea, et ignarus belli, solertissimus omnium paucis tempestatibus factus est. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per seipse bñficia dare: inuitus accipere, sed ea properatius, quã æs mutuum reddere: ipse ab nullo repetere: magis id laborare: ut illi quã plurimi deberent: iocæ, atque seria cum humillimus agere: in operibus, in agmine, atque ad uigilias multus esse: neque interim, quod praua ambitio solet, Consulis, aut cuiusquam boni famam ledere: tantummodo neque consilio, neque manu alium priorem pati: plerosque anteuenire: quibus rebus & artibus, breui Mario, militibusq; carissimus factus est. At Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosq; locos munitos, et sibi utiles, simul et magnam pecuniã amiserat: ad Bocchum nũtios mittit: quãprimum in Numidiam

BELLVM

copias adduceret: praelij faciendi tempus adesse. Quē ubi cunctari accepit: dubium belli, atq; pacis rationes trahere: rursus uti antea, proximos eius donis corrupit: ipsiq; Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem: si aut Romani Africa expulsi, aut integris suis finibus, bellū compositū foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. Ita exercitu amborum coniuncto, Mariū iam in Hyberna proficiscentem, uix decima parte dici reliqua inuadunt: rati noctem, quæ iam aderat, et uictis sibi munimento fore: & si uicissent, nullo impedimento: quod locorum scientes erant. Contra, Romanis utrunq; casum in tenebris difficilem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: et ipsi hostes aderant: & priusquam exercitus, aut instrui, aut sarcinas colligere, deniq; anteq; signum, aut imperiū ullum accipere quiuit: equites Mauri, atq; Getuli, non acie, neque ullo more praelij, sed cæteruatim, uti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt. qui omnes trepidē improviso metu, a tamen uirtutis memores, aut arma capiebant: aut capientes alios ab hostibus defensabāt. pars equos ascendere: ire obuiam hostibus: pugna latrocinio magis, quam praelio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, peditesq; permisti, cedere alios: alios obtruncare: multos contra aduersos acerrime pugnanters a tergo circumuenire: neque uirtus, neque arma satis tegere: quod hostes numero plures, & undiq; circumfusi erant. denique Romani ueteres, nouiq;, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniūxerat, orbem facere: atque ita ab omnibus partibus simul te-

Et instructi, hostium uim sustentabant, neq; in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis, q̄ antea demisso aīo fuit: sed cū turma sua, quā ex fortissimis magis, q̄ ex familiarissimis parauerat: uagari passim: ac mō laborantibus suis succurrere: mō hostes, ubi confertissimi obstiterant, inuadere: manu consulere militibus: quorūā imperare conrturbatis oībus nō poterat. Iamq; dies consumptus erat: cum tamen barbari nihil remittere: atque uti Reges praeceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque uti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat. Quorū in uno castris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter usui opportunus: quia magna parte edita, et praecipiti puca munimenta querebat. Caeterum apud aquā, Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis in unum contrahit. dein cunctos pleno gradu in collē subducit. Ita reges loci difficultate coacti, praelio deterrentur: neque tamē suos longius abire sinunt: sed utroq; colle multitudine circumdato, offusi consedere: dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo laetari: exultare: strepere uocibus: et ipsi duces feroces, quod non fugere, ac pro uictoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, et editioribus locis facilia uisu, magnoq; hortamento erant. plurimum uero Marius hostium imperitia confirmatus, quam maximum silentium haberi iubet: ne signa quidem uti per uigilias solebant canere. deinde ubi lux aduentabat: defessis iam hostibus,

BELLVM

ac pauloante somno captis, deimproviso uestigales,
 item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul
 omnes canere, milites clamorem tollere, atque portis
 erumpere iubet. Mauri atque Getuli, ignoto & hor-
 ribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma
 capere, neque omnino facere, aut providere quicquã
 poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subue-
 niente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formi-
 dine, quasi uecordia cœperat. denique omnes, fusi,
 fugatiq;: arma & signa militaria pleraque capta:
 pluresq; eo prælio, quam omnibus superioribus inter-
 empti. nam somno & metu insolito impedita fuga.
 Dein Marius uti cœperat, in Hyberna proficiscitur:
 quæ propter cômeeatum in oppidis maritimis agere de-
 creuerat: neq; tamen uictoria socors, aut insolens fa-
 ctus: sed pariter atque in conspectu hostium quadrato
 agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos,
 in sinistra parte, Aulus Manlius cum funditoribus
 & sagittarijs, præterea cohorte Ligurum, curabat:
 primos & extremos cum expeditis manipulis loca-
 uerat Tribunos. per fugæ minime cari, & regionum
 scientissimi hostiũ iter explorabant. simul consul qua-
 si nullo imposito omnia providere: apud omnes adese:
 laudare: increpare mœrentes: ipse armatus, inten-
 tusq; item milites cogebat: neque secus atq; iter facere,
 castra munire: excubitum in portis, cohortes ex legio-
 nibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea
 alios super uallum in munimentis locare: uigilias ipse
 arcuire: non tam diffidentia, futura, quæ imperauis-
 set, quàm uti militibus exæquatus cum Imperatore

labor uolentibus esset. Et sane Marius, illoq; alijsq; temporibus Iugurthini belli pudore magis, quam malo exercitum coercebat. quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod a pueritia consuetam duritiam, et alia, quæ cæteri miserias uocant, uoluptati habuisset: nisi tamen Resp. pariter ac sæuissimo imperio, bene atque decore gesta. igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirtha, undique simul speculatores citi sese ostendunt. quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntes alius ab alia parte, atque omnes idem significabant: consul incertus quonammodo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem operitur. ita Iugurtham spes frustrata: qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus uenturos. Interim Sylla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quæ maxime confertis equis, ipse, alijsq; Mauros inuadunt. cæteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis, corpora tegere: & si qui in manus uenerant, obruncare. dum eo modo equites præliantur: Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat: neque in priore pugna in itinere morati adfuerant: postremam Romanorum aciem inuadunt. Tum Marius apud primos agebat: quod ibi Iugurtha cum plurimis erat. Dein Numida cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites se conuertit. Ibi latine (nam apud Numantiam loqui didicerat,) exclamat, nostros frustra pugnare: paulo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum

BELLVM

ostendere: quem in pugna satis impigre occiso pedite nostro cruentauerat. Quod ubi milites acceperunt: magis atrocitate rei, quam fide nuntij terrentur: simulque barbari animos tollere: & in percussos Romanos acrius incedere. Iamque paulum a fuga aberant: cum Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. At Iugurtha dum sustentare suos, & prope iam adeptam uictoriam retinere cupit: circumuentus ab equitibus dextra, & sinistra, omnibus occisus, solus inter tela hostium uitabundus erumpit. Atque interim Marius fugatis equitibus, accurrit auxilio suis: quos iam pelli acceperat. denique hostes iam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus sequi: fugere: occidi: capi: equi, atque uiri afflicti: ac multi, uulneribus acceptis, neque fugere posse: neque quietem pati: niti modo: ac statim concidere: postremo omnia, qua uisus erat, constrata telis, armis, cadueribus: & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul haud dubie iam uictor, peruenit in oppidum Cirtham: quo initio profectus intenderat. eo post diem quintum, quam iterum Barbari male pugnauerant: legati a Boccho ueniunt: qui Regis uerbis ad Mario petiuere, duos quamfidissimos ad eum mitteret: uelle de suo & de Populi Ro. commodo, cum his differere. ille statim Lucium Syllam, & Aulum Manlium ire iubet. qui quanquam acciti ibant: tamen placuit uerba apud Regem facere: ingenium aut aduersum uti flecterent: aut cupidum pacis uehementius accenderent. Itaque Sylla, cuius

facundiae, nō aetati a Mālio concessum est: pauca uerba huiusmodi locutus. Rex Bocche magna letitia nobis est: cum te talem uirum Dī monuere: uti aliquando pacem, quā bellū mallet: neu te optimū cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commaculares: simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissimum persequi. Ad hoc populo Romanū iam a principio inopi, melius uisum est, amicos, quam seruos querere: tutiusq; rati uolentibus, quā coactis imperitare. Tibi uero nulla opportunior, nostra amicitia: primum quod procul absumus: in quo offensae minimum, gratia par, ac si prope essemus. dem quod parentis abunde habemus. amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc utinam tibi a principio placuisset. profecto ea re ad hoc tempus multo plura bona accepisses: quā mala perpeffus es. sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit: cui scilicet placuit & uim, & gratiam nostram te experiri: nunc, quando per illam licet: festina: atque uti coepisti perge. multa opportuna habes, quo facilius errata officijs superes. postremo hoc in pectus tuum dimitte: nunquam populum Ro. beneficijs uictum esse. nam bello quid ualeat, tu te scis. Ad ea Bocchus placide & benigne simul pauca pro delicto suo uerba facit: se nō hostili animo, sed ob regnū tutandum arma coepisse. nā Numidiæ partem, unde Iugurthā expulerit, iure belli suam factam. eam uastari a Mario pati nequisse.

BELLVM

præterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. cæterum uetera omittere: ac tum, si per Marium liceret, Legatos ad Senatum missurum. dein copia facta, animus Barbari ab amicis flexus: quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ & Manlij, metuens id quod parabatur, donis corruerat. Marius interea exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam: quo Iugurtha omnes perfugas, præsidium imposuerat. Tunc rursus Bocchus, scilicet, seu reputando quæ sibi duobus prælijs euenerant, seu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit: quorum & fides cognita, & ingenia ualidissima erant. Eos ad Marium, ac deinde, si placeat, Romam ire iubet: agenda rerum, & quocunq; modo belli componendi licentiam illis ipsis permittit. Illi mature ad hyberna Romanorum proficiscuntur. deinde à Getulis latronibus in itinere circumuenti, spoliatiq; pauidi, sine decore ad Syllam profugiunt: quem consul in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro uanis hostibus, ut meriti erant, sed accurate & liberaliter habuit. Quare Barbari et famam Romanorum auaritiæ falsam, et Syllam ob munificentiam in se amicum rati sunt. nam etiam tunc largitio multis ignota erat: nemo munificus putabatur, nisi pariter uolens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor, consultorq; sibi adsit: co-

pias, fidem, magnitudinem Regis sui, & alia, quæ aut
utilia, aut beneuolentiæ esse credebant, oratione ex=
tollunt. Deinde Sylla omnia pollicito, docti quomodo
apud Marium, item apud Senatum uerba facerent,
circiter dies XL. ibidem operiuntur. Marius ubi
confecto negotio, quo intenderat, Cirtham redijt: de
aduentu Legatorum certior factus, illos & Syllam ad
se utica uenire iubet: item Lucium Belligenum præto=
rem: præterea omnes undiq; Senatorij ordinis. qui
bus cum mandata Bocchi cognoscit: quibus Legatis po=
testas Romam eundi, ab consule interea indutiæ, postu=
labantur. Ea Syllæ, & plerisq; placere, pauci fero=
cius decernunt. scilicet ignari rerû humanarum: quæ
fluxæ, & mobiles sæpius in aduersa mutantur.

Cæterum Mauri impetratis omnibus, tres Romam
profecti sunt cum C. Octauio Rufone: qui quæstor sti=
pendium in Africam portauerat. duo ad Regem re=
deunt. Ex his Bocchus cum cætera, tum maxime be=
nignitatem & studium Syllæ lubens accepit. Romæ
quoq; Legatis eius, postquam errasse Regem, & Iu=
gurthæ scelere lapsam deprecati sunt: amicitiam &
fœdus petentibus hoc modo respondetur. Senatus &
Populus Ro. beneficij, & iniuriæ memor esse solet:
cæterum Boccho, quoniam poenitet delicti: gratiam fa=
cit: fœdus, & amicitia dabuntur: cum promeruerit.

Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas a Mario
petiuit: ut Syllam ad se mitteret: cuius arbitratu de
communibus negotijs consuleretur. Is missus cum præ=
sidio equitum, atq; peditum, funditorum, Baleariorû:
præterea sagitarij, & cohors peligna cum uelitaribus

BELLVM

armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque alijs armis aduersus tela hostium, quod, ea leuia sunt, muniti erant. Sed in itinere quinto denique die Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere et effuse euntes, Syllae, alijsque omnibus et numerum ampliorem uero, et hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire: arma atque tela tentare: intendere: timor aliquantus: sed spes amplior: quippe uictoribus, et aduersum eos, quos saepe uicerant. Interim equites exploratum praemissi, rem (uti erat) quietam nuntiant. Volux adueniens quaestorem appellat: dicitque se a patre Boccho obuiam illi simul, et praesidio missum. deinde eum, et proximum diem sine metu coniuncti eunt. Post ubi castra locata, et diei uesper erat: repente Maurus incerto uultu pauens, ad Syllam accurrit: dicitque sibi a speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse: simul uti noctu clam secum profugeret, rogat: atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fuissem Numidam pertimescere: uirtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset: mansurum potius: quam perditis quos ducebat, turpi fuga, incertae, ac forsitan post paulo morbo interiturae uitae parceret. Caeterum ab eodem monitus, uti noctu profiscerentur: consilium adprobat: ac statim milites conatos esse in castris, ignesque quam creberrimos fieri, deinde prima uigilia silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metabatur: cum equites Mauri nuntiant Iugurtham circiter diuum milliū

interuallo, ante eos consedisſe. quod poſtquam audi-
tum eſt: tum uero ingens metus noſtros inuadii: cre-
dere ſe proditos a Voluce, & inſidijs circumuentos.
Ac ſuere qui dicerent manu uindicandum: neque
apud illum tantum ſcelus inultum reliquendum. At
Sylla, quanquam eadem exiſtimabat: tamen ab iniu-
ria Maurum prohibet: ſuos hortatur, uti fortem ani-
mum gererent. ſæpe ante a paucis ſirenuis aduer-
ſus multitudinem bene pugnatum: quanto ſibi in
prælio minus peperciſſent: tanto tutiores fore: nec de-
cere quem manus armauerit, ab inermibus pedibus
auxilium petere: in maximo metu nudum, & cæ-
cum corpus ad hoſtes uertere. deinde Volucem, quo-
niam hoſtilia faceret, Iouem maximum obteſtatus,
ut ſcleris atq; perfidiæ Bocchi teſtis adeſſet, caſtris
abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: ni-
hil dolo factum: ac magis calliditate Iugurthæ, cui
uidelicet ſpeculanti iter ſuum cognitum eſſet. cæterû,
quoniam neq; ingentem multitudinem haberet: et ſpes,
opesq; eius omnes ex patre ſuo penderent: credere il-
lum nihil auſurum palam: cum ipſe filius teſtis adeſ-
ſet. quare optimum factu uideri per media eius caſtra
palam tranſire. ſeſe uel præmiſſis uel ibidem relictis
Mauris, ſolum cum Sylla iturum. Ea res uti in tali
negotio probata: ac ſtatim proſecti, quia de improuiſo
acceſſerant, dubio, atque hæſitante Iugurtha, incolu-
mes tranſeunt. deinde paucis diebus, quo ire intende-
rant, peruentum eſt. Ibi cum Boccho Numida qui-
dam Aſpar nomine multum & familiariter agebat,
præmiſſus ab Iugurtha, poſtquam Syllam acutum

BELLVM

audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia. erat præterea Dabar Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterum materno genere impar. nam mater eius ex concubina orta erat, ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusq; quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nuntiatum mittit, paratum sese facere, quæ uellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret. consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ Legatum pertimesceret: acutum esse: quo res communis licentius gereretur. nam ab insidijs eius aliter caueri nequiuisset. Sed ego comperio, Bocchum magis punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis detinuisse: multumq; cum animo suo uoluerè solitum, Iugurtham Romanis, an illi, Syllam traderet: libidinem aduersum nos, nictum pro nobis suasisset. Igitur Sylla respondit pauca se coram Aspare locuturum: cætera occulte, aut nullo, aut quam paucissimis præsentibus. simul edocet, quæ responderentur. Postquam sicuti uoluerant, congressi: dicit se missum à consule uenisse quæsitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tunc Rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire iubet: ac nihil etiam nunc decreuisse: sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. sed ubi plerumque notis processit: Sylla à Boccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuntius, sanctus uir iurat ex sententia amborum: ac statim sic Rex incipit.

Cæterum

Nunquam ego ratus fore: uti Rex maximus
in hac terra, & omnium, quos novi opulentissi-
mus, privato homini gratiam deberem. & me Her-
cule Sylla ante cognitum multis orantibus alijs, ultro
egomet opem tuli: nullius indigni. id immutatum, quod
cæteri dolere solent, ego lætor. fuerit mihi pretium ali-
quando eguisse tuæ amicitiae: qua apud animum meum
nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, vi-
ros, pecuniam, postremo quidquid animo libet, sume:
utere: & quoad viues, nunquam tibi redditam gra-
tiam putaueris: semper apud me integra erit. denique
nihil me sciente frustra uoles. nam, ut ego existimo,
regem armis, quam munificentia uinci, minus fla-
gitiosum. Cæterum de Rep. uestra, cuius huc curator
missus es: paucis accipe. Bellum populo Romano nun-
quam parui, neque factum uolui. fines meos ad-
uersum armatos, armis tutatus sum. id omitto: quan-
do uobis ita placet. gerite uti uultis cum Iugur-
tha bellum. ego flumen Mulucham, quod inter me
& Micapsam fuit, non egrediar: neque intrare Iu-
gurtham sinam. præterea siquid meque uobis que
dignum petieris, haud repulsus abibis. Ad
ea Sylla pro se breuiter & modice, de pace, &
de communibus rebus multis disseruit. denique
Regi patefecit, quod polliceatur, Senatam & po-
pulum Ro. quoniam amplius armis ualuissem, non
in gratia habituros: faciendum aliquid: quod illo-
rum magis, quam sua retulisse uideretur. id adeo
in promptu esse: quoniam Iugurthæ copiam ha-

BELLVM

beret. quem si Romanis tradidisset: fore ut illi plurimum deberetur. amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tunc uliro aduenturam. Rex primum negare: affinitatem, cognationem, praeterea foedus interuenisse ad hoc metuere, ne fluxa fide usus, popularium animos auerteret: quis & Iugurtha carus, & Romani inuisi erant. denique sepius fatigatus leniter ex uoluntate Syllae omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida defessus bello auidissimus erat, quae utilia uisa, constituunt. Ita composito dolo digreduntur. At rex postero die Asparem Iugurthae legatum appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse conditionibus bellum componi. quam ob rem regis sui sententiam exquireret. ille laetus in castra Iugurthae uenit. deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum: & ei nuntiat Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere: sed Mario parum confidere. sepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, frustra fuisse. ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem uellet: daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace in colloquium ueniretur: ibique sibi Syllam traderet. cum talem uirum in potestatem habuisset: tum fore, uti iussu sanatus, aut populi Ro. foedus fieret: neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob Remp. in hostium potestate relictum iri. Haec Maurus secum ipse diu uoluens, tandem promisit. ceterum dolo, an uero conctatus, parum comperimus.

sed plerunq; regiae uoluntates, ut uehementes, sic mobiles: saepe ipsae sibi aduersae. Postea tempore & loco constituto in colloquium uti de pace ueniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthae legatum appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. illi pariter laeti, ac bonae spei pleni esse. Sed nocte ea, quae proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata uoluntate, remotis caeteris dicitur secum ipse multa agitauisse, uultu, colore, ac motu corporis, pariter atq; animo uariis: quae scilicet, tacente ipso oaula oris immutatione patefecisse. tamen postremo Syllam accersiri iubet: & ex eius sententia Numidae insidias tendit. Deinde ubi dies aduenit: & ei nuntiatum est Iugurtham haud procul abesse: cum paucis amicis & quaestore nostro, quasi obuius honoris causa procedit in tumulum facillimum uisu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessarijs suis inermis, uti dictum erat, accedit. ac statim signo dato, undique simul ex insidijs inuaditur. caeteri obtruncati: Iugurtha Syllae uinctus traditur: & ab eo ad Marium deductus est.

Per idem tempus aduersum Gallos abducibus nostris Q. Cepione, & M. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illi'que & inde usque ad nostram memoriam Romani, sic habuere: alia omnia uirtuti suae prona esse: cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. sed postquam bellum in Numidia confectum: & Iugurtham Romam uin-

BELLVM IVGVRTHINVM

Etum adduci nuntiatum est: Marius consul absens factus est: & ei decreta provincia Gallia. Isq; calendis Ianuarijs magna gloria consul triumphavit. ea tempestate spes, atq; opes civitatis in illo sitæ.

FINIS.

ORATIO LEPIDI CON. AD PO-
PVLVM EX LIBRIS HISTO-
RIARVM C. CRISPI
SALLVSTII.

Lementia, & probitas uestra Quirites,
q̄bus per cæteras gentes maximi, et cla-
ri estis: plurimum timoris mihi faciunt
aduersus Tyrannidem L. Syllæ: ne quæ
ipsi non æstimatis, ea parum credendo de alijs, cir-
cumueniamini. præsertim cum illi spes omnis in scele-
re, atq; perfidia sit: neque se aliter tutum putet: quàm
si peior, atq; instabilior metu uestro fuerit: quo capti-
uis libertatis curam miseria eximat. aut si providere
tis, inuitandis periculis magis, quàm ulciscendo tenea-
mini. satellites quidem homines maximi nominis,
non minus optimis maiorum exemplis, nequeo sa-
tis mirari: qui dominationis in uos seruitium suum
mercede dant: et uirumq; per iniuriam malunt: quam
optimo iure liberi agere. præclara Brutorum, atque
Aemuliorum & Luctatorum proles, geniti ad ea,
quæ maiores uirtute peperere, subuertenda. nam quid
à Pyrrho, Hannibale, Philippoq; & Antiocho defen-
sum est aliud? quàm libertas, et suæ cuiq; sedes? ne cui
nisi legibus pareremus. quæ cuncta sæuus iste Romu-
lus quasi ab externis rapta tenet, non tot exercituum
clade, neq; Cons. & aliorum principum, quos fortu-
na belli cōsumpserat, satiatus. sed tum crudelior, cum
plerosq; secundæ res in miserationem ex ira uertunt.
quin solus omnium post memoriam hominum suppli-

ORATIO LEPIDI CONS.

cia in post futuros cōposuit: quis prius iniuria, quàm
 uita certasset: prauissimèq; per sceleris immanitatem
 adhuc tutus fuit: dum uos metu grauioris seruitij a
 re petenda libertate terremini. Agendum atq; obuiam
 eundū est Quir. ne spolia uestra penes illos sint. non
 prolatandum: neq; uotis paranda auxilia: nisi forte
 speratis per tedium iam, aut pudorem Tyrannidis,
 esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum.
 at ille eo processit: ut nihil gloriosum, nisi tutum, &
 omnia retinendæ dominationis honesta æstimet. itaq;
 illa quies, & otium cum libertate, quā multi probi po-
 tius, quàm laborem cum honoribus capessabant: nul-
 la sunt. hac tempestate seruiendum: aut imperitan-
 dum: habendus metus est: aut faciendus Quir. Nam
 quid ultra? quæ ue humana superant? aut diuina
 impolluta sunt? populus R. paulo ante gentium moderat-
 or, exutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, de-
 spectusq; ne seruilia quidē alimenta reliqua habet.
 socorum et Latij magna uis ciuitate pro multis &
 egregijs factis a uobis data per unum prohibentur:
 et plebis innoxiae patrias sedes occupauere pauci sa-
 tellites mercedē scelerum: leges, iudicia, aerarium pro-
 uinciae, Reges penes unum: deniq; necis ciuium et ui-
 tae licentia. simul humanas hostias uidistis, & sepul-
 chra infecta sanguine ciuili. Est ne uiris reliqui aliud
 quàm soluere iniuriā: aut mori per uirtutem? quo-
 niam quidem unum omnibus finem natura uel fer-
 ro sepius statuit. neq; quisquam extremam necessi-
 tatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio expectat. Ve-
 rum ego seditiosus, uti Sylla ait, qui præmia turbaris

quæro: & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. scilicet, quia nõ aliter salui, satisq; tuti in imperio eritis: nisi Vectius Picens, & scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint: nisi approbaueritis omnes proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus uirorũ illustrium, nastatam urbem fuga & cædibus, bona ciuium miserorum, quasi cimbricam prædam uerum, aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelerum illius, uel maximum est. non me, neq; quenquam omnium satisfutum fuisse: si recte faceremus. atque illa quæ tum formidine mercatus sum pretio soluto iure: dominis tamẽ restituo. neque pati consilium est, ullã ex ciuibus prædã esse. satis illa fuerint, quæ rabie contracta tolerauimus: manus conserentes inter se Romanos exercitus: & arma ab externis in nosmet uersa. scelerum et contumeliarum omnium finis sit. quorum adco syl- lam non poenitet: ut et facta in gloria numeret: & si liceat, auidius faceret. Neq; iam quid existimetis de illo, sed quantum uos audeatis, uereor: ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus eius, quæ futiles & corruptæ sunt: sed uestra se- cordia, quam raptum iri licet: & quam audeat, tam uideri felicem. nam præter satellites commaculatos, quis eadem uult? aut quis non omnia mutata, præter uictoriam? scilicet milites. quorum sanguine Tarulæ, Scyroq; pessimus seruorum diuitiæ partæ sunt? an quibus prælatus in magistratibus capiendis fusidius ancilla turpis, bonorum omnium dehonestamentum? Itaq; maximam mihi fiduciam parit uictor

ORA. LE. CON. AD PO.

exercitus: cui per tot uulnera & labores nihil præter
 Tyrannum quæsitum est. nisi forte tribunitiâ pote-
 statem euersum profecti sunt per arma, conditam a
 maioribus suis: utique iura & iudicia sibi met extor-
 querent: egregia scilicet mercede cum relegati in pâ-
 ludes & sylvas in contumeliam atq; inuidiam suam
 præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tan-
 to agmine, atque animis incedit? quia secundæ res
 mire sunt uitij obtentui. quibus labefactatis, quàm
 formidatus antea est: tam contemnetur. nisi forte spe
 concordie, & pacis: quæ sceleri & parricidio suo
 nomina indidit. neque aliter R. P. & belli finem
 ait, nisi maneat expulsa agris plebs, præda ciuili
 acerbissima, ius iudiciumq; omnium rerum penes
 se, quod populi R. fuit. quæ si uobis pax & con-
 cordia intelliguntur, maxima turbamenta Reipub.
 atque exitia: probate: annuite legibus impositis: ac
 cipite otium cum seruitio: & tradite exemplum po-
 steris ad populum ro. suimet sanguinis mercede cir-
 curueniendum. mihi, quanquam per hoc summum
 imperium satis quæsitum erat, nomini, maiorum di-
 gnitati, atque etiam præsidio: tamen non fuit consi-
 lium priuatas opes facere: potiorq; uisa est periculosa
 libertas quieto seruitio. Quæ si probatis: adeste Quirites:
 & bene iuuantibus Dÿs M. Acmilium Conf-
 ducem & authorem sequimini ad recipiendam li-
 bertatem.

ORATIO PHILIPPI
IN SENATU.

m Axime uellem P. C. Rempub. quietam
 esse: aut in periculis à pròptissimo quo-
 que defendi: deniq; praua incepta con-
 sultoribus noxæ esse. sed contra, seditio-
 nibus omnia turbata sunt: & ab ijs, quos prohibere
 magis decebat. Postremo quæ pessimi & stultissimi
 decreuerunt: ea à bonis & sapientibus facienda sunt.
 nam bellum atq; arma, quanquam uobis inuisa, tamē
 quia Lepido placent, sumenda sunt. nisi forte, cui pa-
 cem præstare, & bellum pati consilium est. Pro Dijs
 boni, qui hanc urbem omissa cura adhuc regitis: M.
 Aemilius omnium flagitiosorum postremus, qui pe-
 ior an ignauior sit, deliberari nō potest, exercitum op-
 primendæ libertatis habet: et se è contempto metuendū
 effecit. eos inuassantes & retractantes uerbis & uatum
 carminibus pacem optatis magis quàm defenditis. ne-
 que intelligitis mollitia decretorū uobis dignitatem,
 illi metum detrahi. atque id iure: quoniam ex rapinis
 consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu
 adeptus est. quid ille ob bene facta cœpisset: cuius sce-
 leribus tanta præmia tribuistis? At scilicet eis, qui ad
 postremum usq; legatos, pacem, concordiam, & alia
 huiuscemodi decreuerunt, gratiam habeo peperisse.
 immo despecti et indigni Rep. habiti prædæ loco æsti-
 mantur. quippe metu pacem repetentes, quo habitum
 amiserāt. Equidē à principio cū Hetruriā coniu-
 re, proscriptos acersiri, largitionibus Rep. lacerari ui

ORATIO PHILIPPI

debã: maturandũ putabã: & Catuli cõsilia cũ paucis
 secutus sum. cæterum illi, qui gentis Aemiliæ benefa-
 cta extollebant: et ignoscendo populi R. magnitudi-
 nẽ auxisse: nusq̃ etiã tum Lepidũ progressum aiebãt:
 & cum priuata arma opprimendæ libertatis cœpif-
 set, sibi quisque opes, aut patrocinia quærendo consi-
 lium publicum corruerunt. Attamen erat Lepidus
 latro cum Calonibus, et paucis Sicarijs, quorum nemo
 diurna mercede uitam mutauerit. nũc est proconsule
 cum imperio non empto, sed dato a uobis, cũ legatis
 adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homi-
 nes omnium ordinum corruptissimi, flagrantes in-
 opia, & cupiditatibus, scelerũ conscientia exagitati:
 quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt. hi tu-
 multum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturninũ
 olim, post Sulpitij, Dein Marij, Damasippiq̃, nunc
 Lepidi Satellites, præterea Hetruria, atq; omnes reli-
 quæ belli arrectæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithri-
 dates in latere uectigalium nostrorũ, quibus adhuc
 sustentamur, diem bello circumspicit: quin præter ido-
 neum ducem nihil abest ad subuertendum imperium.
 Quod uos oro, atque obsecro P. C. ut animaduerta-
 tis: ne patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem ad
 integros procedere. nam ubi malos præmia sequun-
 tur: haud facile quisquã gratuito bonus est: an expe-
 ctatis, dũ exercitu rursus admoto, ferro, atque flam-
 ma urbem inuadat? quod multo propius est ab eo, quo
 agitat statu: quã ex pace et concordia ad arma cõ-
 uersa: quæ ille aduersum diuina et humana omnia cœ-
 pit. non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed le-

gum, ac libertatis subuertendæ. angitur enim, ac laceratur animi cupidine: et noxarum metu expers consilij, inquietas, hæc atque illa tentans metuit otium: odit bellum: luxu, atque licentia carendum uidet: atque interim abutitur uestra secordia. Neque mihi satis consilij est metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui uidemini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat. sed prohibete ne conari quidem: et quæso considerate, quam conuersa rerum natura sit. antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur: et eo boni malos facile anteibant. nunc pax & concordia disturbantur palam: defenduntur occulte: quibus illa placent, in armis sunt: uos in metu. Quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere? an Lepidi madata animos mouent? qui placere ait, sua cuique reddi: & aliena tenet: belli iura rescindi: cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari: qui ademptam negat: concordie gratia tribunitiam potestatem restitui: ex qua omnes discordie accensæ. pessime omnium, atque impudentissime, tibi ne gestas ciuium, et luctus curæ sunt? cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriã? alterum consulatum petis: quasi primum reddideris. bello concordiam quæris: quo parta disturbatur. nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum, ut te neq; hominũ, neq; Deorum pudeat: quos perfidia, aut periurio uiolasti. q. quando talis es, maneat in sententia & retineas arma te hortor: neu prolatandis seditionib. inquietas ipse, nos in solitudine attineas. neq; te prouinciæ, neque leges, neque Dii pœnates aut pa

ORA. PHIL. IN SEN.

tiuntur. perge qua coepisti: ut quammaximè me-
 rita inuenias. Vos aut P. C. quousq; cunctando Rēp.
 intutam patiēmini? et uerbis arma tentabitis? delectus
 aduersum uos habiti: pecuniae publice & priuatim
 extortae: praesidia deducta, atque imposita: ex libidi-
 ne leges imperantur. cum interim uos legatos et de-
 creta paratis: et quanto me Hercule auidius pacem pe-
 tieritis: tanto bellum acrius erit: cum intelliget se metu
 magis, quam æquo & bono sustentatum. Nam qui
 turbas et caedem ciuium odisse ait: et ob id armato Le-
 pido uos inermes retinet: quæ uictis toleranda sunt, ea
 cum facere possitis patiēmini potius censet. ita illi a
 uobis pacem, uobis ab illo bellum suadent. hæc si pla-
 cent: si tanta torpedō animos oppressit: ut obliti scele-
 rum Cinnae, cuius in urbem redditu decus, atque ordi-
 nes omnes interierunt: nihilominus uos, atq; coniuges
 et liberos Lepido permissuri sitis: quid opus decretis?
 quid auxilio Catuli? quin is et alij boni Rēp. frustra
 curant. agite, ut libet: parate uobis Cethegos, atque
 alia proditorum patrocinia: qui rapinas & incendia
 instaurare cupiunt: & rursus aduersum Deos pe-
 nates manus armare. sin libertas et bella magis pla-
 cent: decernite digna nomine: & augete ingenium uiris
 fortibus. adest nouus exercitus, et ad hoc coloniae uete-
 rum militum, nobilitas omnis, duces optimi. fortuna
 meliores sequitur. Iam illa, quæ seordia nostra colle-
 cta sunt, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Le-
 pidus exercitum priuato consilio paratum cum pessi-
 mus et hostibus Reip. contra huius ordinis auctoritatem
 ad urbem ducit: uti Ap. Claudius interrex cum Q. Ca

tulo proconsul. et cæteris, quibus imperiū est, urbi præsidio sint: operam dent, nequid Resp. detrimenti capiat.

ORATIO. C. COTTAE CONSULIS AD POPULVM.

Virites multa mihi pericula domi, militiæ, multa aduersa fuere: quorū alia toleravi: partim repuli Deorum auxilijs & uirtute mea: inq; his omnibus, neq; animus negotio defuit: neq; decretis labos. malæ, secundæq; res opes, non ingenium mihi mutabant. At contra, in his miserjs cuncta me cum fortuna deseruere. præterea senectus per se grauis curam duplicat: cui misero acta iam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam si parricida uestri sum: & bis genitus hic, deos penates meos, patriamq; & summum imperium uilia habeo: quis mihi uiuo cruciatus satis est? aut quæ poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo uici. à prima adolescentia in ore uestro priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia uoluerunt: usi sunt: neque ego callidam facundiam, neq; ingenium ad malefaciendum exercui: auuidissimus priuatae gratiæ, maximas inimicitias pro Rep. suscepi. qui uictus cum illa simul, cum egens alienæ opis, plura mala expectarem: uos Quirites rursus mihi patriam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. pro quibus beneficijs uix satis gratus uidear, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam uita & mors iure naturæ

ORA. C. COTTAE. AD PO.

sunt. ut sine dedecore cum ciuibus, fama, & fortunis integer agas: id dono datur: atq; accipitur. Consules nos fecistis Quirites, domi, belliq; impeditissima Republica. nanq; imperatores Hispaniae stipendium: milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam defectione sociorum, & Sertorij, per montes, neque fuga, neque manu certare possunt: neq; utilia parare. exercitus in Asia, Ciliciaq; ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostibus est: nec minus Italiae maritima & prouinciarum: cum interim uectigalia parua et bellis incerta uix partem sumptuum sustinent. ita classe, qua commeatus uehebatur, minore, quam antea nauigamus. haec si dolo, aut seordia nostra contracta sunt: agite uti libet: & ita supplicium sumite. sin fortuna communis asperior est: quare indigna uobis, nobisq; & rep. incipitis? atque ego, cuius aetati mors propior est, non deprecor: si quid ea uobis incommodi demitur: neq; mox ingenuo corpori honestus, quam pro uestra salute finem uitae fecerim. adsum en C. Cotta Consul: facio, quod saepe maiores asperis bellis fecere: uoueo, dedoq; me pro Republica: quam deinde cui mandetis, circumspicite. nam talem honorem bonus nemo uolet: cum fortunae, & pacis, & belli ab alijs acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. tantummodo in animis habetote: non me ob scelus, aut auaritiam caesum: sed uolentem pro maximis beneficijs animam dono dedisse. per uos igitur Quirites & gloriam maiorum precor, tolerate aduersa: & consulite Reipublicae. Multa cura summo imperio inest: multi ingentes labores.

quos nequicq̄ abnuitis: & pacis opulentiam quæritis:
cum omnes prouinciæ, regna, maria, terræq; aspera,
aut fessa bellis sint.

ORATIO MACRI TRI. PL.
AD PLEBEM.

I Quir. parū existimaretis, qd̄ inter ius
a maioribus relictū uobis, et hoc à Sylla
paratum seruitium interesset: multis mihi
differendum fuisse: docendumq; quas ob
iniurias, & quoties a patribus armata plebes secessis-
set: utiq; uindices parauisset omnis iuris sui tribunos
plebis. nunc hortari modo reliquū est: et ire primū uia:
qua capeſſendam arbitror libertatem. neque me præ-
terit quantas opes nobilitatis, solus, impotens, inani spe-
cie magistratus pellere dominatione incipiam: quantoq;
tutius factio noxiorum agat, q̄ soli innocentes. sed præ-
ter spem bonam ex uobis, quæ metum uicit, statui cer-
tamini aduersa pro libertate potiora esse forti uiro:
quàm omnino non certauisse. quanquam omnes alij
creati pro iure uestro uim cunctam, & imperia sua,
gratia, aut spe, aut præmijs i uos conuerture: meliusq;
habent mercede delinquere, quàm gratis recte facere.
Itaq; omnes concessere iam in paucorum dominatio-
nem: qui per militare nomen ærarium, exercitus, re-
gna, prouincias, occupauere: & arcem habent ex spo-
lijs uestris: cum interim more pecorum uos multitudo
singulis habendos, fruendosq; præbetis, exuti o-
mnibus, quæ maiores reliquere: nisi quia uos met-

ORA. MACRI TRI. PL.

ipsi per suffragia, ut praesides olim, nunc dominos destinatis. itaque concessere illuc omnes. et mox si uestra receperitis ad uos plerique. raris enim animus est ad ea, quae placent defendenda. caetera ualidiorum sunt. An dubium habetis ne officere quid uobis uno animo pergentibus possit: quos languidos, secordesque pertimere? nisi forte C. Catia ex factione media COS. aliter, quam metu iura quaedam Tribunis pl. restituit. et quam L. Cincius primus de potestate Tribunorum loqui ausus, mussantibus uobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere: quam uos iniuriae pertesum est. quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis Sylla mortuo: qui sceleratum imposuerat seruitium. finem mali credebatis. ortus est longe saeuior Catulus. tumultus intercessit Bruto et Aemilio Mamurco COSS. Dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quintium uidistis: quanta denique nunc mihi turbae concitantur: quae profecto incassum agerentur: si prius, quam uos seruiendi finem, illi dominationis facturi erant. praesertim cum his ciuilibus armis dicta alia, sed certatum utrinque de dominatione in uobis sit. Itaque caetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere. permansit una res modo: quae utrinque quaesita est: et erepta in posterum uis tribunitia, telum a maioribus libertati paratum. quod ego uos moneo, quae soque ut animaduertatis: neu nomina rerum ad ignauiam mutant otium pro seruitio appelletis: quo iam ipso frui, si uera et honesta flagitium superauerit: non est conditio.

conditio. fuisset, si omnino quiessetis. nunc animum ad
 uertite: & nisi uiceritis, quoniam omnis iniuria graui-
 tate tutior est, arctius habebunt. Quid censes igitur ali-
 quis uestrum subiecerit? primum omnium omittendū
 morem hunc quem agitis impigræ linguæ, animi
 ignaui, non ultra concionis locum memores libertatis.
 deinde, ne uos ad uirilia illa uocem: quo tribunos ple-
 bei modo patritium magistratum, libera ab authori-
 bus patritijs suffragia maiores uestri parauere: quam-
 uis Quir. in uobis sit: & quæ iussa nunc pro alijs to-
 leratis, pro uobis agere, aut non agere certe possitis. Io-
 uem aut alium quem Deum consultorem expectatis.
 magna illa consulum imperia, et patrum decreta uos
 exequendo rata efficitis Quirites: ultroq; licentiam in
 uos auctum, atq; adiutum properatis. neq; ego uos ul-
 tum iniurias hortor: magis uti requiem cupiatis: neq; di-
 scordias, ut illi criminantur, sed earum finem uolens
 iure gentium res repeto: & si pertinaciter retinebunt;
 non arma, neq; secessionem tantum modo, sed ne am-
 plius sanguinem uestrum præbeatis censeo. gerant, ha-
 beantq; suo modo imperi. querant triumphos: Mi-
 thridatem, Sertorium, & reliquias exulum persequā-
 tur cum imaginibus suis: absit periculum & labor,
 quibus nulla pars fructus est. nisi forte repentina ista
 frumentaria lege munia uestra pensantur: cum tamen
 quinque modijs libertatem omnium aestimauerunt: hi pro-
 fecto non amplius possunt alimentis carere. nanq; uti-
 lis exiguitate mors prohibetur. senescunt uires, sic ut
 neq; absolui cura familiari tam parua res possit. At et
 ignauissimi q; tenuissima spe frustrantur. quæ tamen,

OR. A. MACRI TRI. PL.

quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentaret: cuius torpedinis erat decipi: & uestrarum rerum ultro iniuria gratiam debere: nanq; alio modo, neq; ualent in uniuersos: neq; conabuntur. cauendus tamen dolus est. itaq; simul comparant delinimenta: et differunt uos in aduentum Cn. Pompei. quem ipsum ubi pertimere sublatum in ceruices suas: mox dempto metu lacerant: neq; eos pudet uindices uti se ferunt libertatis tot uiros, sine uno, aut remittere iniuriam non aude: aut ius non posse defendere. mihi quidem satis spectatum est Pompeium tantæ gloriæ adolescentem male principem uolentibus uobis esse: quàm illis dominationis socum: authoremq; in primis fore tribunitiæ potestatis. Verum Quirites antea singuli ciues in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare aut eripere talia unus poterat. itaq; uerborum, satis dictum est. neque enim ignorantia res claudit. uerum occupauit nescio qua uos torpedo: quia neq; gloria mouemini, neque flagitio: cunctaq; præsentis ignauia mutastis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur: & huc ire licet, atq; illuc, munera ditium dominorū. atq; hæc eadem non sunt agrestibus: sed ceduntur inter potentium inimicitias: donoq; dantur in prouincias magistratibus. ita pugnat & uincitur a paucis plebs: quodcunq; accidit, pro uicta est: & in dies magis erit: siquidem maiore cura dominationem illi retinuerint: quàm uos repetiueritis libertatem.

EPISTOLA CN. POMP.

AD SENATVM.

I aduersus uos patriamq; & deos penates toties labores, et pericula suscepisse: quoties à prima adolescētia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & uobis salus quæsitæ est: nihil amplius in absentem me statuissetis: quæ adhuc agitis P. Conscripti: quem contra ætatē proiectum ad bellum scēuissimum, cum exercitu optime merito, quantum est in uobis, fame miserima omnium morte confecistis. hæc in spe Populus R. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro uulneribus, & toties ob Rēp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoq; legatos, omnes opes, & spes priuatas meas consumpsi: cum interim à uobis per triennium uix annuus sumptus datus est. per deos immortales utrum censetis me uicem ærarij præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio profectum. quippe, qui nomine modo imperij à uobis accepto, diebus quadraginta exercitum parauit: hostesq; in ceruicibus iam Italiæ agentes ab alpibus in Hispaniam summouit: per eas iter aliud, atq; Annibal, nobis opportunius patefecit: recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam indigitis: & primum impetum Sertorij uictoris, nouis quidem militibus, et multo paucioribus sustinui: hyemēq; in castris inter scēuissimos hostes, non per oppida, neq; ex ambitione mea egi. quid deinde prælia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta enu-

m ij

EPISTOLA

merem: quando res plus ualent, quam uerba: castra
 hostium apud Sucronem capta, & praelium apud flu-
 men Durium, & Dux hostium C. Herennius cum
 urbe Valētia, et exercitus deleti, satis clara uobis sunt.
 proq; his O grati patres egestatem et famem redditis.
 itaq; meo & hostium exercitui par conditio est. nanq;
 stipendium neutri datur: uictor uterq; in Italiam ue-
 nire potest. quod ego uos moneo, quæsoq; ut animad-
 uertatis: neu cogatis necessitatibus priuatum mihi
 consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus
 tenetur, nos, aut Sertorius ad internitionem uasta-
 uimus, præter maritimas ciuitates, quæ ultro nobis
 sumptui, oneriq; Gallia superiore anno Metelli exer-
 citum stipendio, frumentoq; aluit: & nunc malis fru-
 ctibus ipsa uix agitatur. Ego non rem familiarem mo-
 do, uerum etiam fidem consumpsi. reliqui uos estis.
 qui nisi subuenitis: inuito & prædicente me, exer-
 citus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in
 Italiam transgredientur.

R E X M I T H R I D A T E S
 R E G I A R S A C I . S .

o Mnes, qui secundis rebus suis ad belli so-
 cietatem orantur, considerare debēt, li-
 ceat ne tum pacem agere: deinde, quod
 queritur, satis ne pium, tutū, gloriosum,
 an indecorum sit. tibi perpetua pace frui liceret: nisi
 hostes opportuni & scelestissimi. egregia fama, si Ro-
 manos oppresseris: futura est. neque petere audeam so-

cietatem: & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. atqui ea, quae te morari posse uidentur, ira in Tigranem recentis belli, et meae res parum prosperae, si uera existimare uoles, maxime hortabuntur. ille. n. obnoxius, qualem tu uoles societate accipiet. mihi fortuna multis rebus ereptis usum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego non ualidissimus praebere exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis una et ea uetus causa bellandi est: cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primo cum Rege Macedonum Philippo bellum sumpserunt: dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam, simulantes: ei subuenientem Antiochum concessione Asiae per dolum auertere: ac mox à Philippo Antiochus omni cis Taurum agro, et X. millibus talentorum spoliatus est: per se deinde Philippi F. post multa, & uaria certamina apud Samothracas deos acceptum in fide callidi, & repertoires perfidiae, quia pacto uitam dederant: in somnijs occidere: Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho pacis mercede posthabita, custodi agri captiui, sumptibus, et contumelijs ex rege miserrimum seruorum effecere: simulatoque impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuerunt: cum filius Nusa, quem Regem appellauerat, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disunctum undique regnis et tetrarchijs ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neque seruiturum esse,

EPISTOLA

per Nicomedem bello laceſſuerunt ſceleris eorū haud ignarum, et ea, quæ accidere teſtatum antea. Cretenſes ſoli omnium liberi ea tēpeſtate, et Rex Itolemæus. Atque ego ultus iniurias Nicomedē Bithynia expuli: Aſiamq; ſpolium Regis Antiochi recepi: Et Græciæ depſi graue ſeruitiū. incepta mea poſtremus ſeruorū Archelaus exercitu prodito ipediuit. illiq; quos ignauia, aut praua calliditas, ut meis laboribus tuti eſſent armis abſtinuerūt, acerbiffimas poenas ſolunt. ptolemæus pretio diem belli prolatans, Cretenſes impugnati ſemel iā, neq; finem, niſi excidio habituri. Equidem cum mihi ipſorum inter ea mala dilata prælia magis, quā pacem datam intelligerē: abnuente Tigrane, qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnibus alijs obraxijs, ruruſus tamen bellum coepi: Marcumq; Coltam Romanū Ducem apud Calcedona terra ſudi: mari exui claſſe pulcherrima: apud Cizycū magno cum exercitu in obſidione moranti frumentū defuit, nullo circum adnitente: ſimul hyems mari prohibebat. ita ſine ui hoſtū regredi coactus in patrium regnum naufragijs apud Parum et Heracleam militum optimos cum claſſibus amiſi: reſtituto deinde apud Gaberam exercitu, et uarijs inter me, atq; Lucullum prælijs, inopia ruruſus ambos inceſſit. illi ſuberat regnum Ariobarzani bello intactum. ego uarijs circum omnibus locis in Armeniam conceſſi: ſecutiq; Romani non me, ſed morem ſuum oīa regna ſubuertendi, quia multitudinē arctis locis pugna prohibere, imprudētiam Tigraniſ pro uictoria oſtentāt. Nunc quaſo conſydera nobis oppreſſis utrū firmo-

rem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes uirorum, armorum, et auri esse. et ea re a nobis ad societatem, ab illis ad praedam peteris. caeterum consilium est Tigranis regno integro, meis militibus procul ab domo, paruo labore per nostra corpora bellum conficere: quando neque uincere, neque uinci sine tuo periculo possumus. an ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus facit: arma huc conuertisse? neque quicquam a principio, nisi paruum habere, domum, coniuges, agros, imperium, conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque diuina obstat: quin socios, amicos, procul, iuxtaque sitos inopes, potentesque trahant, excidantque: omniaque, et maxime regna hostilia ducant. namque pauci libertatem, pars magna iustos dominos uolunt. nos suspecti sumus amuli, et in tempore uindictae affuturi. tu uero cui Seleucia maxima urbium, regnumque Persidis inclytis diuitijs est: quid ab illis, nisi dolum in praesens, et postea bellum expectas? Romani arma in omnes habent: acerrima in eos, quibus uictis spolia maxima sunt. audendo et fallendo, et bella ex bellis serendo magni facti, per hunc morem extinguunt omnia, aut occidunt. quod difficile non est: si tu Mesopotamia, nos Armenia circungredimur. exercitus sine frumento sine auxilijs. fortuna autem nostris uitijs adhuc incolimus. atque illa fama sequetur auxilio profectum magnis Regibus, latrones gentium oppressisse. quod uti facias moneo, hortorque: neu malis pernicie nostra tuum imperium prolatare: quae societate uictor fieri.

AD C. CAESAREM

AD C. CAESAREM DE REPUBLICA
ORDINANDA.

Opulus Ro. antea obtinebat regna, atq;
 P imperia, fortunam dono dare. ita illa, q̄
 per mortales auide cupiuntur, quia &
 apud indignos sæpe erant: quasi per li-
 bidinem data, neque cuiquam incorrupta permanse-
 rant. sed res docuit iduerū esse, quod in carminibus
 Appius ait: fabrū esse quæq; fortunæ. atq; in te ma-
 xime: qui tantum alios prægressus es: ut prius defessi
 sint homines laudando facta tua: quā tu laude digna
 faciēdo. Cæterum ut fabricata, sic uirtute parta, quam
 magna industria haberi decet: ne incuria deformen-
 tur: aut corruant infirmata. nemo enim alteri impe-
 rium uolens concedit: & quamuis bonus, atq; clemens
 sit, qui plus potest: tamen quia malo esse licet, formi-
 datur. id euenit: quia pleriq; rerum potentes peruer-
 se consulunt: et eo se munitiores putant: quo illi, q̄bus
 imperitant, nequiores fuisse. at contra id eniti decet,
 cum ipse bonus, atque strenuus sis: uti, quā optimis
 imperites. nam pessimus quisque asperrime rectorem
 patitur. sed tibi hoc grauius est, quā ante omnibus, te
 armis parta componere. bellum aliorum pace molli-
 us gessisti. ad hoc uictores prædam petunt: uicti ciues
 sunt. inter has difficultates euadendum est tibi: atq;
 in posterum firmanda Resp. non armis modo, neque
 aduersum hostes, sed quod multo, multoq; asperius est,
 bonis pacis artibus. ergo omnes magna, mediocri sa-
 pientia res huc uocat: quæ quisque optima potest, uti

dicant. Ac mihi sic uidetur qualicumq; modo tu uictoriam composueris: ita alia omnia futura. sed iam quo melius, faciliusq; constituas: paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellū tibi fuit imperator cū homine claro, magnis opibus, auido potentia, maiore fortuna, quā sapientia. quem secuti sunt pauci per suam iniuriam tibi inimici. item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. nam particeps dominationis, neque fuit quisquam: neq; si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. cætera multitudo vulgi more magis, quā iudicio post alius alium, quasi prudentiorem secuti. per idem tempus maledictis iniquorum occupanda Reip. in spē adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, cōcurrere in castra tua: et aperte quietis mortē, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus aius iubebat, minitari. ex quis magna pars ubi neque creditum condonare, neque te ciuibus sicuti hostibus uti, uident: defluxere. pauci resistere: quibus maius otium in castris, quā Romæ futurum erat. tāta uis creditorum impendebat. sed ob easdem causas immane dictus est quanti & quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoq; per omne tempus belli quasi sacro, atque in spoliato fano debitores usi. Igitur quoniam tibi uictori de bello, atq; pace agitandum est: hoc uti ciuilitate deponas: illa ut q̄iustissima & diuturna sit: de teipso primum, qui ea cōpositurus es, quod optimū factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quā diuturna arbitror. neque quenquam in multis metuendum esse: quin ad eum ex multis formido recidat. eam ui-

AD CAESAREM

tam bellum æternum, et anceps gerere: quoniam neq̄
 aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis: sem-
 per in periculo, aut metu agites. contra, qui benigni-
 tate, & clementia imperiū temperauere his læta &
 candida omnia uisa: etiā hostes æquiores, quam alijs
 ciues. Atqui me his dictis corruptorem uictoriæ tuæ,
 nimisq̄ in uictos bona uolūtate prædicēt. scilicet quod
 ea, quæ externis nationibus natura hostibus, nosq̄ ma-
 ioresq̄ nostri sæpe tribuere: ea ciuibus dāda arbitror:
 neque barbaro ritu cæde cædem, et sanguine sangui-
 nem expiandum. An illa, quæ paulo ante hoc bellum
 in Cn. Pompeium, uictoriāq̄ Syllanam increpa-
 bantur, obliuio abstulit? Domitium, Carbonem,
 Brutum, alios item non armatos, neq̄ in prælio belli
 iure, sed postea supplices per summum scelus interfe-
 ctos? plebem Romanam in uilla publica pecoris modo
 conscissam? Heu quam illa occulta ciuium funera, &
 repentinæ cædes, in parentū, aut liberorū sinum fuga
 mulierū, et puerorū, uastatio domorum. ante partā a
 te uictoriā oīa sœua, atq̄ crudelia erant. Ad quæ te
 illi ydē hortātur. et scilicet id certatū esse: utrius uestri
 arbitrio iniuriæ ut fierent: neq̄ receptā, sed captam
 a te Rempubicā: et ea causa exercitus stipendijs conse-
 ctis optimos, et ueterrimos omniū, aduersum fratres,
 parētesq̄, alij liberos, armis contendere: ut ex alienis
 malis deterrimi mortales uentri, atq̄ profundæ libidi-
 ni sumptus quærerent: atque essent opprobria uicto-
 riæ: quorum flagitijs commacularetur bonorum la-
 us. neque enim te præterire puto, qualis quisq̄ eorum
 more aut modestia, etiam tum dubia uictoria sese ges-

ferit: quoq; modo in belli administratione scorta aut
 conuiuia exercuerint nonnulli: quorum aetas ne per
 otium quidem talis uoluptates sine dedecore attigerit.
 De bello satis dictum. De pace firmanda, quoniam
 tuq; et omnes tui agitatis: primum id quaeso consyde
 ra: quale id sit de quo cōsultas. ita bonis, malisq; dimo
 tis, patenti uia ad uerum perges. Ego sic existimo: quo
 niam orta omnia intereunt: qua tempestate urbi Ro
 mae fatum excidij aduentarit: ciues cum ciuibus ma
 nus conferturos. ita defessos et exanques regi, aut natio
 ni praedae futuros. aliter non orbis terrarum, neque
 cunctae gentes conglobatae mouere, aut cōtundere que
 unt hoc Imperiū. firmanda igitur sunt et concordiae
 bona: et discordiae mala expellenda. id ita eueniet: si
 sumptuum et rapinarum licentia dempseris, nō ad ue
 tera instituta reuocans: quae iam pridem corruptis mo
 ribus ludibrio sunt. sed si suam cuiq; rem familiarē
 et finem sumptuū statueris: quonia is incessit mos: ut
 homines adolescentuli sua atq; aliena consumere, ni
 hil libidini, atque alijs rogantibus denegare pulcher
 rimum putent. eam uirtutem, et magnitudinem ani
 mi, pudorem, atque modestiam pro seordia aestimēt.
 Ergo animus ferox praua uia ingressus, ubi consueta
 non suppetunt: fertur accensus in socios modo, modo
 in ciues: mouet et composita: et res nouas ueteribus ac
 quirat. quare tollendus faenerator in posterum: uti su
 as quisque res curemus. ea uera, atque simplex uia
 est: magistratum populo, non creditori gerere: et ma
 gnitudinem animi in addendo, non demendo Reipu.
 ostendere. atque ego scio quā aspera haec res in prin

AD CAESAREM

cepio futura sit: praesertim ijs: qui se in uictoria licentius, liberiusq; quam arctius futuros credebant. quorum si saluti potius, quam libidini consules: illosq; nosq; et socios in pace firma constitues. sin eadē studia, artesq; iuuentuti erunt: ne ista egregia tua fama simul cū urbe Roma breui concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt: laborem spe otij sustentant. nisi illam firmam efficias: uinci, an uicisse quid retulit? quare cape esse per deos Rempublicam: et oīa aspera uti soles puade. Nāq; aut tu mederi potes: aut omittenda est cura omnibus. neq; quisquam te ad crudeles poenas, aut acerba iudicia inuocat: qbus ciuitas uastatur magis, quam corrigitur: sed ut prauas artes, malasq; libidines ab iuuentute prohibeas: ea uero clementia erit consuluisse: ne immerito ciues patria expellerentur: retinuisse ab stultitia et falsis uoluptatibus: pacem, concordiaq; stabiluisse: non si flagitijs obsecutus, delicta perpeffus, praesens gaudium cum mox futuro malo concesseris, ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maxime erectus est, negotij magnitudine: & quia tibi terrae et maria simul omnia componenda sunt. quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit. magnae curae magna merces est. Igitur provideas oportet: ut plebs largitionibus & publico frumento corrupta, habeat negotia sua: quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati et idustriæ non sumptibus, neq; diuitijs studeat. id ita eueniet: si pecuniae, quæ maxima omnium pernicies est, usum, atque decus dempseris. nam saepe, ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi uiri magni-

tudinem inuenissent: quæ res populos, nationes uel ma-
 gnis authoribus auxissent: ac deinde quibus causis am-
 plissima regna et imperia corruissent: eadem sem-
 per bona, atque mala reperiebam: omnesque uictores diui-
 tias contempsisse: et uictos cupuisse. neque aliter quis-
 quam extollere sese, et diuina mortalis attingere po-
 test: nisi omissis pecuniæ et corporis gaudijs, animo in-
 dulgens, non assentando, neque concupita præbendo, per-
 uersam gratiam gratificans, sed in labore, patientia,
 bonisque præceptis et factis fortibus exercitando. nam
 domum, aut uillam extruere: camque signis, aulæis,
 aliisque operibus exornare: et omnia potiusquam semet
 uisendum efficere: id est non diuitias decori habere: sed
 ipsum illis flagitio esse. Porro uero, quibus bis die uentrẽ
 onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est:
 ubi animum quem dominari decebat, seruitio oppres-
 sere: nequaquam eo postea hebeti, atque claudo pro
 exercito uti uolunt. nam imprudentia pleraque et se
 præcipitant. Verum hæc et omnia mala pariter
 cum honore pecuniæ desinunt. si neque magistratus,
 neque alia uulgo cupienda uenalia erunt. ad hoc prou-
 idendum est, quonammodo Italia, atque prouinciæ tu-
 tiores sint. id quod factu haud obscurum est. nam
 iidem omnia uastant suas deserendo domos, et per
 iniuriam alienas occupando. Item ne uti adhuc, mi-
 litia iniusta aut inæqualis sit. cum alij triginta, pars
 nullum stipendium faciet: et frumentum id, quod an-
 tea præmium ignauiae fuit, per municipia et Colonias
 illis dare conueniet: cum stipendijs emeritis domos re-
 uerterint. Quæ Reip. necessaria tibi que gloriosa ratus.

AD C. CAESAREM

sum: quàm paucissimus absolui. Non peius uidetur pauca nunc de factis meis differere. Pleriq; mortales ad iudicandum satis ingenij habent: aut simulant. uerū etiam ad reprehendenda alicna facta, aut dicta ardet oibus animus. uix satis apertum os aut lingua prompta uidetur: quæ dicta pectore euoluat. quibus me subiectū haud poenitet: magis reticuisse pigeret. nā siue hac, seu meliore alia uia perges: à me quidē pro uirili parte dictum, & adiutum fuerit. reliquum est optare, uti quæ tibi placuerint, ea Diū immortales approbent, benèq; euenire sinant.

AD C. CAESAREM DE REPUBLICA ORDINANDA.

ficio ego quàm difficile, atq; asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt. quippe cum & illis consultorum copiae adsint: neq; de futuro quisquam satis callidus, satisq; prudens sit. quin etiam sæpe praua magis quàm bona consilia prospere eueniunt: quia plerasq; res fortuna ex libidine sua agit. Sed mihi studium fuit adolescentulo Remp. capeffere: atque in ea cognoscenda multam, magnamq; curam habui: non ita, ut magistratum modo caperem: quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam ut Rempu. domi, militiæq;, quantumq; armis, uiris, opulentia posset, cognitum habuerim. itaq; mihi multa cum animo agitati consilium fuit, famam, modestamq; me-

am, post tuam dignitatem habere: & cuius rei lubet
 periculū facere: dum quid tibi ex eo gloriae accederet.
 idque non temere, aut ex fortuna tua decreui. sed
 quia in te præter cæteras, artem unam egregie mira-
 bilem comperi: semper tibi maiorem in aduersis, q̄ in
 secundis rebus animum esse. sed per cæteros morta-
 les illa res clarior est: quod & prius defessi sunt ho-
 mines laudando, atq; admirando munificentiam tuā:
 quam tu faciundo, quæ gloria digna essent. Equidē mi-
 hi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse: quod
 non cogitanti tibi in promptu sit. neq; ego quæ uisa
 sunt de Rep. tibi scripsi: quia mihi consilium, atque
 ingenium meum amplius æquo probaretur. sed in-
 ter labores militiæ, interq; prælia, uictorias, im-
 perium, statui admonendum te de negotijs urbanis.
 nanque tibi si id modo in pectore consilij est: ut te
 ab inimicorum impetu uindices: quoque modo con-
 tra aduersum consulem beneficia populi retineas: in-
 digna uirtute tua cogites. sin in te ille animus est: qui
 iam à principio nobilitatis factionem disturbauit: ple-
 bem Romanam ex graui seruitute in libertatem resti-
 tuit: in prætura inimicorum arma inermis disiecit:
 domū, militiæq; tanta & tam præclara facinora fe-
 cit: ut ne inimici quidem queri quicquam audeant,
 nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ di-
 cam de summa Republica. quæ profecto aut tu uera in-
 uenies, aut certe haud procul à uero. sed quoniam
 Cn. Pōpeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit,
 q̄ tibi obesse: ita lapsus est: ut hostibus tela in manus ia-
 ceret: quibus ille rebus Remp. conturbauit: eisdem ti

AD C. CAESAREM

bi restituendum est. Primum omnium summam potestatem moderandi de uectigalibus, sumptibus, iudicijs, Senatoribus paucis tradidit plebs Romana: cuius antea summa potestas erat: neq; his quidem legibus in seruitute reliquit iudicia: tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt: tamen idem illi factiosi regunt: dant, adimunt, quae lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorẽ extollunt: non facinus, non probrũ aut flagitium obstat: quo minus magistratus capiant: quod commodum est trahunt: rapiunt: postremo tanquam urbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret: si uirtute partam uictoriam more suo per seruitium exercerent: sed homines inertissimi, quorum omnis uis uirtusq; in lingua sita est: forte atque alterius secordia dominationem ablatam insolentes agitant. nam quae seditio aut dissensio ciuilibis tot tamque illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum, unquam uictoria, animus tam præceps tamque immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in uictoria, lege belli licuerunt: tametsi à Sulpitio hostium partes muniri intelligebat: tamen paucis interfectis cæteros beneficio, quàm metu retinere maluit. At Hercule nunc cum Catone, L. Domitio, cæterisq; eiusdem factionis, quadraginta Senatores, multi præterea cum spe bona adulescentes sicuti hostiæ mactati sunt. cum interea importunissima genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuerent. non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus uirorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin acerbius in

bius in dies male faciundo, ac dicundo dignitate alios,
 alios ciuitate euersum irent. nam quid ego de te dicam?
 cuius contumeliam homines ignauissimi uita sua com-
 mutare uolunt. scilicet neq; illis tantæ uoluptati est, ta-
 met si insperantibus accidit: dominatio: quanto in cœro
 re tua dignitas, qui optatius habent ex tua calamitate
 periculum libertatis facere: quã per te populi R. Impe-
 rium maximum ex magno fieri. quo magis tibi etiã
 atq; etiam animo prospiciendum est: quonammodo re-
 stablias, communitesq; mibi quidem quæ mens sup-
 petit, eloqui non dubitabo. cæterum tui erit ingenij,
 probare quæ uera, atq; utilia factu putes. In duas par-
 tes ego ciuitatē diuisam arbitror: sicut à maioribus
 accepit: in patres, & plebem. antea in patribus summa
 authoritas erat: uis multo maxima in plebe. itaq; sæ-
 pius in ciuitate secessio fuit: semperq; nobilitatis opes
 diminutæ sunt: & ius populi amplificatum. sed ple-
 bes eò libere agitabat: quia nullius potentia super le-
 ges erat: neq; diuitijs aut superbia, sed bona fama, fa-
 ctisq; fortibus, nobilis ignobilem anteibat: humilli-
 mus quisq; in armis, aut militia, nullius honestæ rei
 egens, satis sibi, satisq; patriæ erat. sed ubi eos paula-
 tim expulsos agris, inertia atque inopia incertas do-
 mos habere subegit: cœpere alienas opes petere: li-
 bertatem suam cum Repub. uenalem habere. ita pau-
 latim populus, qui dominus erat, & cunctis gen-
 tibus imperitabat, dilapsus est: & pro communi
 imperio, priuatam sibi quisque seruitutem peperit.
 Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbu-
 ta, deinde in artes, uitasq; uarias dispalata, nullo mo-

AD C. CAESAREM

do inter se congruens, parum mihi quidem idonea uideatur ad capeſſendam Remp. cæterum additis nouis ciuibus magna me ſpes tenet fore, ut omnes expergiſcantur ad libertatem. quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his ſeruitutis amittendæ cura orietur. hos ego cenſeo permuſtos cum ueteribus, nouos in Colo- nijs conſtituas. Ita & res militaris opulentior erit: & plebs bonis negotijs impedita malum publicum face- re deſinet. ſed non inſcius neq; imprudens ſum, & quæ mea res agetur: quæ ſæuitia, quæ ue tempeſtates hominum nobilium futurae ſint: cum indignabuntur omnia funditus miſceri: antiquis ciuibus hanc ſeruitu- tem imponi: regnum deniq; ex libera ciuitate futurum: ubi unius munere multitudo ingens in ciuitatem per- uenerit. Equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo: malū facinus in ſe committere, qui incommodo Reip. gratiam ſibi conciliet. ubi bonum publicum etiam pri- uatim uſui eſt: id uero dubitare aggredi, ſecordiae, atq; ignauiae duco. M. Liuius Druſo ſemper conſilium fuit in tribunatu ſumma ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, niſi illi autho- res fierent. homines factioſi, quibus dolus atque mali- tia fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: uidelicet & ſibi quiſq; conſcius, malo, atque inſi- do animo eſſe: de M. Liuius Druſo iuxta ac de ſe exi- ſtumarunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam ſolus rerum potiretur: contra eam nixi ſua ipſius conſilia diſturbauerunt. quo tibi Imperator maiore cura, fi- deq; amici & multa præſidia paranda ſunt. hoſtem

aduersum deprimere strenuo homini haud difficile
 est: occulta pericula neq; facere, neq; uitare bonis im-
 promptu est. Igitur ubi eos in ciuitatem adduxeris:
 quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maxi-
 me animum exercitato: ut colantur boni mores: concor-
 dia inter ueteres & nouos coalescat. sed multo ma-
 ximum bonum patriæ, ciuibus, tibi, liberis, postre-
 mo humane genti pepereris: si studium pecuniæ, aut
 sustuleris: aut quoad res feret, minueris. aliter neque
 priuata res, neque publica, neque domi, neque militia re-
 gi potest. nam ubi cupido diuitiarum inuasit: neque
 disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum
 satis pollet: quin animus magis, aut minus mature,
 postremo tamen succumbat. Sæpe iam audiui, qui Re-
 ges, quæ ciuitates, & nationes per opulentiam ma-
 gna imperia amiserint: quæ per uirtutem inopes cœ-
 perant. id adeo haud mirandum est. nam ubi bonus
 deteriores diuitijs magis clarum, magisq; acceptum
 uidet: primo æstuat: multaq; in pectore uoluit. sed ubi
 gloria honorem magis in dies, uirtutem opulentia uin-
 cit: animus ad uoluptatem à uero deficit. quippe glo-
 ria, industria alitur. ubi eam dempseris: ipsa per se
 uirtus amara, atque aspera est. Postremo ubi diuitiæ
 claræ habentur: ibi omnia bona uilia sunt, Fides,
 probitas, pudor, pudicitia. nam ad uirtutem una
 & ardua uia est. ad pecuniam qua cuique lu-
 bet, nititur: & malis & bonis rebus ea creatur.
 Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque
 de capite, neque de honore ex copijs quisquam ma-
 gis, aut minus iudicauerit. si neque prætor, neque

AD C. CAESAREM

consul ex opulentia, uerum ex dignitate creetur. sed de magistratu facile populi iudicium fit. iudices à paucis probari, regnum est ex: pecunia legi, inhonestum. quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quàm iudicant. neq; Rhodios, neque alias ciuitates unquam suorum iudiciorum poenituit: ubi promiscue diues & pauper, ut cuiq; fors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex: quam C. Gracchus in Tribunatu promulgauerat: ut ex confusis quinque classibus sorte centuriæ uocarentur. ita coequantur dignitate, pecunia: uirtute anteire alius alium properabit. nec ego magna remedia contra diuitias statuo. nam perinde omnes res laudantur, atq; appetuntur: ut earum rerum usus est. malitia præmijs exercetur. ubi ea dempseris: nemo omnium gratuito malus est. Cæterum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos uastat: diuina cum humanis permiscet: neq; exercitus, neque moenia obstant: quo minus ui sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. uerum si pecuniæ decus ademeris: magna illa uis auaritiæ facile bonis moribus uincetur. atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui, atq; iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est. cuius si dolum caueris: alia omnia in procliui erunt. nam hi, si uirtute satis ualere: magis æmuli bonorum, quàm inuidi essent. quia desidia, et inertia, et stupor eos, atq; tor

pedo inuasit: strepunt: obtrectant: alienam famam, suum dedecus existimant. Sed quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi uis in consulatum erupit. hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. quid ille audeat? cui consulatus maximum imperium maximo de decori fuit? An L. Domitij magna uis est? cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore uacat? lingua uana, manus cruentæ, pedes fugaces, quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. Vnius tamen M. Catonis ingenium uersutum, loquax, callidum haud contemno. parantur hæc disciplina grecorum. sed uirtus, uigilantia, labor, apud grecos nulla sunt. Quippe cum domi libertatem suam per inertiam amiserint: censes ne eorum præceptis imperium haberi posse? reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus sicut instituo, præter nomen nihil est additamenti. L. Posthumus, M. Fauonius mihi uidentur quasi magnæ nauis superuacua onera esse: ubi salui peruenire uisi sunt. siquid aduersi coortum est: de illis potissimum iactura fit: quia pretij minimi sunt. Quoniam nunc, ut mihi uideor, de plebe renouanda, corrigendaque disserui: de Senatu, quæ tibi agenda uidentur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniumque adoleuit: haud ferme armis, atque equis corpus exercui: sed animum in literis, quod natura firmus erat, in laboribus, habui. atque ego in ea uita multa legendo, atque audiendo ita comperi: omnia regna, ciuitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse: dum apud eos uera con-

AD C. CAESAREM

silia ualuerunt . ubicunque gratia, timor uoluptas,
 ea corrumpere: post paulo imminutæ opes: deinde ad-
 emptum imperiū: postremo seruitus imposita est. equi-
 dem ego sic apud animum meum statuo: cuiunque in
 sua ciuitate amplior, illustriorq; locus, quā alijs est: ei
 magnam curam esse Reipublicæ. nam cæteris salua
 urbe tantummodo libertas tuta est . qui per uirtutem
 sibi diuitias, decus, honorem, pepererunt: ubi pau-
 lum inclinata Resp. agitari cœpit: multipliciter ani-
 mus curis, atque laboribus fatigatur: aut gloriam, aut
 libertatem, aut rem familiarem defensat: omnibus lo-
 cis adest: festinat: quanto in secundis rebus florentior
 fuit: tanto in aduersis asperius, magisq; anxie agitatur.
 Igitur ubi plebs Senatui, sic ut corpus, animo obedit:
 eiusq; consilia exequitur: patrum consilia ualere de-
 cet. populo supernacanea est calliditas. Itaque maiores
 nostri cum bellis asperrimis premerentur: equis, ui-
 ris, pecunia amissa nunquam defessi sunt armati de
 imperio certare: non inopia ærarij, non uis hostium,
 non aduersa res ingentem eorum animum subegit:
 quin quæ uirtute cœperant, simul cum anima retine-
 rent. Atq; ea magis fortibus consilijs, quàm bonis præ-
 lijs patrata sunt. quippe apud illos una Resp. erat. ei
 consulebant: factio contra hostes parabatur: corpus,
 atq; ingenium patriæ, nō suæ quisque potentie exer-
 citabat. at hoc tempore contra ea homines nobiles, quo-
 rum animos secordia, atq; ignauia inuasit: ignari la-
 boris, hostium, militiæ, domi factione instructi per su-
 perbiam cunctis gentibus moderantur . itaq; patres,
 quorum consilio antea dubia Resp. stabiliebatur; op-

pressi ex aliena libidine huc, atq; illuc fluctuantes a-
 gitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: uti co-
 rum, qui dominantur, similitas, ac arrogantia fert: ita
 bonum, malumq; publicum existimant. q; si aut li-
 bertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset: ma-
 ioribus opibus Resp. & minus potens nobilitas esset.
 Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est:
 quippe cum illis maiorum uirtus partam reliquerit
 gloriam, dignitatem, clientelas: cætera multitudo ple-
 raq; inscia: sit sententia eorum à metu libera. ita oc-
 culto sibi quisq; alterius potentia carior erit. libertas
 iuxta bonis, & malis strenuus, atq; ignauis optabilis
 est. uerum eam pleriq; metu deserunt: stultissimi mor-
 tales, q; in certamine dubium est, quorsum accadat, id
 per inertiam in se, quasi uicti recipiunt. igitur dua-
 bus rebus confirmari posse Senatam puto: si numero
 auctus, per tabellam sententiam feret. tabella obten-
 tu erit: quo magis animo libero facere audeat. in mul-
 titudine & præsidij plus, & usus amplior est. nam
 ferè his tempestatibus alij iudicijs publicis, alij prina-
 tis suis, atque amicorum negotijs implicati, haud sa-
 nè Recip. consilijs adsuerunt. neque eos magis occupa-
 tio, quam superba imperia distinuerunt. homines nobi-
 les cū paucis senatorijs, quos additamenta factionis ha-
 bent, quæcunq; libuit probare, reprehendere, decer-
 nere, ea uti libido tulit, facere. uerum ubi numero Se-
 natorum aucto per tabellam sententiæ dicentur: illi su-
 perbiam suam dimittent: ubi ijs obediendū erit: qui-
 bus antea crudelissime imperitabant. Forsitan impe-
 rator perlectis literis, decernes, quem numerum Sena-

AD C. CAESAREM

torum fieri placeat: quoque modo in multa, & uaria
 officia distribuatur: & quoniam iudicia primæ clas-
 sis mittenda putem: quæ descriptio, qui numerus, in
 quoque genere futurus sit. ea mihi omnia generatim
 describere haud difficile factu fuit. sed prius labo-
 randum uisum est de summa consilij: idq; tibi pro-
 bandum uerum esse. si hoc itinere uti decreueris: cæ-
 tera in promptu erunt. Volo ego consilium meum pri-
 dens, maximeq; usui esse. nam ubicunque tibi res pro-
 sperere cedit: ibi mihi bona fama eueniet. sed me illa ma-
 gis cupido exercet: ut quocunque modo, & quam-
 primum Resp. adiungetur. libertatem gloria clario-
 rem habeo. Atque ego te oro, hortorq; ne clarissimus
 Imperator Gallicæ gente subacta, P. Romani sum-
 mum, atque inuictum imperium tabescere uetustate,
 ac per summam seordiam dilabi patiaris. profecto
 si id accidat: neque tibi nox, neque dies curam animæ
 sedauerit: quin in somnijs exercitus furibundus, atq;
 amens alienata mente feraris. Nanque mihi pro uero
 constat, omnium mortalium uitam diuino numine in-
 uisi: neque bonum, neque malum facinus cuiquam
 pro nihilo haberi. sed ex natura diuersa præmia bo-
 nos, malosq; sequi. interea forte ea tardius procedunt.
 suus cuique animus ex conscientia spem præbet. q; si
 tecum patria, atque parentes possent loqui: scilicet hæc
 tibi dicerent. O Cæsar, nos te genuimus fortissimè
 uiri in optima urbe decus, præsidiumq; nobis, ho-
 stibus terrorem: quæ multis laboribus, et periculis cœ-
 peramus: ea tibi nascenti cum anima simul tradidi-
 mus: patriam maximam in terris, domum, famili-

amq; in patria clarissimam præterea bonas artes, honestas diuitias, postremo omnia honestamenta pacis, et præmia belli. pro his amplissimis beneficijs, non flagitium à te, neque malum facinus petimus: sed uti libertatem euersam restituas, qua re patrata, profecto per gentes omnes fama uirtutis tuæ uolitabit. nanq; hac tempestate tametsi domi, militiæq; præclara facinora egisti: tamen gloria tua cum multis uiris fortibus æqualis est. si uero urbem amplissimo nomine, et maximo imperio prope iam ab oca su restitueris: quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubium est quin per orbem terrarum uastitas, bella, cædes orientur. quod si tibi bona libido fuerit patriæ, parentibus, gratificandi: posteroq; tempore Repu. restituta super omnes mortales gloria agnita, tuâq; unius mors uita clarior erit. Nam uiuos interdum fortuna, sæpe inuidia fatigat. ubi anima naturæ cessit: demptis obrectatoribus ipsa se uirtus magis magisq; extollit.

Quæ mihi utilissima factu uisa sunt: quæq; tibi usui. fore credidi: quam paucissimis potui perscripsi cæterum Deos immortales obtestor: ut quocunque modo ages: ea res tibi Reiq; Pub. prospere eueniat.

CRISPI SALLUSTII IN M. T.
CICERONEM ORA-
TIO.

§ Raviter, & iniquo animo maledicta tua
paterer M. Tulli: si te scirem iudicio ma-
gis, quàm morbo animi petulantia ista
uti. sed quoniam in te neq; modum, neq;
modestiam ullam animaduerto: respondebo tibi: ut
si quam maledicendo uoluptatem coepisti: eam ma-
le audiendo amittas. Vbi querar? quos implo-
rem P. C. diripi Rempublicam: atq; audacissimo cuiq;
esse perfidiæ? an apud Populum romanum? qui ita lar-
gitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas uena-
les habeat? An apud uos P. C. quorum auctoritas
turpissimo cuiq;, & sceleratissimo ludibrio est? ubi M.
Tullius leges, iudicia Populi R. defendit: atq; in hoc
ordine ita moderatur: quasi unus reliquus ex famu-
lia uiri clarissimi Scipionis Africani, ac non reptitius,
acutus, ac paulo ante insitus huic urbi ciuis. An ue-
ro M. Tulli facta ac dicta tua obscura sunt? an nõ
ita a pueritia uixisti: ut nihil flagitiosum corpori tuo
putares: quod alteri collibuisse? an scilicet istam im-
moderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pu-
dicitia iactura perdidicisti? Itaque minime mirandũ
est: si eam flagitiose uenditas: quam turpissime parasti.
Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos at-
tollit, uxor sacrilega, ac periurijs delibuta, filia ma-
tris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quàm
parenti par est. donum ipsam tuam ui & rapinis, su-

*restam tibi ac tuis comparasti: uidelicet, ut nos com-
 monefacias, quàm conuersa sit: Resp. cum in ea domo
 habitares homo flagitiosissime, quæ P. Crassi uiri con-
 sularis fuit. atq; hæc cum ita sint: tamẽ Cicero se dicit
 in concilio Deorum immortalium fuisse: inde mis-
 sum huic urbi, cuiusq; custodem absque carnificis no-
 mine: qui ciuitatis incommodum in gloriam suam
 ponit. quasi uero non illius coniurationis causa fue-
 rit consulatus tuus: Et itarco Resp. disiecta eo tempo-
 re, quo te custodem habebat. sed, ut opinor, illa te ma-
 gis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxo-
 re de Rep. consuluisti: cum legis Planciae iudicia domi
 faciebatis: ex coniuratis alios pecunia condemnabas:
 cum tibi alius Thusculanum, alius Pompeianã uil-
 lam ædificabat: alius domum emebat: qui uero nihil
 poterat, is erat calumnie proximus: is aut domum tu-
 am oppugnatum uenerat: aut insidias Senatui fece-
 rat: deniq; de eo tibi compertum erat. quæ si tibi fal-
 sa obijcio: redde rationem, quantum patrimonij acce-
 peris: quid tibi litibus accreuerit: qua ex pecunia do-
 mum paraueris: Thusculanum et Pompeianum infi-
 nito sumptu ædificaueris. aut si retices: cui dubium
 potest esse: quin opulentiam istam ex sanguine Et ui-
 sceribus ciuium paraueris? Verum, ut opinor, homo
 nouus, arpinas, ex M. Crassi familia, eius uirtutem
 imitatur: contemnit similitatem hominum nobilium:
 remp. caram habet: neq; terrore, neq; gratia commo-
 uetur. illud uero amicitiae tantum, ac uirtutis est animi.
 immo uero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis
 contumeliosus, modo harum, modo illarum partium,*

C. SAL.

fidus nemini, leuissimus Senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine uacat: lingua uana: manus rapacissimæ: gula immensa: pedes fugaces: quæ honeste nominari non possunt, in honestissima. Atq; is cum eiusmodi sit: tamen audet dicere,
 O fortunatam natam me consule Romam.

Te consule fortunatam Cicero? immo uero infelicem, & miseram: quæ crudelissimam proscriptionem ciuium perpeffa est: cum tu perturbata Repub. metu percussos omnes bonos parère crudelitati tuæ cogebas: cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erāt: cum tu sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum uitæ, necisq; potestatem ad te unum reuocaueras. atq; parum est, quod impune fecisti: uerum etiã commemorando exprobras: neq; licet obliuisci seruitutis suæ. egeris oro te Cicero: perfeceris quodlibet: satis est perpeffos esse. etiam ne aures nostras odio tuo onerabis? etiam ne molestissimus uerbis insectaberis? Cedant arma togæ: concedat laurea lingue.

Quasi uero togatus & non armatus, ea quæ gloriaris confeceris: atque inter te, Syllamq; dictatorem præter nomen imperij quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes docuit: Iuppiter optimus maximus in concilio deorum admisit: Italia exulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua uirtute omnes paulos, Fabios, Scipiones superasti: quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quæ tibi partes Reipub. placent? quem amicum quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias an-

cillares: quo iure, cum de exilio tuo Dyrrachio redisti, eum sequeris? quos Tyrannos appellabas: eorum nunc potentiae faues? qui tibi ante optimates uidebantur: eosdem nunc dementes ac furiosos uocas? Vatinij causam agis? de Sextio male existimas? Bibulum petulantissimis uerbis laedis? Laudas Caesarem? quem maxime odisti, ei maxime obsequeris? aliud stans, aliud sedens de Rep. sentis? his maledicis? illos odisti? leuissime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes?

M. T. CICERONIS IN CRISPVM SALLVSTIVM
RESPONSIO.

A demum magna uoluptas est Crispe Salusti, æqualem, ac parè uerbis uitam agere: neque quidquam tam obscœnum dicere: cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat: ut omnis oratio moribus consonet. neque enim, qui ita uiuit ut tu: aliter ac tu loqui potest: neque qui tam illoto sermone utitur: uita honestior est. Quo me uertã P. conscripti? unde initium sumã? maius enim mihi dicendi onus imponitur: quo notior est uterque nostrum. quod aut si de mea uita, atque actibus huic conuitori respondero: inuidia gloriam consequetur: aut si huius facta, mores, omnem ætatem nuda uero: in idem uitium incidam prociacitatis, quod huic obijcio. Id uos si forte offendimini: iustus huic, quam mihi succensere debetis: qui initium introduxit. ego

dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio re-
 spondeam: & in hunc minime mentitus esse uidear.
 scio me P. C. in respondendo non habere magnam
 expectationem: quod nullum uos sciatis nouum cri-
 men in Sallustium audituros: sed omnia uetera reco-
 gnituros: quis & meæ & uestræ iam, & ipsius aures
 calent. uerum eo magis odisse debetis hominem. qui
 ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit ru-
 dimentum: sed ita ingressus est: ut neque ab alio uin-
 ci possit: neq; ipse se omnino reliqua ætate præterire.
 Itaq; nihil aliud studet, nisi ut Lutulentus sus, cum quo
 uis uolitari. longe uero fallitur opinione. non enim
 proccitate lingue, uitæ sordes eluuntur. sed est quæ-
 dam calumnia, quam unusquisq; nostrum testante
 animo suo fert, de eo, quod falsum crimen bonis obie-
 ctat. quod si uita istius memoriam uicerit, aliam P.
 C. non ex oratione, sed ex moribus suis spectare de-
 betis. Iam dabo operam quammaxime potero, ut bre-
 ue id faciam. Neque hæc altercatio nostra uobis inu-
 tilis erit Patres conscripti. plerunque enim Resp. pri-
 uatis crescit inimicitijs: ubi nemo ciuis, qualis sit uir,
 potest latere. Primum igitur, quoniam omnium ma-
 iores Crispus Sallustius ad unum exemplum, &
 regulam quærit: uelim mihi respondeat, nunquid
 ij, quos protulit, Scipiones & Metelli ante fuerint,
 aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ,
 & uita innocentissime acta commendauit? quod si hoc
 fuit illis initium nominis, & dignitatis: cur non
 æque de nobis existimetur? cuius & res gestæ illu-
 stres sunt: & uita integerrime acta. quasi uero tu sis

ab illis uiris Sallusti ortus. q̄ si esses: nonnullos iam
tuae turpitudinis pigeret. ego meis maioribus uirtute
mea praeluxi: ut si prius noti non fuerint: à me acci-
pant initium memoriae suae. tu tuis uita, quam tur-
piter egisti, magnas offudisti tenebras: ut etiam si fue-
rint egregij ciues: certe uenerint in obliuionem. qua-
re noli mihi antiquos uiros obiectare. satius est enim
me meis rebus gestis florere: quam maiorum opinione
niti: & ita uiuere: ut ego sim posteris meis nobilitatis
initium, & uirtutis exemplum. neque me cum ijs con-
ferri decet P. C. qui iam decesserunt: omniq; odio ca-
rent & inuidia: sed cum ijs: qui mecum una in Rep.
uersati sunt. sed si fuerim, aut in honoribus peten-
dis nimis ambitiosus: non hanc dico popularem am-
bitionem, cuius me principem confiteor: sed illam per-
nitiosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius
duxit: aut in gerendis magistratibus, aut in uindican-
dis maleficijs tam seuerus: aut in tuenda Rep. tam ui-
gilans, quam tu proscriptionem uocas: credo quod nõ
omnes tui similes incolumes in hac urbe uixissent: at
quanto meliore loco Resp. staret: si tu par ac similis
scelatorum ciuium una cum illis adnumeratus esses.
an ego tunc falso scripsi Cædant arma togæ? qui toga-
tus armatos, & pace bellum oppressi? an illud men-
titus sum, Fortunatam natam me consule Romam quæ
tantum intestinum bellum, & domesticum urbis
incendiũ extinxi? neq; te tui pigeret homo leuissime? causa
ea culpas: quæ in historijs mihi gloriæ ducis. An tur-
pius est P. C. scribentem mentiri? quam illum palam
hoc ordine dicentem? nam quod ætatem increpui-

sti: tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu
 a pudicitia. Sed quid ego de te plura quæram? quid
 enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquen-
 tiam ut vitium obijcere: cuius semper nocens equisti
 patrocinio? an ullum existimas posse fieri ciuem egre-
 gium, qui non his artibus & disciplinis sit erudi-
 tus? an ulla alia putas esse rudimenta, & incuna-
 bula uirtutis: quibus animi ad gloriæ cupiditatem
 aluntur? sed minime mirum est P. C. si homo, qui
 desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc ut noua, atque
 inusitata miratur. Nam quod ista inusitata rabie pe-
 tulanter in uxorem, & in filiam meam inuasisti: quæ
 facilius mulieres se a uiris abstinerunt, quam tu uir
 a uiris: satis docte ac perite fecisti. non enim me spe-
 rasti mutuam tibi gratiam relaturum; ut uicissim tuas
 compellarem. unus enim satis es materiæ habens:
 neque quicquam turpius est domi tuæ quam tu. Multum
 uero te opinio fallit: qui mihi putasti parare inuidiam
 ex mea re familiari: quæ multo mihi minor est, quam
 habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem
 esset, quanta est: ut potius amici mei uiuerent: quam
 ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax
 Crispe Sallusti? furori tribuni plebis cæssi. utilius di-
 xi, quamuis fortunam unus experiri: quam uniuersis
 populo Ro. ciuilibus essem dissensionis causa. qui po-
 stea, quam ille suum annum in Rep. perbacchatus
 est: omniaque quæ commouerat, pace & otio resede-
 runt: hoc ordine reuocante, atque ipsa Repu. manu
 trahente me, reuerti. qui mihi dies si cum omni reli-
 qua uita conferatur: animo quidem meo superet: cum
 uniuersi uos,

uniuersi uos, populusq; Ro. frequens aduentu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenarium patronum mihi estimauerunt. neq; Hercule mirum est: si ego semper iustas omnium amicitias existimaui. non enim uni priuatim ancillatus sum: neque me addixi: sed quantum quisque Reip. studuit, tantum mihi fuit, aut amicus, aut inimicus. ego nihil plus uolui ualere quam pacem. multi priuatorum audacias nutrierunt. ego nihil timui, nisi leges. multi arma sua timeri uoluerunt. ego nunquam uolui quicquam posse nisi pro uobis. multi ex uobis potentia freti, in uos suis uiribus abusi sunt. Itaque non est mirum si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo Reip. amicus fuit. neque me poenitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum: aut Sextij insolentiam repressi: aut Bibuli patientiam culpauit: aut uirtutibus Caesaris faui. hæ Ludes egregij cuius & unicae sunt. quæ si tu mihi ut uitia obijcis: temeritas tua reprehendetur: non mea uitia culpabuntur. Plura dicerem: si apud alios mihi esset dicendum P. C. non apud uos: quos ego habui omnium actionum mearum monitores. sed ubi rerum testimonia adsunt: quid opus est uerbis? Nunc ad te ut reuertar, Sallusti: patremq; tuum præteream: qui si nunquam in uita sua peccauit: tamen maiorem iniuriam Reip. facere non potuit: quã quod te talem filium genuit. neq; tu si qua in pueritia peccasti, exequar: ne parentem tuum uidear accusare: qui eo tempore summam tui potestatem habuit. sed qualem adolescentiam egeris. hac enim demonstrata facile intelligitur, quam petulanti pueritia, tam impudicus et pro-

atque adoleueris. postea, quam immensae gulae, impudicissimi corporis quæstus, sufficere non potuit: et ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibisset, exoleuerat: cupiditatibus infinitis efferebaris: ut quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in alijs experire-
 ris. ita non est facile reputare P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæstierit, an amiserit. domum paternam uiuo patre turpissime uenalem habuit. uendidit. et cuiquam dubium potest esse, quin mori coegerit eum: quo hic nondum mortuo pro hærede gesserit omnia. neque pudet eum à me quærere, quis in P. Crassi domo habitet: cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At Hercule lapsus ætatis tyrocinio, postea se correxit. non ita est. sed abiit in sodalitium sacrilegij Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: et ita discessit: ut non hic innocens esse, sed iudices peccasse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, et hunc ordinem despectum reddidit: cuius aditus sibi quoque sordidissimo homini patuisset. Itaque timens ne facinora eius clam uos essent: cum omnibus matribus familiarum opprobrio esset: confessus est uobis audientibus adulterium: neque erubuit ora uestra. Vixeris ut libet Sallusti: egeris, quæ uolueris: satis sit unum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem et soporem nimium exprobrare. sumus diligentes in tuenda pudicitia uxoribus nostrarum: sed ita experrecti non sumus: ut à te cauere possimus. audacia tua uincit studia nostra. Et quod hunc mouere pos-

sit P. C. factum ac dictum turpe? quem non puduit
 palam uobis audientibus adulterium confiteri? quod
 si nihil pro me tibi respondere uoluisseni: sed illud cen-
 sorium elogium Appij Claudij, et L. Pisonis integer-
 rimorum uirorum, quo usus est quisque eorum: pro
 lege palam uniuersis recitarem: non ne tibi uiderer
 aeternas inurere maculas: quas reliqua uita tua elue-
 re non possit. neque post illum delectum Senatus te
 unquam uidimus: nisi forte in ea te castra coniecisti:
 quo omnis sentina Reip. confluxerat. At idem Sallu-
 stius, qui in pace ne Senator quidem manserat: postea
 quam Resp. armis oppressa est: & idem uictores, qui
 exules reduxit: in Senatum post quaesturam est redu-
 ctus. quem honore ita gessit: ut nihil uenale no in eo
 habuerit: cuius aliquis emptor fuerit. ita igitur egit: ut
 nihil non aequum, ac uerum duxerit, quod ipsi facere
 collibuisse: neque aliter uexauit: ac debuit, si quis pra-
 dae loco accepisset magistratum. Peracta quaestura, po-
 steaquam magna pignora eis dederat: cum quibus si-
 militudine uitae se coniunxerat: unus iam ex illo gre-
 ge uidebatur. eius enim partis exemplar erat Sallu-
 stius. quo tanquam in unam uoragnem, coetus omniu
 uitiorum excesserat. quicquid impudicorum, Cylonu,
 parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit, in urbe,
 municipijs, colonis, Italia tota, sicut in fretis, subse-
 rant, nominis perdit, ac notissimi, nulla in parte
 castris apti, nisi licentia uitiorum, & cupiditate
 rerum nouarum. At posteaquam praetor est factus:
 modeste se gessit & abstinenter. non ne ita pro-
 uinciam uastauit? ut nihil neque passi sint, neque

expectarint grauius socij nostri in bello, quam ex-
 perti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente?
 unde tantum hic exhausit: quantum potuit, aut fide no-
 minum traici: aut in naues contrudi. tantum inquam
 P. C. exhausit: quantum uoluit. ne causam diceret, se
 tertio duodeces cum Cesare paciscitur. quod si qppiã
 eorum falsum est: his palàm refelle. unde tu, qui mo-
 do ne paternam quidem domum redimere potueris:
 repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos,
 uillam Tiburti C. Caesaris, reliquas possessiones para-
 ueris. neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum
 emissem: cum tu ueteris uillæ dominus sis: cuius pau-
 lo ante fuerat Cæsar. modo inquam patrimonio non
 comeso, sed deuorato, quibus rationibus repente factus
 es, tam affluens, & tam beatus? nam quis te faceret
 hæredem? quem ne amicum quidem suum satis ho-
 nestum quisquam sibi ducat: nisi similis ac par tui. At
 Hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt.
 quorum siue tu similis es: siue illi tui: nihil ad omnium
 scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor,
 honores tui te faciunt insolentem. tu Cris. Sallusti, tan-
 tidem putas esse, bis Senatorem, & bis, quæstorem fie-
 ri: quod bis consularem, & bis triumphalem. Carere
 debet omni uitio, qui in alterum dicere paratus est. is
 demum maledicit: qui non potest uerum ab altero au-
 dire. sed tu omnium mensarum assëcla, omnium cu-
 biculorum in ætate pellex, & idem postea adulter,
 omnis ordinis turpitudine es, & ciuilibus belli memoria:
 quid enim grauius pati potuimus? quam quod te in-
 columem in hoc ordine uideamus? desine bonos petulan-

tissima consecrari lingua: desine morbo proccitatis isto
uti: desine unumqueque moribus tuis aestimare. his
moribus amicum tibi facere non potes. uideris uelle
inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Saepe
enim uidi grauius offendere animos auditorum eos:
qui aliena flagitia aperte dixerunt: quam eos, qui
commiserunt. mihi quidem ratio habenda est, no quid
Sallustius merito debeat audire: sed ut ea dicam siqua
ego honeste effari possim.

lium nouis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quodam in hac Rep. uirtus: ut uiri fortes acrioribus supplicijs ciuem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. habemus enim senatus consultum in te Catilina uehemens, et graue. non deest Reip. consilium, neq; authoritas huius ordinis. nos, nos, dico aperte, Consules desumus. Decreuit quondam Senatus: ut L. Opimius Cons. uideret, nequid Resp. detrimenti caperet. nox nulla intercessit. interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones, C. Gracchus clarissimo patre natus, auis, maioribus: occisus est cum liberis M. Fuluius Cōsularis. Simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio cons. permissa est Respublica. num unum diem postea L. Saturninum Tribunum plebis, et C. Seruiliū mors, ac Reip. pœna remorata est: at nos uigesimum iam diem patimur hebescere aciem horum authoritatis. habemus enim huiusmodi Senatus Consultum, ueruntamen inclusum in tabulis, tanquam in uagina reconditum: quo ex Senatus consulto confestim te interfectum esse Catilina conuenit. uiuis: et uiuis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio P. C. me esse clementem: cupio in tantis Reip. periculis non dissolutum uideri. sed iam me ipsum inertiae, nequitiaeq; condemno. castra sunt in Italia contra Remp. in Etruriae faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem castrorū Imperatorē, ducemq; hostiū intra moenia, atq; adeo in Senatu uidetis, intestinam aliquotidie perniciem Reip. molientem. Si te iam Catilina comprehendi, si interfici iussero: credo erit ueren-

dū mihi: ne hoc potius omnes boni serius à me, quàm
 quisquam crudelius, factum esse dicant. Verum ego
 hoc, quod iam pridem factum esse oportuit: certa de
 causa nondum adducor ut faciam. tum deniq; inter-
 ficiam te: cum iam nemo tam improbus tam perditus,
 tam tui similis inueniri poterit: qui id non iure fa-
 ctum esse fateatur. Quandiu quisquam erit: qui te de-
 fendere audeat: uiues: & uiues ita, ut nunc uiuis,
 multis meis, & firmis præsijs oppressus: ne commo-
 uere te contra Remp. possis. multorum te etiam oculi
 & aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, specta-
 labuntur, atq; custodient. Etenim quid est Catilina,
 quod iam amplius expectes? si neq; nox tenebris ob-
 scurare coetus nefarios: nec priuata domus parietibus
 continere uocem coniurationis tuæ potest: si illustrantur:
 si erumpunt omnia. muta iam istam mentem: mihi
 crede: obliuiscere cædis atq; incendiõrũ: teneris undiq;
 luce sunt clariora nobis tua consilia omnia. quæ etiã
 mecum licet recognoscas. Meministi ne me ante diem
 XII Cal. nouemb. dicere in Senatu, certo die fore in
 armis, qui dies futurus esset ante diem VIII Cal. no-
 uembris, C. Manlium audaciæ Satellitem, atq; admi-
 nistrum tuæ. num me fefellit Catilina non modo res
 tanta, tam atrox, tam incredibilis? uerũ id, quod mul-
 to magis est admirandum, dies? dixi ego idem in Se-
 natu cædem te optimatum contulisse in ante diem V
 Cal. nouembris: tum cum multi principes ciuitatis ro-
 ma non tam sui conseruandi, quàm tuorum consilio-
 rum reprimendorum causa profugerunt. num inficia-
 ri potes te illo ipso die meis præsijs, mea diligentia cir-

conclusum, commouere te contra Remp. non potuisset? cum tu discessu cæterorum, nostra tamen, qui remansissemus: cæde te contentum esse dicebas? quid? cum te Præneste Cal. ipsis nouembris occupaturum nocturno impetu esse confideres? sensisti ne illam coloniam meo iussu, meis præsijs, custodia, uigilijs esse munitam? nihil agis: nihil moliris: nihil cogitas: quod ego non modo non audiã: sed etiam uideã: planeq; sentiam. recognosce tandem mecum noctem illam superiorem: iam intelliges multo me uigilare acrius ad salutem, quã te ad perniciem reipublicæ. Dico te priori nocte uenisse inter falcarios, non agam obscure, in M. Læcæ domum: conuenisse eodem complures eiusdem amicitie, scelerisq; socios. num negare audes? quid taces? conuincam, si negas. uideo enim esse hic in Senatu quosdam: qui tecum una fuerunt. O' diu immortales, ubi nam gentium sumus? quam Remp. habemus? in qua urbe uiuimus? hic, hic sunt in nostro numero P. C. in hoc orbis terræ sanctissimo, grauissimoq; consilio: qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. hosce ego uideo consul: et de Rep. sententiam rogo: et quos ferro trucidari oportebat: eos nondum uoce uulnero. Fuiisti igitur apud Lætam ea nocte Catilina: distribuisti partes Italiae: statuisti quo quenq; proficisci placeret: delegisti quos Romæ relinqueres: quos tecum educentes: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti te ipsum iam esse exiturum: dixisti paululum tibi esse etiam nunc moræ: quod ego uiuerem: reperti sunt duo Equites romani: qui te ista cura liberarent: et se illa ipsa nocte

paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pol-
 licerentur. hæc ego omnia, uix dum etiam cœtu uestro
 dimisso, comperi: domum meam maioribus præsi-
 dijs munivi: atq; firmaui: exclusi eos, quos tu ad me salu-
 tatũ mane miseris: cum illi ipsi uenissent: quos ego iã
 multis, ac summis uiris ad me id temporis uenturos
 esse prædixeram. Quæ cum ita sint Catilina: perge
 quo. cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patet portæ:
 profiscere. nimum diu te imperatorem tua illa Mal-
 liana castra desiderant: educ tecum omnes tuos. si mi-
 nus: quamplurimos. purga urbem. magno me metu li-
 berabis: dummodo inter me atq; te murus intersit. no-
 bis cum uersari iam diutius non potes. non feram: non
 patiar: non sinam. Magna dijs immortalibus ha-
 benda est gratia: atq; huic ipsi Ioui Statori antiquissi-
 mo custodi huius urbis: quod hanc tam tetra, tam hor-
 ribilem, tamq; infestã Reip. pestem totiens iã effugi-
 mus. non est sæpius in uno homine summa salus pi-
 clitanda reipublicæ. quandiu mihi consuli designato
 Catilina insidiatus es: non publico me præsidio, sed pri-
 uata diligentia defendi. cum proximis comitijs consu-
 laribus me consulem in cæpo, & competitores tuos in-
 terficere uoluisti: cõpressi tuos nefarios conatus am-
 corum præsidio, & copijs, nullo tumultu publice concitæ-
 to. deniq; quotienscunq; me petisti: per me tibi obstiti:
 quanq̃ uidebam, perniciem meam cum magna calamitate
 Reip. esse coniunctam. nunc iam aperte Reip.
 uniuersam petis: templa deorum immortalium, tecta
 urbis, uitam omnium cuium, Italiam deniq; totam,
 ad exitium, & uastitatem uocas. quare, quoniam id

quod primum, atq; huius Imperij, disciplinaeque maiorum proprium est: facere non audeo: faciam id, quod est ad seueritatem lenius: ad communem salutem utilius. nam si te interfici iussero: residebit in Rep. reliqua coniuratorum manus. sin tu (quod te iam dudum horrore) exieris: exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna, et perniciosa sentina reipublicae. quid est Catilina? num dubitas id me imperante facere: quod iam tua sponte faciebas? exire ex urbe Consul hostem iubet: interrogas me, num in exilium? non iubeo: sed si me consulis, suadeo. quid est enim Catilina? quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum, qui te non metuat: nemo, qui non oderit. quae nota domesticae turpitudinis non iniusta uitae tuae est? quod priuatarum rerum dedecus non haeret infamae? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod flagitium a toto corpore absuit? cui tu adolescentulo, quae corruptelarum illecebris irretisses: non ad audaciam ferrum, ad libidinem facem praetulisti? quid uero nuper? cum morte superioris uxoris nouis nuptijs domum uacua fecisses: non ne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto: et facile patior sileari: ne in hac ciuitate tanti facinoris immanitas aut extitisse: aut non uindicta esse uideatur. praetermitto ruinas fortunarum tuarum: quas omnes impendere tibi proximis idibus senties. ad illa uenio: quae non ad priuatarum ignominiam uitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem, ac turpitudinem, sed ad summam reipublicae, atque ad

omnium nostrum uitam, salutemq; pertinent. potest
 ne tibi huius uitæ hæc lux Catilina, aut huius coeli spi-
 ritus esse iucundus? cum scias esse horum neminem:
 qui nesciat te pridie Cal. Ian. Lepido, & Tullo cons. s-
 tetisse in comitio cum telo? manum, consulum, et prin-
 cipum ciuitatis interficiendorum causa parauisse? sce-
 leri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem
 tuum, sed fortunam Reip. obstitisse? Ac iam illa omit-
 to: neq; enim sunt aut obscura: ut non multa post com-
 missa. quotiens tu me designatum, quotiens me. Con-
 sulem interficere uoluisti? quot ego tuas petitiones ita
 coniectas, ut uitari posse non uiderentur, parua qua-
 dam declinatione, & ut aiunt, corpore effugi? nihil
 agis: nihil assequeris: nihil moliris: quod mihi latere
 ualeat in tempore. neq; tamen conari, ac uelle desists.
 Quotiens iam, quotiens iam tibi extorta est sicut ista
 de manibus? quotiens uero excidit casu aliquo? & elap-
 psa est? tamen ea carere diutius non potes. quæ quidem
 quibus abs te initiata sacris, ac deuota sit, nescio: quod
 eam necesse putas in consulis corpore defigere. Nunc
 uero quæ tua est ista uita. sic enim iam tecum loquar
 nõ ut odio permotus esse uidear: quo debeo: sed ut mi-
 sericordia, quæ tibi nulla debetur. uenisti paulo ante
 in Senatum. quis te ex hac tanta frequentia, ex tot
 tuis amicis, ac necessarijs salutauit? si hoc post homi-
 num memoriam contigit nemini: uocis expectas con-
 tumeliam: cum sis grauissimo iudicio taciturnitatis op-
 pressus? quid? quod aduentu tuo ista subsellia uacua
 facta sunt? quid? quod omnes Consulares, qui tibi per-
 sepe ad cædem constituti fuerunt: simulatq; assedisti,

partem istam subselliorum nudam atq; inanem reliquerunt? quo tandem animo tibi ferendum putas? serui me hercle mei si me isto pacto metuerent: ut te metuant omnes ciues tui: domum meam relinquendam putarem. tu tibi urbem non arbitraris? Et si me meis ciuibus iniuria suspectum tā grauiiter, atq; insensum uiderem: carere me aspectu ciuium, quā infestis omnium oculis conspici malle. tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum, Et iam tibi diu debitum: dubitas, quorum mentes sensusq; uulneras: eorum aspectum praesentiamq; uitare? si te parentes timerent, atq; odissent tui: neque eos ulla ratione placare posses: ut opinor, ab eorum oculis aliquod concederes. nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens, odit: ac metuit: Et iam diu te nihil iudicat, nisi de parricidio suo cogitare: huius tu neq; auctoritatem uerebere? neq; iudicium sequere? neque uim pertimesces? Quae tecum Catilina sic agit: Et quodammodo tacita loquitur. Nullum iam tot annos facinus extitit nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum ciuium neces, tibi uexatio, direptioq; sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solum ad negligendas leges, et quaestiones, uerū etiā ad deuincendas, perfringendasq; ualuisi. superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt: tamen ut potui, tuli. nunc uero me totam esse in metu propter unum te: quicquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum uide ri contra me consilium iniri posse: quod a tuo scelere abhorreat: non est ferendum. Quamobrem discede: atque hunc mihi timorem eripe: si uerus: ne oppri-

mar. sin falsus: ut tandem aliquando timere desinam.
 Hæc si tecum ut dixi patria loquatur: non ne impe-
 trare debeat? etiam si uim adhibere non possit? qd?
 quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid? quod uitan-
 dæ suspicionis causa, apud M. Lepidum te habitare
 uelle dixisti? a quo non receptus, etiam ad me uenire
 ausus es: atq; domi meæ te asseruari rogasti? cum a me
 quoq; id responsum tulisses: me nullo modo posse iisdem
 parietibus tuto esse tecum: qui magno in periculo esse:
 quod iisdem moenibus contineremur: ad Q. Metel-
 lum prætorem uenisti. a quo repudiatus ad sodalium
 tuum, uirum optimum, M. Marcellum demigrasti:
 quem tu uidelicet & ad custodiendum te diligentis-
 simum, & ad suspicandum sagacissimum, & ad
 uindicandum fortissimum fore putasti. sed quàm lon-
 ge uidetur a carcere, atque a uinculis abesse debere:
 qui seipsum iam dignum custodia iudicauerit? Quæ
 cum ita sint Catilina: dubitas, si emori æquo ani-
 mo non potes: abire in aliquas terras? & uitam
 istam multis supplicijs iustus debitisq; ereptam, fu-
 gæ, solitudiniqu; mandare? Refer inquis ad Senatum:
 id enim postulas: etsi hic ordo sibi placere decreuerit,
 te ire in exilium: obtemperaturum te esse dicis. non
 referam id, quod abhorret a meis moribus: sed tamē
 faciam, ut intelligas qd hi de te sentiant. Egredere ex
 urbe Catilina: libera Remp. metu: in exilium, si
 hanc uocem expectas, proficiscere. quid est Catilina?
 ecquid attendis, ecquid animaduertis horum silen-
 tium? patiuntur: tacent. quid expectas auctoritatem
 loquentium: quorum uoluntatem tacitorum perspicias?

At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro, M. Marcello dixissem: iam mihi Consuli hoc ipso in templo iure optimo Senatus vim & manus intulisset. de te autem Catilina cum quiescunt: probant: cum patiuntur: decernunt: cum tacent: clamant. neq; hi solum, quorum tibi auctoritas est uide licet cara, uita uilissima: sed etiam illi Equites Ro. honestissimi atq; optimi uiri, cæteri q; fortissimi ciues: qui circumstant Senatum: quorum tu & frequentiam uidere, & studia perspicere, et uoces paulo ante exaudire potuisti. quorum ego uix abs te iam diu manus ac tela contineo. eosdem facile adducam: ut te hæc, quæ iam pridem uastare studes, relinquentem, usq; ad portas prosequantur. quanquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditare? tu ullum ut exilium cogites? utinam tibi istam mentem dii immortales donarent. tametsi uideo: si mea uoce ire in exilium animum induxeris: quanta tempestas inuidiæ nobis, si minus in præsens tempus recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. sed est mihi tanti: dummodo ista tua priuata sit calamitas: & à Reip. periculis se iungatur. sed tuis ut uitis tuis commoueare: ut legum poenas pertimescas: ut temporibus Reip. concedas: nõ est postulandum. neq; enim Catilina is es: ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocarit. Quamobrem, ut sæpe iam dixi, proficiscere: ac si mihi inimico, ut prædicat, tuo cõflare uis inuidiã: recta perge in exilium. uix feram sermones hominum: si id feceris: uix molem istius inuidiæ. si in exi-

lium ieris iussu consulis: sustinebo. sin autem seruire
 meae laudi, & gloriae manis: egredere cum importu-
 na sceleratorum manu: confer te ad Manlium: con-
 ta perditos ciues: secerne te a bonis: infer patriae bel-
 lum: exulta impio latrocinio: ut a me non eiectus ad
 alienos, sed inuitatus ad tuos isse uidearis. quanquam
 quid ego te inuitem? a quo iam sciam esse praemissos:
 qui te ad forum Aurelium praestolarentur armati:
 sciam pactam, et constitutam cum Manlio diem: a quo
 etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis o-
 mnibus perniciosam esse confido, et funestam futuram:
 cui domi tuae sacrarium scelerum constitutum fuit:
 sciam esse praemissam. tu ut illa diutius carere possis?
 quam uenerari ad caedem proficiscens solebas: a cu-
 ius altaribus saepe istam dextram impiam ad necem
 cuium transtulisti. Ibis tandem aliquando, quo te iam
 pridem tua ista cupiditas offrenata, ac furiosa rapiebat.
 neq; enim tibi haec res affert dolorem: sed quandam
 incredibilem uoluptatem. ad hanc te amentiam natu-
 ra peperit: uoluntas exercuit: fortuna seruauit. nun-
 quam tu non modo ocium, sed ne bellum quidem, nisi
 nefarium concupisti. nactus es ex perditis, atq; ab omni
 non modo fortuna, uerum etiam spe derelictis con-
 flata improborum manum. hic tu qua laetitia perfrue-
 re? quibus gaudijs exultabis? quanta in uoluptate bac-
 chabere? cum in tanto numero tuorum neq; audies ui-
 rum bonum quenquam: neq; uidebis. Ad huius uitae
 studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: ia-
 cere humi non modo ad obsidendum stuprum, uerum
 etiam ad facinus obeundum: uigilare non solum ad
 insidiandum

insidiandum somno maritorum, uerum etiam bonis
ocasionum. habes ubi ostentes tuam illam præclaram
patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium:
quibus te breui tempore confectum esse senties. tan-
tum profectum, cum te à Consulatu reppuli: ut exul
potius tentare, quàm Consul uexare Remp. pos-
ses: atq; ut id, quod esset à te scelerate susceptum: latro-
cinium potius, quàm bellum nominaretur. Nunc
ut à me P. C. quandam propè iustam patriæ queri-
moniam detester: ac deprecer: percipite quæso diligenter
quæ dicam: & ea penitus animis uestris mentibusq;
mandate. Etenim si mecum patria, quæ mihi uita mea
multo est carior: si cuncta Italia, si omnis Resp. loqua-
tur: M. Tulli quid agis? tu ne eum, quem esse hostem cõ-
peristi: quem ducem belli futurum uides: quem expecta-
ri Imperatorem in castris hostium sentis: authorẽ sce-
leris, principem coniurationis, euocatorẽ seruorum, et
cuium perditorum, exire patieris? ut abs te non emis-
sus ex urbe, sed immissus in urbẽ esse uideatur? non ne
hunc in uincula duci, non ad mortem rapi, non sum-
mo supplicio mactari imperabis? quid tandẽ impedit
te? mos ne maiorum? at persæpe, etiam priuati in hac
Rep. perniciosos ciues morte mulctarunt. an leges, quæ
de ciuium romanorum supplicio rogatæ sunt? at nun-
quam in hac urbe hi, qui à Rep. defecerunt, ciuiũ iu-
ra tenuerunt. an inuidiam posteritatis times? præcla-
ram uero populo Ro. refers gratiam: qui te hominem
per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam
mature ad summum imperiũ per omnes honorũ gra-
dus extulit: si propter inuidiam, aut alicuius periculi

metum, salutem civium tuorum negligis. sed si quis est invidiae metus: non est uehementius seueritatis, ac fortitudinis inuidia, quam inertiae, ac nequitiae pertimescenda. an, cum bello uastabitur Italia: uexabuntur urbes: tecta ardebunt: tum te non existimas inuidiae incendio conflagraturum? His ego sanctissimis Reip. uocibus, & eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu iudicaret P. C. Catilinam morte mulctari: unius usuram horae gladiatori isti ad uiuendum non dedissem. Genim si summi uiri, & clarissimi ciues, Saturnini, & Gracchorum, & Flacci, & superiorum complurium sanguine non modo se non contamnarunt: sed etiam honestarunt: certe uerendum mihi non erit: ne quid hoc parricida civium interfecto, inuidiae mihi in posteritatem redundaret. quod si ea mihi maxime impenderet: tamen hoc animo semper fui: ut inuidiam uirtute partam, gloriam, non inuidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine: qui aut ea, quae imminet, non uideant: aut ea quae uideant, dissimulent: qui spem Catilinae mollibus sententijs aluerunt: conurationemq; nascentem non credendo corroborauerunt. quorum auctoritatem secuti multi non solum improbi, uerum etiam imperiti, si in huc animaduertissem: crudeliter, non egregie factum esse dicerent. nunc intelligo, si iste quo intendit, in Maliana castra peruenerit: neminem tam stultum fore: qui non uideat conurationem factam esse: neminem tam improbum: qui non fateatur. hoc autem uno interfecto, intelligo hanc Reip. pestem pauli-

ſper reprimi, non in perpetuum comprimi poſſe. quod ſi ſe eiecerit: ſecumq; ſuos eduxerit: & eodem cæteros undique collectos naufragos aggregauerit: extinguetur, atque delebitur, non modo hæc tam adulta Reip. peſtis, uerum etiam ſtirps, ac ſemen malorum omnium. etenim iam diu P. C. in his periculis conuſationis, & inſidijs uerſamur. ſed neſcio quo pacto omnium ſcelerum, ac ueteris furoris, & audaciæ maturitas in noſtri conſulatus tempus erupit. quod ſi ex tanto latrocinio iſte unus tolletur: uidebimur forte ad breue quoddam tempus cura, & metu eſſe releuati: periculum autem reſidebit: & erit incluſum penitus in uenis, atque in uiſceribus reipublicæ. ut ſæpe homines ægri, morbo graui, cum æſtu, febrîq; iactantur: ſi aquam gelidam biberint: primo releuari uidentur: deinde multo grauius uehementiusq; afflictiſſimur. ſic hic morbus, qui eſt in reipublica: releuatus iſtus pœna, uehementius uiuis reliquis ingraueſcet. Quare ſecedant improbi: ſecernant ſe a bonis: unũ in locũ congregentur: muro deniq; id qd̄ ſæpe iã dixi, ſecernantur a nobis: deſinant inſidiari domi ſuæ Cõſuli: circumſtare tribunal prætoris urbani: obſidere cũ gladijs curiã: malleolos ad incendendam urbem, faciẽſq; comparare: ſit deniq; inſcriptum in frõte uniuſcuuſq; qd̄ de Rep. ſentiat. Polliceor hoc uobis P. C. tantã in nobis conſ. fore diligentia: tantã in uobis authoritate: tantã in Eqtibus Ro. uirtutẽ: tantã in omnibus bonis cõſenſionẽ: ut Catilinæ profectione oia patefacta, illuſtrata, oppreſſa, uindicta eſſe uideatis. hiſce omnibus Catilina cũ ſũma Reip. ſalute, et cũ tua peſte, ac p̄nicie,

cumq; eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidiorq; iunxerunt: proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu Iuppiter, hisdē, quibus hæc urbs, auspicijs à Romulo constitutus, quem Statorem huius urbis, atq; imperij uere nominamus: hunc, & huius socios à tuis aris cæterisq; templis, à tectis urbis, ac moenibus, à uita, fortunisq; cuium omnium arcebis: & homines inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se ac nefaria societate coniunctos, æternis supplicijs uiuos, mortuosq; mactabis.

IN L. CATILINAM, AD
 QUIRITES. ORA-
 TIO II.

Andem aliquando Quirites L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, uobis, atq; huic urbi ferro, flammaq; munitatē, ex urbe uel eiecimus: uel emisimus: uel ipsum egredientē urbe profecti sumus. abiit: excessit: euasit: erupit: nulla iā pñicies a' mōstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atq; hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia uicimus. non enim iam inter latera nostra sicut illa uersabitur: nō in cāpo, non in foro, non in curia, non deniq; inter domesticos parietes pertimescemus. loco ille motus est: cum ē ex urbe depulsus: palam iam cum hoste nullo impediēte bellum iustum geremus. sine dubio perdidimus hominem. magnifice uicimus: cum illū ex occultis insidijs in apertum latrocinium coniecimus. quod uero non cruentum mucronē, ut uoluit, extulit: quod uiuis nobis egressus est: quod ei ferrū de manibus extorsimus: quod incolumus ciues, quod stantem urbē reliquit: quanto tandem illum mœrore afflictum esse, et prostratum putatis? iacet ille nunc prostratus Quirites: et se perculsum, atq; abiectum esse sentit: et retorquet oculos profecto sæpe ad hanc urbem: quam ex suis faucibus ereptam esse luget. Quæ quidem mihi lætari uidetur, quod tantam pestem euomerit: forasq;

I N L.

proiecerit. At si quis est talis: quales esse omnes oportebat: qui in hoc ipso, in quo exultat, & triumphat oratio mea, me uehementer accuset: quod tam capitale hostem non comprehenderim potius: quam emisserim: non est ista mea culpa: sed temporum. interemptum esse L. Catilinam, & grauissimo supplicio affectum iam pridem oportebat. id a me & mos maiorum, & huius imperij seueritas, & Resp. postulabat. sed quam multos fuisse putatis? qui quae ego deferrem, non crederent? quam multos? qui propter stultitiam non putarent? quam multos? qui etiam defenderent? quam multos? qui propter improbitatem fauerent? ac si sublato illo, depelli a uobis omne periculum iudicaret: iam pridem ego Catilinam non modo inuidiae meae, uerum etiam uitae periculo sustulisset. sed cum uiderem ne uobis quidem omnibus re etiam probata, si illum, ut erat meritis, morte mulcitassem: fore, ut eius socios inuidia oppressus persequi non possem: rem huc deduxi: ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte uideretis. Quem quidem ego hostem Quir. quam uehementer foris esse timendum putem: licet hinc intelligatis: quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. utinam ille omnes secum suas copias eduxisset. Togillum mihi eduxit: quem amare in praetexta calumnia coeperat: Publicium, & Mimaicum: quorum aes alienum contractum in popinam nullum Reip. motum afferre poterat. reliquit quos uiros? quanto alieno aere, quam ualentes, quam nobiles, uos uidetis. Itaque ego illum exercitum ex Gallianis legionibus, & cum hoc delectu, quem in agro Pis-

teno et Gallico Q. Metellus habuit, ex his copijs, quæ a nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, agresti luxuria, ex rusticis mendiculis, ex deceptoribus, ex ijs, qui uadimonia deserere, quæ illum exercitum malucrunt. quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, uerum etiam si edictum Prætoris ostendero: concident. Hos, quos uideo uolitare in foro: quos stare ad Curiam: quos etiam in Senatum uenire: qui nitent unguentis: qui fulgent purpura: malle secum suos milites eduxisset. qui si hic permanent: mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. atque etiam hoc magis sunt timendi: quod quid cogitent, me scire sentiunt: neque in permouentur. uideo cui Apulia sit attributa: quæ habeat Hetruriam: quæ agrum Picenum: qui Gallicum: qui sibi has urbanas insidias cædis, atque incendiis depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt. patefecit in Senatu externa die: Catilina ipse pertimuit: profugit: hi quid expectant? ne illi uehementer errant: si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. quod expectaui iam sum assecutus: ut uos omnes factam esse aperte coniurationem contra Rempublicam uideretis. nisi uero si quis est qui Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus: seueritatem res ipsa flagitat. unum etiam nunc concedam: exeant: proficiantur: ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. demonstrabo iter. aurelia profectus est. si accelerare uolent: ad uesperam consequentur. O fortunatam Rempublicam: siquidem hanc sen-

tinam huius urbis eiecerit. uno me hercle Catilina ex
 hausto, releuata mihi, & re creta Resp. uidetur. quid
 enim mali, aut sceleris fingi, aut excogitari potest:
 quod non ille conceperit? quis tota Italia ueneficus?
 quis gladiator? quis latro? quis sicarius? quis par-
 ricida? quis testamentorum subiecto? quis circumscri-
 ptor? quis ganeo? quis nepos? quis adulter? quæ mu-
 lier infamis? quis corruptor iuuentutis? quis corru-
 ptus? quis perditus inueniri potest? qui se cum Catilina
 nõ familiarissime uixisse fateatur? quæ cædes p hosce
 annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non
 per illum? Iam uero quæ tanta in ullo unquam homi-
 ne iuuentutis illecebra fuit? quanta in illo? qui alios
 ipse amabat turpissime: aliorum amori flagitiosissime
 seruebat: alijs fructum libidinum, alijs mortem pa-
 rentum non modo impellendo, uerum etiam adiuan-
 do pollicebatur. Nunc uero q̄ subito non solum ex ur-
 be, uerum etiam ex agris ingentem numerum perdit-
 torum hominum collegerat? nemo non modo Romæ,
 sed ne ullo in angulo totius Italiæ oppressus ære alie-
 no fuit: quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus
 ascinerit. Atq; ut eius diuersa studia in dissimili ratio-
 ne perspicere possitis: nemo est in ludo gladiatorio pau-
 lo ad faciinus audacior: q̄ se non intimũ Catilinæ esse
 fateatur: nemo in scena leuior, et neq; q̄ se non eius-
 dem propè sodalem fuisse commemoret. atq; idem ta-
 men stuprorum, & scelerum exercitatione assuefa-
 ctus frigore, & fame, & siti, ac uigilijs perferendis,
 fortis ab ijs istis suis socijs prædicabatur: cum indu-
 striæ subsidia, atque instrumenta uirtutis, in libidi-

ne, audaciaq; consumeret. Hunc uero si sui fuerint
comites secuti: si ex urbe exierint desperatorum ho-
minum flagitiosi greges: O' nos beatos: O' Remp.
fortunatam: O' praeclaram laudem Consulatus mei.
iam enim non sunt mediocres hominum libidines: nō
humanae ac tolerandae, audaciae: nihil cogitant, nisi
caedes, nisi incēdia, nisi rapinas: patrimonia sua pro-
fuderunt: fortunas suas obligurierunt: res eos iam pri-
dem, fides deficere nuper coepit. eadem tamen illa,
quae erat in abundantia, libido permanet. quod si in
uino & alea commestationes solum & scorta quaere-
rent: essent illi quidem desperandi: sed tamen es-
sente ferendi. hoc uero quis ferre possit? inertes ho-
mines fortissimis insidiari? stultissimos prudentissi-
mis? ebriosos sobrijs? dormientes uigilantibus? qui
mihi acubantes in conuiujs, complexi mulieres im-
pudicas, uino languidi, confecti cibo, fertis redimti, un-
guentis obliiti, debilitati stupris, eructant sermonibus
suis caedem bonorum, atq; urbis incendia. quibus ego
confido impendere fatum aliquod: & poenam iā diu
improbitali, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut in-
stare iam planē: aut certe iam appropinquare. Quos
si meus consulatus, quoniam sanare non potest: sustu-
lerit: nō breue nescio quod tempus, sed multa saecula
propagarit reipublicae. nulla est enim natio, quam per-
timescamus: nullus Rex, qui bellum populo ro. face-
re possit. omnia sunt externa, unius uirtute terra, ma-
riq; pacata: domesticum bellum manet: intus insidiae
sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis: cum
luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum

est. huic ego me bello ducem profiteor Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum: quæ sanari poterunt, quacumq; ratione sanabo: quæ resecauda erunt, non patiar ad perniciem ciuitatis manare. Proinde aut exeant: aut quiescant: aut si & in urbe, & in eadem mente permanent: quæ merentur, expectent. Ac etiam sunt Quirites, qui dicant à me in exilium eiectum esse Catilinam. quod ego si uerbo assequi possem: ipsos istos eijcerem: qui hæc loquuntur. homo enim uidelicet timidus, & permodestus uocem Consul ferre non potuit: simulatq; ire in exilium iussus est: paruit. Quod hesternò die cum domi meæ penè interfectus essem: Senatium in ædem Iouis Statoris uocauit: rem omnem ad patres conscriptos retuli. quo cum Catilina uenisset: quæ eum Senator appellauit? quis salutauit? quis deniq; ita aspexit: ut perditum ciuem, ac non potius importunissimum hostem? quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudã atq; inanem reliquerunt. hic ego uehemens ille Consul, qui uerbo ciues in exilium eijcio: quæsiui à Catilina an nocturno conuētū apud M. Lectam fuisset, nec ne? cum ille homo audacissimus conscientia conuictus primo reticisset: patefecit cætera: quid ea nocte egisset: ubi fuisset: quid in proxima constituisset: quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, docui. Cum hæsitaret: cum teneretur: quæsiui quid dubitaret proficisci eod: quo iam pridem pararat: cum arma, cum seures, cum fascēs, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilã illam argenteam, cui etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat: scirem esse præmissam. in exilium eijcæ-

bam? quem iam ingressum esse in bellum uidebam?
etenim credo Manlius iste centurio, qui in agro Fe-
sulano castra posuit: bellum Populo Ro. suo nomine
indixit: & illa castra nunc non Catilinam du-
cem expectant: & ille eiectus in exilium, se Massi-
liam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O
conditionem miseram non modo administrandæ, ue-
rum etiam conseruandæ reipublicæ. nunc si L. Ca-
tilina consilijs, laboribus, periculis meis circumclu-
sus, ac debilitatus subito pertimuerit: sententiam
mutauerit: deseruerit suos: consilium belli faciun-
di abiecerit: ex hoc cursu sceleris, & belli iter ad
fugam, atque exilium conuerterit: non ille a me
spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus, ac per-
territus mea diligentia, non de spe conatuq; depul-
sus, sed indemnatu innocens in exilium eiectus a
Consule, ui, & minis esse dicetur: & erunt, qui
illum, si hoc fecerit: non improbum, sed timidum,
me non diligentissimum Consulem, sed crudelissi-
mum tyrannum existimari uelint. Est mihi tanti o
Quir. huius inuidiæ falsæ atque iniquæ tempesta-
tem subire: dummodo a uobis huius horribilis belli,
ac nefarij periculum depellatur. dicatur sane eiectus
esse a me: dummodo eat in exilium. sed, mihi credite:
non est iturus. nūquam ego a dijs immortalibus opta-
bo Quirites inuidiæ meæ leuandæ causa: ut L. Cati-
linā ducere exercitum hostium, atq; in armis uolitare
audiatis. sed triduo tamen audietis. multoq; magis il-
lud timeo: ne mihi sit inuidiosum aliquando: quod illi
emserim potius, quàm quod eiecerim. sed cū sint ho

mines, qui illum cum profectus sit, eiectum esse di-
 cant: ijdem, si interfectus esset: quid dicerent? Quan-
 quam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant: non
 tam hoc queruntur: quam uerentur. nemo est istorum
 tam misericors: qui illum non ad Manlium, quam ad
 Massilienses ire malit. ille autem, si me hercules hoc,
 quod agit, nunquam ante cogitasset: tamen latrocinan-
 tem se interfici mallet: quam exulem uiuere. nunc ue-
 ro, cū ei nihil adhuc præter ipsius uoluntatem cogi-
 tationemq; acciderit: nisi quod uiuis nobis Roma pro-
 fectus est: optemus potius, ut eat in exilium, quam
 queramur. Sed cur tam diu de uno hoste loquimur? et
 de eo hoste, qui iā fatetur se esse hostem? Et quia quod
 semper uolui: inurus interest: non timeo. de his, qui dis-
 simulant: qui Romæ remanent: qui nobiscum sunt: ni-
 hil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset:
 non tam ulcisci studeo: quam sanare: Et ipsos placare
 reipublicæ. neq; id quare fieri non possit, si me audi-
 re uoluerint, intelligo. Exponam enim uobis Quir.
 ex quibus generibus hominum istæ copię comparen-
 tur. deinde singulis medicinam consilij, atq; orationis
 meæ, si quam potero, asseram. Primum genus est eo-
 rum: qui magno ære alieno, maiores etiam possessio-
 nes habent: quarum amore adducti dissolui nullo mo-
 do possunt. Horum hominum species est honestissima.
 sunt enim locupletes. uoluntas uero Et causa impudē-
 tissima. tu agris, tu aedificijs, tu argento, tu familia, tu
 rebus omnibus ornatus, Et copiosus sis? Et dubites
 aliquid de possessione detrahere? ad fidem acquire-
 re? quid enim expectas? bellum? quid? ergo in uastatio-

ne omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas a Catilina expectant. meo beneficio tabulae novae proferentur: uerum auctionariae. neque enim isti qui possessiones habent, alia ratione ulla salui esse possunt. quod si matius facere uoluissent: neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus praediorum: et locupletioribus his, et melioribus ciuibis uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos: quod aut deduci de sententia possunt: aut, si permanebunt: magis mihi uidentur uota facturi contra rempublicam: quam arma laturi. Alterum genus est eorum: qui quamquam premuntur aere alieno: dominationem tamen expectant: rerum potiri uolunt: honores, quos quieta Rep. desperant: perturbata se consequi posse arbitrantur. Quibus hoc praecipendum uidetur: unum scilicet et idem, quod caeteris omnibus: ut desperent se id quod conantur consequi posse. primum omnium me ipsum uigilare: adesse: providere rei publicae: deinde magnos animos esse in bonis uiris: magnam concordiam: maximam multitudinem praeterea: magnas copias militum: deos denique immortales huic inuicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra tantam uim sceleris praesentis auxilium esse laturos. Quod si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere urbis, et sanguine ciuium, quae mente conscelerata, ac nefaria concupiuerunt: consules se, aut dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non uident se cupere id, quod si adepti fuerint: fugituo alicui aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est

ætate iam confectum, exercitatione robustum: quo ex
 genere iste est Mallius: cui nunc Catilina successit. hi
 sunt homines ex his colonijs, quas Fesulis Sylla con-
 stituit: quas ego uniuersas ciuium esse optimorum, &
 fortissimorum uirorum sentio. sed tamen hi sunt colo-
 ni: qui se insperatis ac repentinis pecunijs sumptuo-
 sius insolentiusq; iactarunt. hi dum ædificant tan-
 quam beati: dū prædijs, lecticis, familijs magnis, con-
 uiuijs apparatis, delectantur: in tantum æs alienum
 inciderunt: ut, si salui esse uelint: Sylla sit his ab in-
 feris excitandus. qui etiam non nullos agrestes homi-
 nes tenues atq; egentes in eandem illam spem rapina-
 rum ueterum impulerunt. quos ego utrosq; Quir. in
 eodẽ genere prædatorũ, direptorũq; pono. sed eos hoc
 moneo: desinant furere: & proscriptiones & dictatu-
 ras cogitare. tantus enim illorum temporum dolor
 iniustus est ciuitati: ut iam ista non modo homines, sed
 ne pecudes quidem mihi passuræ esse uideantur.
 Quartum genus est sane uariũ, & mixtum, & tur-
 bulentum: qui iam pridem preuuntur: qui nunquam
 emergent: qui partim inertia, partim malegerendo ne-
 gocio, partim etiam sumptibus in uetere ære alieno
 uacillant: qui uadimonijs, iudicijs, proscriptionibus
 bonorum defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris,
 se in illa castra conferre dicuntur. hosce ego non tam
 milites acres, quàm inficiatores lentos esse arbitror: qui
 homines primum si stare non possunt: corruant: sed
 ita, ut non modo ciuitas, sed ne uicini quidem proximi
 sentiant. nam illud non intelligo: quamobrem, si uiue-
 re honeste non possunt: perire turpiter uelint. aut cur

minore dolore perituros se cum multis, quam si soli
pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricid-
arum, sicariorum, deniq; omnium facinorosorum:
quos ego à Catilina non reuoco: nam neq; ab eo diuel-
li possunt: & pereant sanè in latrocinio: quoniã sunt
ita multi: ut eos carcer capere non possit. Postre-
mum autem genus est non solum numero, uerum etiã
genere ipso, atq; uita, quod proprium est Catilinæ, de
eius delectu, immo uero de complexu eius, ac sinu:
quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene bar-
batos, uidetis, manicatis, & talaribus tunicis, uelis
amictos, non togis: quorum omnis industria uitæ, &
uigilandi labor in antelucanis cœnis expromitur. in
his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes
impuri, impudiciq; uersantur. hi pueri tam lepidi,
ac delicati, non solum amare, & amari, neq; can-
tare, & psallere, sed etiam sicis uibrare, & spar-
gere uenena didicerunt. qui ni exeunt: ni pereunt:
etiam si Catilina perierit: scitote hoc in Rep. semina-
rium Catilinarium futurum. ueruntamen quid si-
bi isti miseri uolunt? num suas secum mulierculas sunt
in castra ducturi? quemadmodũ autem illis carere po-
terunt? his præsertim iam noctibus? quo autem pacto
illi Appenninum, atq; illas pruinas, ac niues perferēt?
nisi icarco se facilius hyemem toleraturos putant: quod
in conuiujs nudi saltare didicerunt. O' bellum ma-
gnopere pertimescendum: cum hanc sit habiturus Ca-
tilina scortatorum cohortem Prætoriam. Instruite
nunc Quir. contra has tam præclaras Catilinæ co-
pias uestra præsidia, uestrosq; exercitus. et primũ gla

diatori illi confecto, et saucio, Consules, Imperatoresq; uestros opponite. deinde contra illam naufragorum eiectam, ac debilitatam manum florem totius Italiae, ac robur educate. iam uero urbes coloniarum, ac municipiorum respódebunt Catilinae tumultis siluestribus. neque uero cæteras copias, ornamenta, præsidia, uestra, cum illius latronis inopia, atq; egestate debeo cõferre. sed si omissis his rebus omnibus, quibus nos supeditamur: eget ille: Senatu, Equitibus romanis, populo, urbe, aerario, uectigalibus, cuncta Italia, provincijs omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis, causas ipsas, quæ inter se confligunt: contendere uelimus: ex eo ipso, quàm ualde ipsi iaceant, intelligere possimus. ex hac enim parte pudor pugnat: illinc petulantia: hinc pudicitia: illinc stuprũ: hinc fides: illinc fraudatio: hinc pietas: illinc scelus: hic constantia illinc furor: hinc honestas: illinc turpitude: hinc continentia: illinc libido. deniq; æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, uirtutes omnes, certant cum iniquitate, cũ luxuria, cum ignauia, cum temeritate, cum uicijs omnibus. postremo copiae cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerũ desperatione cõfligit. In huiusmodi certamine, ac prælio non'ne, etiam si hominum studia deficiant: dij ipsi immortales cogant ab his præclarissimis uirtutibus tot, & tanta uita superari? Quæ cum ita sint Quirites: uos, quemadmodum iam antea dixi: uestra tecta custodijs, uigilijsq; defendite. mihi ut urbi sine uestro metu, ac sine ullo tumultu, satis esset præsidij consultum, atq; prouisum est. coloni omnes,

lōni omnes, municipesq; uestri certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinæ, facile urbes suas, finesq; defendent. gladiatores, quam sibi ille maximam manum, et certissimam fore putauit: quanquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum: potestate tamen in uestra continebuntur. Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens, in agrum gallicanum Picenumq; præmisi: aut opprimet hominem: aut omnes eius motus, conatusq; prohibebit. reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, iam ad senatum referimus: quem uocari uidetis. nunc illos qui in urbe remanserunt: atque adeo contra urbis salutem omniumq; uestrum in urbe a Catilina relictī sunt: quanquam sunt hostes: tamen quia nati sunt ciues: monitos etiam atq; etiam uolo. mea lenitas adhuc si cui solutior uisa est: hoc expectauit: ut id quod latebat: erūperet. quod reliquum est: iam non possum obliuisci: meam hanc esse patriam: meorum esse me consulem: mihi aut cum his uiuendū: aut pro his esse moriendum. nullus est portæ custos: nullus insidiator uicæ: si qui exire uolunt: cōsulere sibi possunt. qui uero se in urbe commouerit: cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum, conatumue contra patriam deprehendero: sentiet in hac urbe esse consules uigilantes: esse egregios magistratus: esse fortem senatum: esse arma: esse carcerem: quem uindictam nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse uoluerunt. atq; hæc omnia sic agentur Quirites: ut res maximæ minimo motu, pericula summa, nullo tumultu, bellum intestinum, ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et

IN L.

maximum, me uno togato duce, & Imperatore sede-
 tur. quod ego sic administrabo Quirites: ut, si ullo mo-
 do fieri poterit: ne improbus quidem quisquam in hac
 urbe poenam sui sceleris sufferat. sed si uis manifestæ
 audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessa-
 rio de hac animi lenitate deduxerint: illud profecto
 perficiam: quod in tanto, & tam insidioso bello uix
 optandū uidetur: ut nequis bonus intereat: paucorūq;
 poena uos omnes iam salui esse possitis. quæ quidem
 ego neq; mea prudentia, neq; humanis consilijs fretus
 polliceor uobis Quirites: sed multis & non dubijs deo-
 rum immortalium significationibus: quibus ego du-
 cibus in hanc spem, sententiamq; sum ingressus. qui
 iam non procul, ut quondam solebant, ab extero ho-
 ste, atq; longinquo, sed hic præsentis suo numine, atq;
 auxilio sua templa atq; urbis tecta defendunt. quos uos
 Quir. precari, uenerari, implorare debetis. ut quam
 urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimāq;
 esse uoluerunt: hanc omnibus hostium copijs terra ma-
 riq; superatis à perditissimorum ciuium nefario scē-
 lere defendant.

IN L. CATILINAM, AD QUI-
RITES. ORATIO. III.

Empublicam Quirites, uitamq; om-
nium uestrum, bona, fortunas, cō-
iuges, liberosq; uestros, atq; hoc do-
micilium clarissimi imperij, fortu-
natissimam pulcherrimamq; urbē,

hodierno die deorum immortalium summo erga uos
amore, laboribus, consilijs, periculis meis ex flamma,
atq; ferro, ac penē ex faucibus fati ereptam, & uo-
bis conseruatam, ac restitutam uidetis. Etsi non mi-
nus nobis iucundi atq; illustres sunt ij dies, quibus
conseruamur: quā illi, quibus nascimur: quod salu-
tis certa leticia est: nascendi incerta conditio: & quod
sine sensu nascimur: cum uoluptate conseruamur: pro-
fecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Ro-
mulum ad deos immortales beniuolentia, fama q; su-
stulimus: esse apud uos posterosq; uestros in honore de-
bet dies is: qui eandem hanc urbem conditam, ampli-
ficatamq; seruauit. nā totius urbis templis, delubris,
tectis omnibus, subiectos propē iā ignes circumdatosq;
restinximus: ydemq; gladios in Remp. districtos retu-
dimus: mucronesq; eorum a iugulis uestris reiecinus.

Quae quoniam in Senatu illustrata, patefacta, comper-
ta sunt per me: uobis iam exponam breuiter Quiri-
tes: ut & quanta, & quā manifesta, & qua ratio-
ne inuestigata, & comprehensa sint: uos, qui et ignora-
tis: et expectatis: scire possitis. Principio ut Catilina
paucis ante diebus erupit ex urbe: cum sceleris sui so-

cios, & huiusce nefarij belli acerrimos duces Romæ
 reliquisset: semper uigilavi: & prouidi Quirites: quæ-
 admodum in tantis, & tam absconditis insidijs salui
 esse possemus: nam tum, cum ex urbe Catilinam eij-
 ciebam (non enim iam uereor huius uerbi inuidiam:
 cum illa magis sit timenda, quod uiuus egressus est) sed
 tum, cum illum exterminari uolebam: aut reliquam
 coniuuratorum manum simul exituram, aut eos, qui
 restitissent, infirmos sine illo, ac debiles fore putabam.
 Atq; ego ut uidi, quos maximo furore & scelere esse
 inflammatos sciebam: eos nobiscum esse: & Romæ re-
 mansisse: in eo omnes dies noctesq; consumpsi: ut quid
 agerent, quid molirentur, sentirem: ac uiderem: ut quo-
 niam auribus uestris propter incredibilem magnitudi-
 nem sceleris minorem fidem faceret oratio mea: rem
 ita comprehenderem: ut tum demum animis saluti
 uestre prouideretis: cum oculis maleficium ipsum ui-
 deretis. Itaq; ut comperi legatos Allobrogum belli Trā-
 salpini & tumultus Gallia excitandi causa, a P. Len-
 tulo esse sollicitatos: eosque in Galliam ad suos ciues, eo-
 demq; itinere cum literis, mandatisq; ad Catili-
 nam esse missos: comitemq; ijs adiunctum Vulturciū:
 atque huic esse ad Catilinam datas literas: facultatem
 mihi oblatam putavi: ut quod erat difficillimum:
 quodq; ego semper optabam a dijs immortalibus: to-
 ta res non solum a me, sed etiam a Senatu, & a uo-
 bis manifeste deprehenderetur. itaque hesterni die L.
 Flacum, & Cn. Pontinum Praetores fortissimos, atque
 amantissimos Reip. uiros, ad me uocavi: rem omnem ex-
 posui: quid fieri placeret ostendi. illi autem, qui omnia

de Rep. præclara, atq; egregia sentirent: sine recusatione, ac sine ulla mora negotium susceperunt: & cū aduersperasceret: occulte ad pontem Miluium peruenerunt: atq; ibi in proximo uillis ita bipartito fuerunt: ut Tybris inter eos, & pons interesset. eodem autem & ipsi sine cuiusquam suspicionem multos fortes uiros eduxerunt: & ego ex Præfectura Reatina complures delectos adolescentes, quorū opera ut assidue in Reip. præsidio: cum gladijs miserā. interim tertia fere uigilia exacta, cum iam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaq; uulturcius: fit in eos impetus: educuntur et ab illis gladij, & à nostris: res erat Prætoribus nota solis: ignorabatur à cæteris. Tum interuentu Pōtini, atq; Flacci, pugna quæ erat commissa, sedatur: literæ, quæcunq; erant in eo comitatu: integris signis Prætoribus traduntur: ipsi comprehensi ad me cum iam dilucesceret deducuntur. Atq; horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrū Gabiniū, statim ad me, nihil dum suspicantem uocavi. deinde item accersitur L. Statilius: et post eū Cethegus: tardissime autem Lētulus: credo quod literis dandis, præter consuetudinem proxima nocte uigilarat. Cum uero summis ac clarissimis huius ciuitatis uiris, q̄ audita re frequētes ad me mane cōuenerāt: literas à me prius aperiri, q̄ ad Senatū referri placeret: ne si nihil esset inuētū: temere à me tātus tumultus iniectus ciuitati uideretur: negaui me esse facturū: ut de periculo publico, nō ad consilium publicum rem integram deferrē. Etenim Quir. si ea quæ erant ad me delata, reperia non essent: tamē

ego non arbitrabar in tantis reip. periculis esse mihi
 nimiam diligentiam pertimescendam. senatum fre-
 quentem celeriter, ut uidistis, coegi. Atq; interea sta-
 tim admonitu Allobrogum C. Sulpicium Prætorē for-
 tem uirum misi: qui ex ædibus Cethegi si quid telorum
 esset: efferret. ex quibus ille maximum sicarum nume-
 rum, & gladiatorum extulit. Introduxi Vulturcium
 sine Gallis: fidem ei publicam iussu Senatus dedi: hor-
 tatus sum: ut ea, quæ sciret, sine timore indicaret. tum
 ille dixit, cū uix se ex magno timore recreasset: a P.
 Lentulo se habere ad Catilinam mandata, et literas:
 ut seruorum præsidio uteretur: & ad urbem quàm
 primum cum exercitu accederet. Id autem eo consilio:
 ut cum urbem ex omnibus partibus quemadmodum
 descriptum, distributumq; erat: incēdissent: cædemq;
 infinitam ciuium fecissent: præsto esset ille: qui et fu-
 gientes exciperet: & se cum his urbanis ducibus con-
 iungeret. Introducti autem Galli iusiurandum sibi,
 & literas a P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gē-
 tem datas esse dixerunt: atq; ita sibi ab his & a L.
 Cassio esse præscriptum: ut equitatum in Italiã quàm
 primum mitterent: pedestres sibi copias non defutu-
 ras: Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis sibylli-
 nis, aruspicumq; responsis se esse tertium illum Corne-
 lium: ad quem regnum huius urbis, atq; imperium
 peruenire cēt necesse: Cinnã ante se, et Syllã fuisse. eū-
 demq; dixisse: fatalem hunc esse annum ad interi-
 tum huius urbis, atque imperij: qui esset decimus an-
 nus post uirginum absolutionem: post Capitolij au-
 tem incensionem uigesimus. hanc autem Cethego cum

cæteris controuersiam fuisse dixerunt: quod Lentulo;
atq; alijs saturnalibus cædem fieri, atq; urbem in-
cendi placeret: Cethego nimum id longum uideri. Ac,
ne longū sit Quirites: tabellas proferri iussimus: quæ
a quoq; dicebantur datæ. Primum ostendimus Cethe-
go: signum cognouit. nos linum incidimus: legimus.
erat scriptum ipsius manu, Allobrogum Senatui,
& populo: sese quæ eorum legatis confirmasset: esse
facturum. orare ut item illi facerent: quæ sibi eo-
rum legati præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo
ante aliqd tamen de gladijs, ac sicis, quæ apud ipsum
erant deprehensæ: respondisset: dixissetq; se semper
bonorum ferramentorum studiosum fuisse: recitatis li-
teris debilitatus, atq; abiectus conscientia repente con-
ticuit. Introductus Statilius cognouit & signum &
manum suam: recitatæ sunt tabellæ in eadem fere
sententia. confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo:
& quæsiui cognosceret ne signum. annuit. est ue-
ro inquam notum quidem signum imago aui tui cla-
rissimi uiri: qui amauit unice patriam, & ciues su-
os. quæ quidem te a tanto scelere etiam muta reuocari
re debuit. leguntur eadem ratione ad senatum Al-
lobrogum populumq; literæ. si quid de his rebus di-
cere uellet: feci potestatem. Atque ille primo qui-
dem negauit. post autem aliquanto toto iam indicio
exposito, atque edito, surrexit: quæsiuit a Gallis,
quid sibi esset cum his? quamobrem domum suam
uenissent? item a Vulturcio. Qui cum illi breui-
ter, constanterq; respondissent, per quem ad eum quo-
tiensq; uenissent: quæsisissentq; ab eo: nihil ne secum

esset de Fatis Sibyllinis locutus? tum ille subito scelere demens, quanta conscientiae vis esset, ostendit. nam cum id posset inficiari: repente praeter opinionem omnium confessus est. ita eum non modo ingenium illud, & de cendi exercitatio, qua semper ualuit: sed etiam propter uim sceleris manifesti, atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius uero subito literas proferri, atque aperiri iussit: quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi uehementissime perturbatus Lentulus, tamen & signum, et manum suam cognouit. erant autem scriptae sine nomine: sed ita. QUI SIM, EX EO, QUEM AD TE MISI: COGNOSCES. CVRA VT VIR SIS: ET COGITA, QUEM IN LOCVM SIS PROGRESSVS: ET VIDE, QUID IAM TIBI SIT NECESSE. CVRA VT OMNIVM TIBI AVXILIA ADIVNGAS, ETIAM INFIMORVM. Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respondere coepisset: ad extremum nihil ex ijs quae Galli insinulabant: negauit. Ac mihi quidem Quir. cum illa certissima uisa sunt argumenta, atque indicia sceleris: tabellae, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio: tum multo certiora illa: color, oculi, uultus, taciturnitas. sic enim obstupuerat: sic terram intuebantur: sic furtim nonnunquam inter se aspiciabant: ut non iam ab alijs indicar: sed ipsi a se uiderentur. Indicijs expositis atque editis Quir. Senatui consului de summa rei publicae: quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac for-

tissimæ sententiæ: quas Senatus sine ulla uarietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum Senatus Consultum: ex memoria uobis Quir. quid Senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiæ uerbis amplissimis aguntur: quod uirtute, consilio, prouidentia mea Resp. maximis sit periculis liberata. deinde L. Flaccus, et C. Pontinius Prætores quod eorum opera forti fideliq; usus essem: merito, ac iure laudantur. atque etiam uiro forti Collegæ meo laus impertitur: quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent: à suis et Reip. consilijs remouisset. Atque ita censuerunt: ut P. Lentulus, cum se Prætura abdicasset: tum in custodiam traderetur. itemq; uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes præsentibus erant: in custodiam traderentur. atque idem hoc decretum est in L. Cassium: qui sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat: in M. Ceparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam attributam esse, erat indicatum: in P. Furium, quæ est ex his colonis, quos Fesulas L. Sylla deduxit: in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione uersatus: in P. Umbrenum libertinum hominem, à quo primum Gallos ad Gabinum perductos esse constabat. atque ea lenitate Senatus est usus Quirites: ut ex tanta coniuratione, tantaq; ui, ac multitudine domesticorum hostium, nouem hominum perditissimorum poena Rep. conseruata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio dijs immortalibus pro singulari eorum merito, meo

nomine decreta est Quirites: quod mihi primū post urbem conditam togato contigit: & his decreta uerbis est: quod urbem incendijs, cæde ciues, Italiam bello liberaſſe. Quæ supplicatio ſi cū cæteris cōferatur Quirites: hoc interſit: quod cæteræ bene geſta, hæc una conſeruata Rep. conſtituta eſt. Atq; illud quod faciendum primū fuit: factum atq; tráfactum eſt. nã P. Lentulus, q̄q̄ patefactus iudicijs, & confeſſionibus ſuis, iudicio Senatus, non modo Prætoris ius, uerū etiã ciuis amiſerat: tamen magiſtratu ſe abdicauit. ut quæ religio C. Mario clariffimo uiro nõ fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum: Prætorē occideret: ea nos religione in priuato P. Lētulo puniendo libera remur. Nunc quoniã, Quir. ſcelestiffim, periculofiffimiq; belli nefarios duces captos iam, & cōprehenſos tenetis: exiſtimare debetis omnes Catilinæ copias, oēs ſpes, atq; opes his depulſis urbis periculis concidiſſe. Quē quidem ego cum ex urbe pellebam: hoc providebã animo Quirites, remoto Catilina, non mihi eſſe P. Lentuli ſomnū, L. Caſſij adipē, nec C. Cethegi furioſam temeritatē pertimeſcendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus: ſed tã diu, dum urbis mœnibus continebatur. oĩa uorat: omniū aditus tenebat: appellare, tentare, ſollicitare poterat: ausdebat. erat ei conſiliū ad faciūſ aptū. conſilio aut̄ neq; lingua, neq; manus deerat. Iam ad cæteras res conſiciendas certos homines delectos, ac deſcriptos habebat. neq; uero, cum aliquid mandauerat: conſectum putabat: nihil erat: quod non ipſe obiret: occurreret: uigilaret: laboraret. frigus, ſitim, famem ferre poterat.

Hunc ego hominem, tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere uigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidijs in castrense latrocinium copulissem (dicam id quod sentio Quir.) non facile hanc tantam molem mali a ceruicibus uestris depulissem. non ille uobis Saturnalia constituisset: neque tanto ante, exitium, ac fati diem Reip. denunciauisset: neque commisisset ut signum, ut literae suae, testes manifesti sceleris deprehenderentur. quae nunc illo absente sic gesta sunt: ut nullum in priuata domo furtum unquam sit tam palam inuentum: quam tanta haec in Remp. coniuratio manifesto inuenta atque deprehensa est. quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset: quanquam quoad fuit: omnibus eius consilijs occurri: atque obstiti: tamen, ut leuissime dicam: dimittendum nobis cum illo fuisset: neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset: tantis periculis Remp. tanta pace, tanto ocio, tanto silentio, liberassemus. Quamquam haec omnia Quir. ita sunt a me administrata: ut deorum immortalium nutu, atque consilio et gesta et prouisa esse uideantur. Idque cum coniectura consequi possumus: quod uix uidetur humani consilij tantarum rerum gubernatio esse potuisse: tum uero ita praesentes his temporibus opem et auxiliium nobis tulerunt: ut eos penes oculis uidere possemus. nam ut illa omittam, uisas nocturno tempore ab occidente fauces, ardoremque coeli, ut fulminum iactus: ut terremotus: ceteraque quae tam multa nobis Consulibus facta sunt: ut haec quae nunc fiunt: canere dii immortales uiderentur: hoc certe Quir. quod sum dicturus: neque permit-

tendum, neq; relinquendum est. nam profecto memoria tenetis Cotta, et Torquato cons. complures in Capitolio turres de coelo esse percussas: cum & simulacra deorum immortalium depulsa sunt: & statuæ veterum hominum deiectæ, et legum æra liquefacta. tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus: quem inauratum in Capitolio parvum atq; lactentem uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum Aruspices ex tota Hetruria convenissent: cædes, atq; incendia, & legum interitum, et bellum civile, ac domesticum, & totius urbis atq; Imperij occasum appropinquare dixerunt: nisi dii immortales omni ratione placati suo numine propè fata ipsa flexissent. Itaq; illorum responsis tunc, & ludi decem per dies facti sunt: neq; res ulla, quæ ad placandum deos pertineret: prætermissa est. ijdemq; iusserunt simulacrum Iouis facere maius: & in excelsum collocare: & contra atq; ante fuerat, ad orientem convertere. ac se sperare dixerunt: si illud signum, quod videtis: solis ortum, & forum curiamq; conspiceret: fore, ut ea consilia, quæ clam essent inrita contra salutem urbis, atq; Imperij, illustrarentur: ut a' S. P. Q. R. perspicere possent. Atque illud ita collocandum consules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas: ut neque a' superioribus consulibus, neque a' nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis potest esse tam aversus a' uero? tam præceps: tam mente captus? q' neget hæc oia, quæ uidemus: præcipueq; hanc urbem deorum immortalium nutu, atq; potestate administrari? etenim cum esset ita responsum: cædes,

incendia, interitumq; Reip. comparari: & ea à
perditis ciuibus: quæ tum propter magnitudinem sce-
lerum nonnullis incredibilia uidebantur: ea non
modo cogitata à nefarijs ciuibus, uerum etiam su-
scepta esse sensistis. illud uero nonne ita præsens
est? ut nutu Iouis optimi maximi factum esse ui-
deatur? ut cum hodierno die mane per forum inco-
iussu & coniuuati & eorum indices in ædem con-
cordiæ ducerentur: eo ipso tempore signum statue-
retur. quo collocato, atque ad uos, Senatūq; con-
uerso, omnia & senatus, & uos quæ erant contra
salutem omnium cogitata: illustrata, & patefæ-
cta uidistis. Quo etiam maiore sunt isti odio suppli-
ciq; digni: qui non solum uestris domicilijs atq; te-
ctis, sed etiam decorum templis atq; delubris sunt fu-
nestos ac nefarios ignes inferre conati. quibus ego si-
me restitisse dicam: nimium mihi sumam: & non-
sim ferendus. Ille, ille Iupiter restitit: ille Capitolium,
ille hæc templa, ille cunctam urbem, ille uos omnes
saluos esse uoluit. dijs ego immortalibus ducibus hanc
mentem Quirites uoluntatemq; suscepi: atq; ad hæc
tanta indicia perueni. Iam uero illa Allobrogum sol-
licitatio, à Lentulo, cæterisq; domesticis hostibus
tanta res tam dementer credita & ignotis & Bar-
baris, commissæq; literæ nunquam essent profecto:
nisi à dijs immortalibus huic tantæ audaciæ consi-
lium esset ereptum. Quid uero? ut homines Gal-
li ex ciuitate male pacata, quæ gens una restat: quæ
bellum populo ro. facere posse, & non nolle uidea-
tur: spem Imperij, & rerum amplissimarum ultro

IN L.

sibi à patricijs hominibus oblatam negligere: uestramq; salutem suis opibus anteponerent: id non ne diuinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando sed tacendo superare potuerunt? quamobrem Quir. quoniam ad omnia puluinarum supplicatio decreta est: celebratote illos dies cum coniugibus, ac liberis uestris. nam multi sæpe honores dijs immortalibus iusti habiti sunt, ac debiti: sed profecto iustiores nunquam. erepti enim ex crudelissimo ac miserrimo interitu, & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, me uno togato duce & imperatore uicistis. & enim recordamini Quir. omnes ciuiles dissensiones: neq; solum eas quas audistis: sed has, quas uos metipsi meministis: & uidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit: eiecit ex urbe C. Marium custodem huius urbis: multosq; fortes uiros partim eiecit ex ciuitate: partim interemit. Cn. Octauius Cõsul armis ex urbe Collegam expulit. omnis hic locus acruis corporum, & ciuium sanguine redundauit. superauit postea Cinna cum Mario. Tum uero clarissimis uiris interfectis, lumina ciuitatis extincta sunt. Vltus est huius uictoriæ crudelitatem postea Sylla. ne dici quidem opus est quanta diminutione ciuium & quanta calamitate reipublicæ. Dissensit M. Lepidus à clarissimo, & fortissimo uiro Q. Catulo. attulit non tam ipsius interitus Reip. luctum, quàm cæterorum. Atque illæ dissensiones erant eiusmodi Quirites: quæ non ad delendam, sed ad commutandam Remp. pertinerent. non illi nullam esse Remp. sed in ea, quæ esset: se esse principes: neq;

hanc urbem conflagrare: sed se in hac urbe flore-
re uoluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones,
quarum nulla exitium Reip. quæsiuit: eiusmodi fue-
runt: ut non reconciliatione concordie, sed internu-
tione ciuium diiudicatæ sint. In hoc autem uno. post
hominum memoriam maximo, crudelissimoq; bel-
lo, quale bellum nulla unquam barbaria cum sus-
gente gessit: quo in bello lex hæc fuit a' Lentulo,
C. Cassio, Cethego constituta: ut omnes, qui salua
urbe salui esse possent: in hostium numero duce-
rentur: ita me gessi Quirites: ut salui omnes conser-
uaremini. & cum hostes uestri tantum ciuium super-
futurum putassent: quantum infinitæ cædi restitisset:
tantum autem urbis: quantum flamma obire non po-
tuisset: & urbem & ciues integros incolumesq; ser-
uauit. Quibus pro tantis rebus Quir. nullum ego
a' uobis præmium uirtutis, nullum insigne honoris,
nullum monumentum laudis postulo: præterquam
huius diei memoriam sempiternam. In animis ego ue-
stris omnes triumphos meos, omnia ornamenta ho-
noris, monumenta gloriæ, laudis insignia condi, et
collocari uolo. nihil me mutum potest delectare: ni-
hil tacitum: nihil deniq; huiusmodi: quod etiam mi-
nus digni assequi possint. Memoria uestra Quir.
nostræ res alentur: sermonibus crescent: literarum
monumentis inueterascent: & corroborabuntur: ean-
demq; diem intelligo, quam spero æternam fore: et
ad salutem urbis, & ad memoriam Consulatus mei
propagatam. unoq; tempore in hac Rep. duos ci-
ues extitisse: quorum alter fines uestri Imperij: non

terræ sed cœli regionibus terminaret. alter eiusdem
 imperij domicilium, sedesq; seruaret. Sed quoniam
 earum rerum, quas ego gessi, non eadem est fortuna
 atque conditio, & illorum, qui externa bella gesse-
 runt: quod mihi uiuendum est cum illis, quos uici, ac
 subegi: illi hostes aut interfectos aut oppressos reli-
 querunt: uestrum est Quirites: si cæteris recta sua
 facta prosunt: mihi mea ne quando obsint, provide-
 re. mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ
 ac nefariæ ne uobis nocere possent, ego prouidi: ne mi-
 hi noceant uestrum est prouidere. quanquam Quir-
 mihi quidem ipsi nihil iam ab istis noceri potest. ma-
 gnum enim est in uobis præsidium, quod mihi in per-
 petuum comparatum est: magna in Rep. dignitas: quæ
 me semper tacita defendet: magna uis conscientiæ: quæ
 qui negligent: cum me uiolare uolent: se ipsi indi-
 cabunt. Est etiam in nobis is animus Quirites: ut nõ-
 modo nullius audaciæ cædamus: sed etiam omnes im-
 probos ultro semper laceßamus. quod si omnes im-
 petus domesticorum hostium depulsi à uobis, se in me-
 unum conuerterint: uobis erit uidendum Quir. qua
 conditione post hac eos esse uelitis: qui se pro salute ue-
 stra obtulerint inuidiæ, periculisq; omnibus. mihi
 quidem ipsi quid est, quod iam ad uitæ fructum pos-
 sit acquiri? cum præsertim neque in honore uestro,
 neque in gloria uirtutis, quicquam uideam altius: quo
 mihi libeat ascendere. Illud profecto perficiam Qui-
 rites: ut ea, quæ gessi in consulatu, priuatus tuear:
 atque ornem: ut si qua est inuidia in conseruanda Rep:
 suscepta: lædat inuidos: mihi ualeat ad gloriam.
 deniq; ita me

deniq; ita me in Rep. tractabo: ut meminero semper
quæ gesserim: curem; ut ea uirtute non casu gesta es-
se uideantur. Vos Quir. quoniam iam nox est: uenera-
ti Iouem illum custodem huius urbis, ac uestrum in
uestra tecta discedite: et ea, quanquam iam est pericu-
lum depulsum: tamen æque, ac priori nocte, custodijs,
uigijsq; defendite. Id ne uobis diutius faciundum
sit: atq; ut in perpetua pace esse possitis: providebo.

IN L. CATILINAM,
IN SENATV. ORA-
TIO IIII.

u
Ideo P.C. in me omnium uestrum
ora, atq; oculos esse conuersos: ui-
deo uos non solū de uestro, ac rei-
publicæ, uerum etiam, si id depul-
sum sit: de meo periculo esse sollici-
tos. Est mihi iucunda in malis, et
grata in dolore uestra erga me uoluntas. sed eam per
deos imortales quæso deponite: atq; obliti salutis meæ,
de uobis, ac de liberis uestris cogitate. mihi si hæc con-
ditio consulatus data est: ut omnes acerbitates, omnes
dolores cruciatusq; perferrem: feram nō solū fortiter,
sed etiam libenter: dummodo meis laboribus uobis po-
puloq; Ro. dignitas, salusq; pariat. Ego sum ille Con-
sul P.C. cui non forum, in quo omnis æquitas contine-
tur: non campus, consularibus auspicijs consecratus, nō
curia, summum auxilium omnium gentium, non do-
mus, commune persugium, non lectus, ad quietem da-
tus, non deniq; hæc sedes honoris sella curulis unquā
uacua mortis periculo, atq; insidijs fuit. ego multa ta-
cui: multa pertuli: multa concessi: multa meo quodam
dolore in uestro timore sanauit. Nunc si hunc exitum
Consulatus mei dii immortales esse uoluerunt: ut uos
P.C. populūq; ro. ex cæde misera, coniuges, liberosq;
uestros, uirginesq; uestales ex acerbissima uexatione,
templa, atq; delubra, hanc pulcherrimam patriam o-
mnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiā

ex bello, et uastitate eriperem: quæcunq; mihi uni proponetur fortuna, subeat. Etenim si P. Lentulus suum nomen inductus à uatibus fatale ad perniciem Reip. fore putauit: cur ego non læter meum Consulatum ad salutem populi ro. propè fatalem extitisse? Quare P. C. consulite uobis: prospicite patriæ: conseruate uos, coniuges, liberos, fortunasq; uestras: populi ro. nomen, salutemq; defendite: mihi parcere ac de me cogitare desinite. nam primum debeo sperare omnes deos, qui huic urbi præsidens: pro eo mihi ac mereor relatuos gratiam esse. deinde, si quid obtigerit: æquo animo paratq; moriar. neque enim turpis mors forti uiro potest accidere: neque immatura consulari: nec misera, sapienti. nec tamen ego sum ille ferreus: qui fratris carissimi, atq; amantissimi præsentis mœrore non mouear, horumq; omnium lachrymis, à quibus me, circumsessum uidetis. neq; meam mentem non domum sæpe reuocat exanimata uxor, & abiecta metu filia, & parvulus filius: qui mihi uidetur amplecti Remp. tanquam obsidem consulatus mei: neq; ille, qui expectans huius exitum diei stat in conspectu meo gener. moueor his rebus omnibus: sed in eam partem, ut salui sine uobiscum omnes: etiam si me uis aliqua oppresserit: potius quàm et illi et nos una. Reip. peste pereamus. Quare P. C. incumbite ad salutem reipublicæ. circumspicite omnes procellas: quæ impendent: nisi prouidetis. nõ Ty. Gracchus, qui iterum Tribunus pl. fieri uoluit: nõ C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit: in discrimen aliquod, atq; in uestræ seueritatis iudicium

I N L:

adducitur: sed tenentur hi, qui ad urbis incendium, ad
 uestrum omnium cædem, ad Catilinam accipiendum
 Romæ restiterunt. tenentur literæ, signa, manus, de-
 niq; unius cuiusq; confessio. sollicitantur Allobroges: ser-
 uitia excitantur: Catilina accersitur: id est initum con-
 silium: ut interfectis omnibus, nemo ne ad deploran-
 dum quidem populi ro. nomen, atq; ad lamentandam
 tanti Imperij calamitatem relinquatur. hæc omnia in-
 dices detulerunt: rei confessi sunt: uos multis iam indi-
 cijs iudicauistis. primum, quod mihi gratias egistis sin-
 gularibus uerbis: & mea uirtute, atq; diligentia per-
 ditorum hominum patefactam esse coniurationem de-
 creuistis. deinde quod P. Lentulum, ut se abdicaret Præ-
 tura coegistis. tum quod eum & cæteros de quibus iudi-
 cauistis, in custodiam dandos censuistis: maximeq; quod
 meo nomine supplicationem decreuistis: qui honos to-
 gato habitus ante me est nemini. postremo hesterni die
 præmia legatis Allobrogum, T. q; Vulturcio dedistis
 amplissima. quæ sunt omnia eiusmodi: ut hi qui in cu-
 stodiam nominatim dati sunt: sine ulla dubitatione a
 uobis damnati esse uideantur. sed ego institui referre
 ad uos P. C. tanquam integrum, & de facto, quid iu-
 dicetis: & de pœna, quid censeatis. illa prædicam: quæ
 sunt Consulis. Ego magnum in Rep. uersari furorem,
 & noua quædam miseri, & concitari mala iam pri-
 dem uidebam. sed hanc tantam, tam exitiosam habe-
 ri coniurationem a ciuibus nunquam putauit. Nunc
 quicquid est: quocumque uestre mentes inclinant,
 atque sententiæ: statuendum uobis ante noctem est.
 Quantum facinus ad nos delatum sit, uidetis. huic si

paucos putatis affines esse : uehementer erratis. latius opinione disseminatum est hoc malum : manauit non solum per Italiam, uerum etiam transcedit Alpes: & obscure serpens multas iam prouincias occupauit: id opprimis sustentando, ac prolatando nullo pacto potest. quacumq; ratione placet, celeriter uobis uindicandum est. uideo duas adhuc esse sententias: unam D. Syllani: qui censet eos q̄ hæc delere conati sunt morte esse mulctandos. Alteram C. Cæsaris qui mortis poenam remouet: cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Vterq; & pro sua dignitate, & pro rerum magnitudine in summa seueritate uersatur. alter eos, qui nos omnes, qui Populū Ro. uita priuare conati sunt: qui delere Imperiū: qui Populi Ro. nomen extinguere: punctū temporis frui uita & hoc cōmuni spiritu non putat oportere. atq; hoc genus poenæ sæpe in improbos ciues in hac Rep. esse usurpatū recordatur. Alter intelligit, mortem a dijs immortalibus nō esse supplicij causa constitutam: sed aut necessitatem naturæ, aut laborū, aut miseriarum quietem esse. Itaq; eam sapientes nunq̄ inuiti, fortes sæpe etiā libenter oppetiuerunt. uincula uero, & ea sempiterna, certe ad singularē poenam nefarij sceleris inuenta sunt. municipijs dispertiri iubet. habere uidetur ista res iniquitatem, si imperare uelis: difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. ego enim suscipiam: et ut spero reperiam, qui id quod salutis omnium causa statueritis: nō putet esse suæ dignitatis recusare. adiūgit grauem poenam municipibus: si quis eorum uincula ruperit: horribiles custodias circumdat: & digna

scelere hominum perditorum sanctat: ne quis, eorum
 poenam, quos condemnat: aut per Senatum, aut per po-
 pulum leuare possit. eripit etiam spem: quæ sola ho-
 mines in miseris consolari solet. bona præterea publi-
 cari iubet. uitam solam relinquit nefarijs hominibus:
 quam si erupisset, multas uno dolore animi ac corpo-
 ris & omnes scelerum poenas ademisset. Itaq; ut ali-
 qua in uita formido improbis esset posita: apud infe-
 ros eiusmodi quædam illi antiqui supplicia impijs
 constituta esse uoluerunt: quod uidelicet intelligebant
 his remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

Nunc P. C. ego mea uideo quod intersit. Si eritis secus
 sententiam C. Cæsaris: quoniam hanc is Reip. uir-
 am, quæ popularis habetur: secutus est: fortasse mi-
 nus erunt hoc monitore, & authore, huiusce senten-
 tiæ mihi populares impetus pertimescendi. Sin illam
 alteram: nescio an amplius mihi negocij contraha-
 tur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas
 Reip. uendicat. habemus enim etiam à C. Cæsare,
 sicut ipsius dignitas & maiorum eius amplitudo po-
 stulabat: sententiam tanq; obsidem perpetuæ in Rep.
 uoluntatis: intellectum est, quid interesset in leuita-
 tem concionatorum, & animum uere popularem, sa-
 luti populi consulentem. uideo de istis, qui se populares
 haberi uolunt: abesse non neminem: ne de capite uide-
 licet cuius Ro. sententiam ferat. is & nudius tertius
 in custodiam ciues Romanos dedit: & supplicatione
 mihi decreuit: et indices hesternò die maximis præ-
 mijs affectat. Iam hoc nemini dubium est: quod reo custo-
 diam, quæsitore gratulationem, iudici præmium de-

creuit: quid de tota re, & causa iudicari. At uero C. Caesar intelligit, legem Semproniam esse de ciuibus Ro. constitutam. qui autem in Rep. sit hostis, eum ciuem esse nullo modo posse. deniq; ipsum latorem legis Sempronie iussu populi poenas Reip. dependisse. idem ipsum largitorem Lentulum, & prodigum, non putat, cum de pernicie Reip. & exitio huius urbis tam acerbè tamq; crudeliter cogitarit: etiam appellari posse popularem. Itaq; homo mitissimus, atq; lenissimus nõ dubitat P. Lentulum æternis tenebris uinculisq; mädare: & sancit in posterum: ne quis huius supplicio leuando se iactare, et in pernicie Reip. post hac popularis esse possit. adiungit etiam publicationem honorũ: ut omnes animi cruciatus, & corporis, etiam egestas, ac mendicitas consequatur. Quamobrem siue hoc staturitis: dederitis mihi comitem ad concionem, Populo carum, atque iucundum. sine Syllani sententiam sequi malueritis: facile me, atque uos a crudelitatis uituperatione defendetis: atque obtinebo eam multo leuiorem fuisse. quanquam P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? ego enim de meo sensu iudico. nam ita mihi salua Rep. uobiscũ perfrui liceat: ut ego quod in hac causa uehementior sum: non atrocitate animi moueor. quis enim est me mitior? sed singulari quadam humanitate & misericordia. uideor enim mihi uidere hanc urbem lucem orbis terrarum, atq; arcem omnium gentiũ, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepultam patriam: miseros atq; insepultos aceros ciuium: uersatur ante oculos aspectus Cethegi, & furor, in ue-

stra cæde bacchantis. cum uero mihi proposui regnã
 tem Lentulum: sicut ipse se ex fatis sperasse confessus
 est: purpuratum esse hinc Gabinium: cum exercitu ue
 nisse Catilinam: tum lamentationem matrũfamilias,
 tum fugam uirginum, atq; puerorum, ac uexationem
 uirginum uestalium perhorresco. & quia mihi uehe
 menter hæc uidentur misera atq; miseranda: iccirco
 in eos, qui ea perficere uoluerunt: me seuerum uehe
 mentemq; præbeo. etenim quæro, si quis paterfami
 lias liberis suis a seruo interfectis, uxore occisa, incen
 sa domo, supplicium de seruis quãdã acerbissimum
 sumpserit: utrum is clemens ac misericors, an inhumã
 nus, & crudelissimus esse uidebatur? mihi uero im
 portunus, ac fereus: qui non dolorem cruciatu lenie
 rit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges,
 qui liberos nostros trucidare uoluerunt: qui singulas
 uniuscuiusq; domos & hoc uniuersum Reip. domici
 lium, delere conati sunt: qui id egerunt: ut gentem Al
 lobrogum in uestigijs huius urbis atq; in cinere defla
 grati imperij collocarent: si uehementissimi fuerimus:
 misericordes habebimur. sin remissiores esse uolueri
 mus: summæ nobis crudelitatis in patriæ cuiusq; per
 niciae fama subeunda est. nisi cuiusdam L. Cæsar uir
 fortissimus, et amantissimus Reip. crudelior nudius
 tertius uisus est: cum sororis suæ, foeminae electissimæ
 uirum præsentem, & audientem uita priuandum esse
 dixit: cum auum iussu Cõs. interfectum filiumq; eius
 impuberem ligatum a Pr. missum in carcerem ne
 candum esse dixit. quorum quid simile factum? quod
 initum delendæ Reip. consilium? largitionis uolum

tas tum in Rep. uersata est, & partium quaedam contentio. Atq; illo tempore huius auius Lentuli clarissimus uir, armatus Gracchum est persecutus. Ille etiam graue tum uulnus accepit: ne quid de summa Reip. dignitate minueretur. hic ad euertēda fundamenta Reip. Gallos acer suuit: seruitia concitauit: Catilinam euocauit: attribuit nos Cethego: cæteros ciues interficiendos Gabinio: urbem inflammandam Cassio: tutam Italiam uastandam diripiendamq; Catilinæ. uere amini censeo ne in hoc scelere tam immuni, ac nefario, nimis aliquid seuerè statuisse uideamini. cum multo magis sit uerendum: ne remissione pœnæ crudeles in patriam, quàm ne seueritate animaduersionis nimis uehementes in acerbissimos hostes fuisse uideamini. Sed quæ ex audio P. C. dissimulare non possum. iactantur enim uoces: quæ perueniunt ad aures meas: eorum qui uereri uidentur, ut habeam satis præsidij ad ea: quæ uos statueritis hodierno die, transigenda. omnia prouisa, parata, & constituta sunt. P. C. cum mea summa cura, atq; diligentia, tum multo etiã maiore Populi Ro. ad summum imperium retinēdum, & ad communes fortunas conseruandas uoluntate. omnes adsunt omnium ordinum homines, denique omnium ætatum: plenum est forum: pleni aditus huius loci, ac templi. causa enim est post urbē conditam hæc inuenta sola: in qua omnes sentirent unum, atq; idē, præter eos, qui cum sibi uiderent esse pereundum: cum omnibus potius, quàm soli perire uoluerunt. hosce ego homines excipio: & secerno libenter. neq; enim improborum ciuium, sed in acerbissimorum hostium nu-

mero habendos puto. cæteri uero, dii immortales, qua
 frequentia, quo studio, qua uirtute ad communem di-
 gnitatem salutemq; consentiunt. quid ego hic Equites
 Ro. commemorem? qui uobis ita summa ordinis con-
 silijq; concedunt: ut uobiscum de amore Reip. certent.
 quos ex multorum annorum dissensione huius ordi-
 nis, ad societatem, concordiamq; reuocatos, hodiernus
 dies uobiscum, atq; hæc causa coniungit. quam coniu-
 ctionem, si in consulatu confirmatam meo, perpetuam
 in Rep. tenuerimus: confirmo uobis, nullum posthac
 malum ciuile ac domesticum ad ullam Reip. partem
 esse uenturum. Pari studio defendendæ Rep. conuenis-
 se uideo Tribunos ærarios fortissimos uiros. scribas
 item uniuersos. quos cum casu hic dies ad ærariũ fre-
 quentasset: aduocarit: uideo ab expectatione sortis, ad
 communem salutem esse conuersos. omnis ingenuorum
 adest multitudo, etiam tenuissimorum. quis est enim?
 cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio liberta-
 tis, lux deniq; hæc ipsa, & hoc commune patriæ so-
 lum, cum sit carum, tum uero dulce atq; iucundum?
 Operæ precium est P. C. libertinorum hominum stu-
 dia cognoscere: qui sua uirtute fortunam ciuitatis con-
 secuti, hanc uere suam patriam esse iudicant: quam
 quidam hinc nati, & summo nati loco non patriam
 suam, sed urbem hostium esse iudicauerunt. Sed quid
 ego hos homines, ordinesq; commemoro? quos pri-
 uatæ fortunæ, quos communis respUBLICæ, quos deniq;
 libertas ea, quæ dulcissima est: ad salutem patriæ de-
 fendendam excitauit? seruus est nemo: qui modo to-
 lerabili conditione sit seruitutis: qui non audaciam ci-

uim perhorrescat: qui non obstare cupiat: qui non tantum, quantum audeat, & quantum potest, conferat ad communem salutis uoluntatem. Quare si quem uestrum forte commouet hoc, quod auditum est: lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, precioso sperantem sollicitari posse animos egentium, atque imperitorum: est id quidem coeptum atque tentatum: sed nulli sunt inuenti tam aut fortuna miseri, aut uoluntate perdit: qui non ipsum illum sellae, atque operis, et quaestus quotidiani locum, quod non cubile, ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc ociosum uitae suae saluum esse uelit. multo uero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt: nisi uero. id enim potius est dicendum. genus hoc uniuersum amicissimum est ocio. etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quaestus, frequentia sustinetur: alitur ocio. quorum si quaestus occlusis tabernis munui solet: quid tandem incensis futurum est? Quae cum ita sint P. C. uobis Populi Romae praesidia non desunt. uos ne populo Romano deesse uideamini, prouidete. Habetis Consulem ex plurimis periculis, & insidijs, atque ex media morte, non ad uitam suam, sed ad salutem uestram reseruatum: omnes ordines ad conservandam Rempublicam. mente, uoluntate, studio, uirtute, uoce, consentiunt. obsessa facibus & telis impiae coniurationis, uobis supplex manus tendit patria communis: uobis se, uobis uitam omnium ciuium, uobis arcem, et Capitolium, uobis aras penatium, uobis illum ignem uestrae perpetuum, ac sempiternum, uobis omnium deorum templa, atque delubra, uobis muros, atque urbis tecta commendat. praeterea de uestra uita, de coniugum

uestrarum, ac liberorum anima, de fortunis omnium,
 de sedibus, de focis uestris, hodierno die uobis iducan-
 dum est. habetis ducem memorem uestri, oblitum sui:
 quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordi-
 nes, omnes homines, uniuersum populum ro. id quod
 in ciuili causa hodierno die primum uidemus: unum
 atq; idem sentientem. cogitate quantis laboribus fun-
 datum imperium, quanta uirtute stabilitam liberta-
 tem, quanta deorū benignitate auctas, exaggeratasq;
 fortunas nox una penè deleat. id ne unq; post hac
 nonmodo confici, sed ne cogitari quidem possit: uobis
 hodierno die prouidendum est. Atq; hæc, non ut uos,
 qui mihi studio penè præcurritis, excitarem, locutus
 sum: sed ut mea uox, quæ debet esse in Rep. princeps,
 officio functa Consulari uideretur. Nūc antequam ad
 sententiam redeo: de me pauca dicam. Ego quanta ma-
 nus est cōiuratorū: quam uidetis esse permagnam: tā-
 tam me inimicorum multitudinem suscepisse uideo. sed
 eam esse iudico turpem, & infirmam, contemptam,
 & abiectam. quod si aliquando alicuius furore, &
 scelere concitata manus ista plus ualuerit: quàm ue-
 stra, ac Reip. dignitas: me tamen meorum factorum,
 atque consiliorum P. C. nunquam poenitebit. etenim
 mors, quam illi mihi fortasse minitantur: omnibus
 est parata. uitæ tantam laudem, quanta uos me ue-
 stris decretis honestastis: nemo est assecutus. cæteris
 enim semper bene gestæ, mihi uni conseruatae Reip.
 gratulationem decreuistis. sit sapiens clarus ille: cu-
 ius consilio, atque uirtute Annibal in Africam re-
 dire, atque Italia decedere coactus est: ornatur exi-

inimā laude Africanus: qui duas urbes huic Imperio infestissimas Carthaginem, Numantiamq; deleuit: haec beatur uir egregius L. Paulus ille: cuius currum Rex potentissimus quondam & nobilissimus Perses honestauit: sit in aeterna gloria Marius: qui bis Italiam obsidione, & metu seruitutis liberauit: anteponatur omnibus Pompeius: cuius res gestae, atq; uirtutes iisdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continetur. erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae: nisi forte maius est patefacere nobis prouincias, quo exire possimus: quam curare, ut etiam illi, qui absunt: habeant quo uictores reuertantur. quanquam est in uno loco conditio melior externae uictoriae, quam domesticae: quod hostes alienigenae, aut oppressi seruiunt: aut recepti, beneficio se obligatos putant. qui autem ex numero cuius dementia aliqua deprauati, hostes patriae semel esse coeperunt: eos, cum a pernicie Reip. repuleris: neq; ui coercere, neque beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis ciuibus aeternum bellum susceptum esse uideo. quod ego uestro, bonorumq; omnium auxilio, memoriaq; tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui seruatus est: sed in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit: a me atque a meis facile propulsari posse confido. neq; ulla profecto tanta uis reperietur: quae coniunctionem uestram equitumq; Ro. & tantam conspirationem bonorum omnium perfringere, & labe factare possit. Quae cum ita sint patres conscripti: pro imperio, pro exercitu, pro prouincia, quam neglexi: pro triumpho, caeterisq; laudis insignibus, quae

IN L.

sunt a' me propter urbis, uestræq; salutis custodiam repudiata: pro cliētelis, hospitijq; provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo: pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in uos singularibus studijs, proq; hac quam prospicitis ad conseruandam Remp. diligentia, nihil a' uobis nisi huius temporis, totiusq; mei Consulatus memoriam postulo. quæ dum erit uestris mentibus infixæ: firmissimo me muro septum esse arbitrabor. quod si meam spē uis improborum fefellerit: atq; superauerit: commendo uobis paruum meum filium: cui profecto satis erit præsidij, nõ solum ad salutem, uerum etiam ad dignitatem: si eius qui hæc omnia suo solus periculo conseruauerit: illum esse filium memneritis. Qua propter de summa salute uestra populiq; ro. P. C. de uestris coniugibus, ac liberis, de aris, ac focis, de fanis, ac templis, de totius urbis tectis, ac sedibus, de Imperio, de libertate, de salute Italiae, de uniuersa Rep. decernite diligenter, ut instituisstis, ac fortiter. habetis enim consulem: qui & parere uestris decretis non dubitet: & ea, quæ statueritis, quo ad uiuet defendere, & per se ipsum præstare possit.

PORCII LATRONIS DECLAMA-
TIO CONTRA LVCIVM
SERGIVM CATI-
LINAM.

I quid precibus apud deos immorta-
les sanctissimi Iudices, uobiscum ali-
quando ualuissemus: iãdudum et poti-
remur Rep. nostra florentissima, et ci-
ues nostros haberemus, tum studiosos
rerum gerendarum, tum patriæ simul, ac uirtutis amã-
tissimos: idq; temporis eximia lætitia frueremur, cum
rationes omnes dicendi nostras, in laudem summorũ,
atq; optimorum ciuium consumendas esse uideremus.
Nihil enim statuimus animo dignius, nec auctoritate
maiorũ, nec opinione populari, quã in eo genere uer-
sari fõrensis exercitationis, quæ canere laudes egregias
summorum hominum posset: atq; animos inflammare
nostræ ciuitatis, ad imitandum. Verum ea dicendi uo-
luptas olim sapientissimo uiro M. Catoni plane con-
tigerit: nec non et Galbæ, Scipioni, Gracchis, Porcane,
Crasso, atq; Antonio summis, atq; ornatissimis orato-
ribus: quorum tempora singulari præstantia uirtutis,
ac studio pene' incredibili pulcherrimarum artium
floruerunt. nobiscum uero sententia nostra bene age-
retur, si modo tantum abessemus ab illa modestia tem-
porum, atque hominum: nec incidissemus in atro-
cissimos Reip. fluctus, ac miserandam temporum
calamitatem. M. siquidem Catoni, Scipioni coeta-
neo suo monumentis immortalibus huius urbis, & si-

POR. LA. DECLA.

ne dubio clarissimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendum erat, de institutis maiorum, de gloria militari, persæpe de laudibus, ac uictorijs. nobis uero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum conditionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis, aut iucundissimi sermonis, aut conciliandæ beneuolentiæ popularis. Nam si quando uox nostra, siue à foro, siue à curia desideratur: dicendum est perpetuo nobis, aut de teterrimis huius patriæ calamitatibus, aut de nefarijs oppressionibus ciuium, aut de perditæ iuuentutis, nunc impudicia flagitiosa, nunc ignauia singulari. Quare pestum quanta in dies redundatio est, uos estis testimonio iudices: quorum aures caluerunt assiduitate penè quotidiana, copiaq; incredibili ciuiliu controuersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, ut probe meminisse potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia furiosissimi hominis, & sine dubio crudelissimi: cuius in Senatu sic pridie deprehensa est: cum qua M. Papium, lucem omnis patriæ dignitatis, extinguere moliebatur. nunc uero dicendum est de L. Catilinæ sceleratissima mente, atque inusitata nequitia: quam nuper in omnium ciuium perniciem, stragemq; redundaturam dii immortales in authorem sceleris, tum benignitate sua, tum consulari uigilia retorserunt. Quæso igitur iudices diligenter attendite: remq; cognoscite barbaram crudelitate, periculo uero, & calamitate Reip. perniciosissimam. Lucius siquidem Catilina non ignobili genere præditus, neq; infima uirtute, si dotes egregias, tum fortunæ, tum corporis ad

corporis ad dignitatem urbis, non ad perniciem conferre statuisset, Remp. nuper, ex atrocissimis bellorum civilium vulneribus paulisper respirantem, nouis insidijs opprimere conatus est. Quid exhorruistis iudices? non modo opprimere conatus est: sed crudelissime uexare: non uexare tantum: sed inaudito quodam genere feritatis extinguere. manum ad id comparat, diuersam quidem genere, sed magnitudine sceleris, uitæq; similitudine penè eandem. quam manum exacerbata continuo penuria rei familiaris, & ob id desiderio prædæ mirabiliter flagrantem, illecebræ sibi facillime conciliauerunt. Consilia nefarij facinoris in amplissimi ciuis M. Leccæ domo decoquebantur. ad eam greges confluebant perditorum adolescentium: quorum hic familiaritatem eximiam consecutus fuerat, conciliatam partim assuetudine stupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. Adhibiti sunt & cuncti barbarorum hominum, nobilitati nõ solum magnitudine & summa æris alieni, uerum etiam consuetudine, ac studio turpissimarum rerum. nec alæ muliebres ab eo coetu religioso, nocturno prorsus absuisse iudicatae sunt. nulla denique portenta urbis, nullæ finitimarum regionum pestes reperiuntur, quæ non denotatae solertissime per hunc, per magnitudinem inopiæ facillime concatenatae, repente deuolauerint in arcam ipsam nefariæ, atque flagitiosæ coniurationis. Ratio consiliorum fuit, ut Saturnalibus proxime futuris uniuersi cum armis ad ipsius Leccæ domum præsto forent: ibique dato signo collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflam-

P O R. L A. D E C L A.

mandamq; urbem, partim ad trucidandum Senatum, partim ad eos conficiendos, qui praesidium urbi ferre uoluissent. Catilinam interim omnes, & duces, & Imperatorem appellarent. Audistis iudices satis euidenter (ut arbitror) consilium sceleratissimi hominis Catilinae, rei q; indignissimae miserabilem, ac detestabilem crudelitatem. Nunc uero audienda causa est, agnoscendae q; faeces: quibus ille flagrauit ad cupiditatem huiusmodi scelerati facinoris obeundam. quas si plane comprobatas uobis (ut arbitror) plane q; illustratas euidentibus signis attulero: nihil erit impedimento, quin hostem Reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multandum, ac mactandum esse iubeatis. Tria iudices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita quae mentem Catilinae semper immoderatam, semper q; nouis rebus studentem, ad exitium patriae commouerunt, nunc dicenda sunt. primum ratio quaedam tristis simultatis: qua ductus est, uniuersum Senatum ex memoria repulsae consulatus capitaliter fuisse semper insectatum. secundo rabies quaedam temerariae ambitionis sitiens immodicae gloriae, prorsus q; inflammata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominandi. Postremo coetus infames turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticae necessitatis, uerum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum sempiterna comite & genitrice pessimarum cupiditatum. quod genus hominum Catilinam suum etiam dormientem e somno facillime excitare uoluisset. His autem

ostensis breuiter, sanèq; confutatis, quæ pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt, finem adesse uobis intelligetis.

BELLO mithridatico iudices longissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosissimo, cum diutius in Senatu de eligendo Imperatore dubitatum fuisset: planèq; omnes ambigerent, q̄snam sagacissimo Regi sagacissimus noster imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine desflagramentem, omnes Senatoriæ sententiæ reiecerunt. Eo telo percussus adeo Catilina fuit: ut postea nullam omiserit, neque perturbandæ curiæ, neque insectandi Senatus occasionem. uidebat nanque detestandam cupiditatem suam, illo superstite, nunquam in eum locum peruenturam fore: de quo illam pridem uniuersæ omnium uoces eijciendam esse putauissent. uoluebat item animo summas uitæ necessitates: quibus exuere se posse arbitrabatur, si qua ratione præclaris magistratibus aspirasset. nunc illas uero magis, ac magis instauratas quotidie intelligebat: quandoquidem inspicerent omnes uitæ suæ rationes, ea sententia iugulatas prorsus extitisse: ac quicquid increpuiisset ulterius, metuendam esse consularem uigiliam: metuendum esse iudicium Senatoriæ authoritatis. Hanc uero speciem, ita exanquem, ita consternatam consuetudo erexit uitæ prauissimæ ad omne facinus, neque otij sui patiens, neque alieni. Qualis eius uita fuerit, & si præclare conscientia publica teneatur: huic tamen illustrandæ, seu patefaciendæ te-

POR. LA. DECLA.

stes indubitati uideri possunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare consueuerunt. quæ nugæ Diij immortales? quæ portenta scelerum? qui libidinum gurgites? quæ sentinæ flagitiosorum? Verum is rumor sparsus est de moribus Catilinæ, eaq; gentium opinio peruagata: quatenus existimē uoces ipsas publicas, non hominum esse, sed oraculi potius nuncupandas. Famam uero popularem à maioribus nostris sæpenumero accepimus, neque temere unquam nascituram esse: neq; temere occasuram. decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriæ, sicuti par erat hoī nobilissima familia nato, sed uti latro perditissimus, ad omne genus flagitiū conferendū fuisse semper arbitratus est. uires ad stuporem hominum præclaræ, atque inusitatæ, perpetua uoluptatum intemperantia sunt labefactatæ. flos pueritiæ uerustissimæ ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosæ iuuentutis? aut quam turpitudinis notam non subeundam ultro, atq; acerfendam esse cogitauit? lux illa uero præclari, atq; excellentis ingenij, quam omnes diuinam semper & singularem, atque inusitatam penitus esse arbitrabantur: nonne inter foedissimas uoluptatum sordes restincta est? omitto pestis huius impurissimas uoces, molliciem scœnicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem deniq; copiam non mediocrium uitiorum sub illa frontis erudita simul, atque insigni pulchritudine delitescentem. prætereo mentem illius plus, quàm gladiatoriam, sitim incredibilem humani cruoris, mirum inconstantia genus, uultum nunc demissum,

nunc alacrem, nunc anhelantem scelus, nunc gratia
meretricia florecentem, summum pecuniæ desyderiū,
summam simul prodigalitatē, contemptum incredi-
bilem omnium bonorum, itemq; eximiam cum sum-
mis, atque ornatissimis ciuibus familiaritatem. Nihil
enim fuit isto monstro uersipellius, aut mutabilius ho-
minum memoria ita ut res diuersissimæ sepe nume-
ro uideantur in eodem ingenio, tanquam in sentina
quadam teterrima simul redundare. Quis igitur di-
bitandum esse putauerit hominem præditum huiusce
institutione uitæ, remotissimum ab omni genere hu-
manitatis, per facile sese teterrimo cuiq; atq; imma-
nissimo facinori fuisse accommodaturum? Fontem ape-
ruimus iudices omnium Catilinæ morum, atq; omnis
consuetudinis: unde illi demanauisse uis ista præcla-
ra consiliorū facillime intelligenda est. Nūc uide-
dum est spem atrocissimi sceleris, unde illi submini-
stratam fuisse iudicemus. Cum hic itaq; secum repe-
ret memoriam miserandam ignominiam comitorū,
turpesq; angustias afflictæ rei familiaris: simulq; in-
tueretur, uel sibi uiuendum, ac moriendum fore cum
turpitudine summa, uel senatum nullū esse oportere,
de ratione tollendi ipsius primum cogitare cœpit. Nā
illo deletō sine dubio intelligebat uiam latissimam li-
bidinibus suis continuo patere. Vertit itaque oculos
ad innumerabilem copiam iuuentutis: qua dies, ac no-
ctes stipabatur in excedenda consuetudine suarum cu-
piditatum, cum putauit manum ipsam hominum, tan-
quam hastam ualidissimam furoris sui facillime sibi
accommodari posse: quæ contorqueret in omniū no-

POR. LA. DECLA.

strum ruina, atq; interemptionem: ut quam cognouerat educatam uitae prauissimae institutis, imbutam saepenumero sanguine miserorum ciuium, ardentem incredibili desiderio praedae, sibi uero mira familiaritate conciliatam. Genus est hominum uehementer exercitatum ferro, atque inopia duabus rebus ad omne genus facinoris paratissimum. Quod quidem ego ciuitati nostrae, maxime debilitatae bellis ciuilibus, atq; afflictæ magnitudine calamitatum magnopere pertimescendum esse iudico. nihil enim illis praeter spem, atque animam fortuna reseruauit: alteram ad differendam uitae necessitatem: alteram ad liuorem suum magnifice accomodatam. Nihil illis contemptibilius: quos siquidem rudimenta uitae traducta, in hac tenuissima re deposita, nunc in gladiatorijs muneribus, nunc alia facinoris atrocitate partim ad omnes scelus, partim ad omnem patientiam erudierunt. Verum haec pestes, sententia mea, quo fuerint abiectiores, eo magis extimescendas esse reor, tanquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerum nouadarum auidissimas: siue quia uoluptatem capiant ex moerore sociæ calamitatis: siue quia ciuitatum uersutiam, mutabilitatem rerum suarum portendi quodammodo arbitrantur. hi sunt quidem, quos in foro quotidie in oculis ciuium calami stratos ac uestibus collucentes passim obuolitare cernimus, fortunas omnium popularium, atq; otium ciuitatis luminibus consignantes: qui non modo arrepti permanent ad opportunitatem cuiuspiam praesentis commodi: ueruetiam gestunt ad opinionem speratae utilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo ma-

gis attenuatæ fuerint penuria edendi, eo magis præcipites, atque effrenatas ruere in perniciem uidemus. Quid hanc desperatorum colluuiem ieiunam sitientem facultatum nostrarum, quo impetu, qua ue strage ruituram esse creditis, aut debacchaturã, si se carceribus emserint? cum illæ ratione careant, atq; intelligentia: hi uero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi. Grauiissimi quidem sunt morsus irritatæ necessitatis. Dii mortales, quæ clades ab illa feritate hominum, quæ genera flagitiosorum emanauissent: si nocturnus iste imperator, quasi quasdam rapidissimas belluas in urbis penates immittere potuisset. Horret animus iudices, ea cogitatione complecti: quæ miseri pertulissimus: si sopor oculos consulares detinuisset. Restinguenda est itaq; flamma nobis scelerata & atrox: dum adhuc uelata cineribus, ac sopita facultas restinguendi leuissime data est: ne cum omnia comprehenderit (quod immortales Dii penitus auertant) nos frustra postmodum furibundam, atque exultantem restinguere cupiamus. Neque rectorem nauis audiendum prorsus existimo in ipso mœrore calamitosæ tempestatis, quàm illi fugere facillime licuisset consurgentem primo, sibiq; ac rebus suis naufragium minitantem. Neque item gubernatorem urbis in ipso excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipse consilio suo, suaq; prudentia sustinere quodammodo, ac propulsare potuisset. seræ sunt hominum lamentationes, prorsusq; uituperandæ, quas occupatas in his lugendis cernimus, quæ uitio suo, desidiaq; contigerunt. Callicratidi Lacedæmoniorum

POR. LAT. DECLA.

Duci cum ornatissimam, cui praeerat classem, funditus amisisset propter immoderatam gloriae cupiditatem: nihil ad eam restituendam nouissima consilij ratio suffragata est. Quam ita seruare poterat, si modo in statione continuisset. Terentio Varroni sempiternum dedecus, atque immortale monumentum erunt flagitiosae turpitudinis deletae ad Cannas temeritate sua pulcherrimae Romanorum legiones. quae seruae periculosissimo tempore Reip. sine dubio fuissent, et robur eximium pulcherrimae urbis, et perpetuum decus consularis prudentiae, disciplinaeque militaris. Recte itaque maiores nostri summis laudibus efferendi sunt, qui Spu. Melium, q. Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Drusum, qui Saturninum fortissimos homines, & Reip. saepenumero non mediocriter opitulatos, q. deuenissent in affectatae tyrannidis suspensionem, morte multandos esse putauerunt. Nec Spu. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis clarissimi uiri memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctae dignitatis auxiliata est. Quid ita? quia necem paucorum, aut unius hominis, calamitati publicae maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt. Quid? genus crudelitatis eximium non sunt arbitrati ciues eos perimere, summisque affligere supplicis, quorum in Remp. persaepe clarissima beneficiorum genera extitissent? minime. quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opinabantur: quae patriae suae libertatem opprimere statuissent: nec illos

cives esse iudicauerunt: quos abiecisse rationem patriæ
charitatis intuerentur. At contra eos, qui tales inter-
emissent, non mododicti, atq; appellari cives, ut essent
statuebant, sed afficiendos fore immortalibus donis,
ac sempiternæ hominū memoriæ consecrandos. Quid
enim potest indignius dici? quàm uitam à patria su-
sceptam ad illius perniciem, calamitatemq; conferre?
quid fingi sceleratius? quàm eorum poenas, ac crude-
lissimam seruitutem excogitare: quos iisdem moenibus
ac tectis constitutos, eadem leges, atque eadem uiuendæ
ratio continuisset? quid denique potest intolerabilius
existimari? quam inferre delubris Deorum immorta-
liū, ac facultatibus nostris illinc sceleratas faces, hinc
acerbissimas expilationes? Hæc qui curauerunt iudē-
ces, aut qui tentauerunt, nunquam ego alienos ab ho-
stibus, aut dissimiles feritati bestiarū existimabo. Vt
dimus de spe perficiendi nefarij facinoris. uidendum
est de loco. quam latebram commodissimam & tutissi-
mam egregius artifex delegit cum contegendæ conspi-
rationi suæ, tum armis omnibus eius artificij compre-
hendendis? ne forsitan temere domum nobilissimi ciuis,
atque opulētissimi M. Leccæ delectam esse iudicetis:
primum homo delectus est huiusmodi nefarijs cupi-
ditatib. affinis: quo particeps semper usus fuerat con-
siliarum suorum, adiutore teterrimarum libidinum,
socio maximorum periculorum: cui spectato frequen-
ter in difficillimis rebus summam huiusmodi atrocis-
simi mali tuto committi posse, facillime sibi polliceba-
tur. Præterea domum sibi deligendam esse iudicabat
solitudine locorum desertam, & ab omni frequentia

POR. LAT. DECLA.

populari remotissimā: quæ scilicet uoces coniurationis
 tutissime continere posset. Cōtulit igitur sese in ipsam
 M. Leccæ domū, remotam ab omni celebritate, cōstipa-
 tam multitudine arbuscularum, et ab omni suspitione
 prodendi facinoris nō mediocriter abhorrentē. Quos
 uero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas ca-
 thenas scelerum conflauerit nobis, ac facultatibus no-
 stris, Saturnaliū dies patefactura fuerat: nisi primū
 benignitate Deorum immortalium, deinde uigilātia
 consulari, nefariæ sicæ de manibus latronum excidis-
 sent. nullas amplius tēdiculas pertimescimus ab exe-
 crabili monstro, nullas insidias ab hoste teterrimo: te-
 netur fera: nec si uiri estis, declinata est telum ipsum
 sacrosanctæ uestræ authoritatis. Ne ue Catilina nesci-
 as, uigilātissimos consules habere Rempublicā: te quo-
 cūq; ueneris, quocunq; abieris diligentia nostra circum-
 spectū teneri: quid externa nocte concūculus tuis agi-
 tatum sit, licet mecum recognoscas. cum ad M. Leccā
 uenisses, unum ex fidelissimis commilitonibus tuis ad-
 multam noctem: teq; in interiorem unā cum illo, cu-
 biculi partem recepisses, tanquam in sacrarium me-
 morabile cupiditatum uestrarum: repente de Lecca scī
 scitari cœpisti, num quis ex coniuratis aduenisset. cum
 subito Lentulus, ac Cethegus teterrima capita malefi-
 ciorum omnium, furibundi, atq; alacres irruerunt:
 moxq; ingressi uociferare cœperunt. quid agis Ca-
 tilina? cur uoluptates nostras diutius remoraris? præ-
 sto sunt Saturnalia nobis otiosis, atque oscitantibus:
 quem unum diem sæpenumero nuncupare solitus es,
 euersorem superbissimi ordinis, fugatorem erumna-

rum nostrarum, lucem ac principem uniuersæ nostræ dignitatis. Num in gerendis negotiis ignoras sequendas esse temporum opportunitates? Et in occasione rerum desidiam, ac tarditatem omnem, quã diligentissime fugendam? Mutabilissimæ quidem sunt Deorum uoluntates: Et fortunam, cum abire permiseris, frustra postmodũ discedentem, ac fugientem sis imploraturus. Talia uero conquerentem, tu paucis pro re subsequutus, aquilam argenteam proferri continuo iussisti, præclaram auspiciem, ac gubernatricem furoris tuæ futuram. Testor noctem ipsam impiarum molitionũ tuarum consciam, ac testem, nihil ex ijs me fugisse: quæ clandestini uestri conatus agitauerunt. per pauca satis attigisse fuerit: ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum, cum ora uulgi plane deuitauiesses, fefellis- se te crederes diligentiam pariter, atque industriam consularem. Linquo telorum innumerabilem, atque inexcogitatam copiã: quam in iisdem furialibus antris constipandam, atque occultandam fore curauisti. mitto literas manu tua scriptas, diuersis mancipijs reddendas, quæ furori tuo succurrere, atque opitulari uellent. transeo rem illam simillimam prodigio: cum mane isto iam coacto Senatu, redundantibusq; subsellijs, serius in Senatum, præter consuetudinem uenisses: quod nulli non oculi te Senatorum statim consignerunt ingredientem, demisso uultu, pallore terribili, luminibus errantibus, ac facie præseferente nescio quid inusitatae crudelitatis. Præterea saturnalibus proxime futuris rem adoriri placuit. quo die ciuitas omnis feriata publico edicto, cõferre sese in mō-

POR. LAT. DECLA.

tem Aventinum, ac rusticari quodam modo solita est: cum tu manum furoris tui diligenter armatam, atque instructam primum ad caedem Senatus, ac consulum, deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus, atq; his perfectis daturus operam, cum direptioni publicæ, tum inflammandis ædibus, atq; his trucidandis, qui Rempub. defendere uoluis- sent. videtis iudices lucem clarissimam rationum: quæ ego profecto censeo. nullis involucris tenebrarum suarum obruituros esse nec M. Leetam præclaram sedem, atq; officinam teterrimæ coniurationis, nec ipsum detestabile caput, atq; obscœnum artificem Catilinam. Cumq; hæc omnia constent: animaduertendū est pariter uno maleficij genere Catilinam non modo Deos, ac patriam, uerum etiam mores, leges, consuetudinem urbis, atque instituta maiorum uiolasse. Primum XII tabulis cautum esse cognoscimus, nequis in urbe coetus nocturnos agitarit: deinde lege Gabinia promulgatum qui conciones ullas clandestinas in urbe conflauisset, more maiorum, capitali supplicio multaretur. De te itaque Catilina sciscitator, tum coetus istos commilitonum tuorum contra præcepta. XII. tabu. contra leges nostras, contra uero Senatus, ac plebis auctoritatem noctu cogendos esse putauisti. Deinde quero, siquando in lucem sepulchrales istæ conciumculæ tuæ prodijissent, quid responsurus fuisses Senatui, quid consulibus? aut quid uiris optimis, atq; amantiſſimis patriæ? Quid leges igitur nostras uiolas Catilina? quid Senatus auctoritati contradicis? æquum enim est instituta maiorum, atque edicta grauissimi, sanctissimiq;

ordinis, quia perstringere uesania tua non es ueritus, ea restituas, ac sarcias supplicij tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus filium suum summo & singulari uirtute adolescentem, quod is in hostem contra mandatum patrium dimicasset: victorem acriter percuti securi iussit. nos uero te tam temerario ausu tendentem contra mandata Senatus, contra uniuersae Romanae Reip. maiestatem Catilinam perferemus? Maiores olim nostri sapientissimi homines, & sine dubio grauissimi, num leges e Graecia per legatos suos accersendas esse putauerunt, quibus hanc imperij magnitudinem perpetuo stabilirent, ut tu homo recens, seueritate illarum, cum barbatulis tuis abutereris? Non ita uisum Carthaginiensibus accepimus in Hannone suo morti condemnando, fortissimo, ac triumphali uiro: quod is edicto senatus minus obtemperauisse putaretur. Non ita placuit Atheniensibus, urbi sine dubio doctissimae, atque eruditissimae: cum e Sicilia, belloque grauissimo reuocandum esse Alcibiadem statuerunt, summum & singularem imperatorem: quem iuberent expiare supplicio suo leges uiolatae religionis. Non ita denique maioribus nostris iudicatum est, cohortibus exoletorum tuorum, sententia mea longe anteponendis: cum L. Sulpicius consulari familia, summoque ingenio uirum, propter exiguam notam libidinosae suspitionis, censuerunt remouendum e Senatu: multosque dies in uinculis habendum esse putauerunt. Vos uero iudices Catilinam, non modo leges nostras, atque auctoritatem Senatus crudeliter labefactantem, uerum etiam uniuersos ciues ad perniciem ferro, flammaque deuocantem impune perfe-

POR. LA. DECLA.

retis? Tacet homo prostratus euentu maximarum mo-
 litionum: ut qui conatus suos conscientia uestra pate-
 factos, atque illustratos cernat: neque contentos fuisse,
 seu superstitione cruenti sacramenti, seu tenebris no-
 cturnis, seu solitudine locorum maxima & singula-
 ri. Contundite igitur, contundite iudices, genus istud
 inauditi furoris: comprimite hominem gestientem ef-
 frenata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatib.
 furentem incredili superbia, spe nonandarum re-
 rum mirabiliter inflammatum: quinetiam rem ipsam
 publicam non modo euentu crudelissimæ calamitatis,
 uerum etiã metu, ac suspitione liberate. Diximus eq-
 dem sufficienter de Senatoria simultate Lucij Catili-
 næ, capite, ac fonte sceleratæ coniurationis, resq; o-
 mneis complexi sumus, quas aluisse furorem illum, ac
 primum excitauisse iudicauimus. nunc uidendum est
 de ratione ambitionis teterrima, atq; exitiabili, qua de
 flagrauisset perpetuo Catilinam superiori diuisione, de
 monstrauimus. Cupiditates equidem plurimas in il-
 lo monstro, calamitosas, ac nefarias omnes persæpe iu-
 dices animaduerti: libidinem unam perniciosissimam
 in primis conspicerere uisus sum, temerariæ cuiusdam,
 atq; inconsyderatæ ambitionis. qua duce properasse
 nec ullo studio unquam consciscendarum opum, nec
 ullo desyderio dignitatum abstinuisse reputatus est. pu-
 tabat enim se frustra nobilissimo genere natum, fru-
 stra uirtutes eximias corporis, atque animi consecutu
 fuisse, ni omnia diuina, atq; humana truculentissimo
 genere cupiditatis inquinauisset: quosq; cernebat ex-
 cellere Romæ præstantia quadam dignitatis, beatissi-

mos eos esse, & sine dubio D^{us} æquiparandos fore ar-
bitratur. Id genus uesanae cogitationis hominem, sua-
pte natura præcipitem, atque inconsideratum compu-
lit in abhominandas, ac nefarias uitæ cupiditates. isq;
nuper comitijs consularibus, quandoquidem suffragia
curiæ, propter impendentem metum Parthici belli, di-
ligenter enucleata sunt: quas non adiit Senatorum
uoces? aut quos ciuium confessus, partim pecunia, par-
tim obsecrationibus non obeundos suppliciter, ac con-
taminandos esse iudicauit? nulli tamen ad dignitatem
gradus, neque insanienti, neque anhelanti bono can-
didato patuerunt. eadem ratio sceleratæ libidinis illū
ad maiorem uim scelerum pauloante concitauerat.

Pisonem meministi, egregia uirtute adolescentem, nisi
& idem cupiditatibus obtemperare consueuisset, cala-
mitosam sibi, ac multis in urbe seditionem excitasse.
cuius insigni familiaritate, atque amicitia, Catilinam
usum fuisse nemo est, qui nesciat: nec modo coniūxisse
se temerario iuueni, uerum etiam illum de successu re-
rum suarum non mediocriter trepidantem, inaudacia
simul, ac sententia confirmasse: cum se illi uigilantissi-
mum socium, ac satellitem fidissimum regendæ, gu-
bernandæq; coniurationis fore polliceretur. Quod si
uotis sceleratorum hominum successus aspirassent,
quanta strage ciuium creditis, aut quanto diluui-
ofacultatum urbanarum ruituram fuisse detestabilem
horum, atque execrandam impietatem? uerum ij cœ-
lites, quorum auspicijs princeps, ac parens huius urbis
Romulus, pulcherrimi imperij Romani fundamen-
ta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos

P O R . L A . D E C L A .

nec adolescentis interceperunt. Pisone mortuo con-
 quiescere Catilinam dicemus? aut incepti temerarij pœ-
 nituisse? Non modo non pœnituit: nec requiescen-
 dum fuisse arbitratus est: sed rursus alio furori acces-
 sit, non consueuerat animus perpetuis cupiditatum fla-
 gitijs exercitatus prima destitutione fortunæ refrige-
 scere, ac consternari: sed uix sepulta memoria Pisonia-
 næ coniurationis L. adeptus est Sidicinum, potentissi-
 mum quidem hominem, ac tunc furentem singulari
 studio rerum nouandarum. Verum ea fax incendiij,
 rursus benignitate Deorum immortalium, summaq;
 uirtute consulum restincta est. Non obdormiscit tamen
 Catilina, his destitutus euentis uigiliarum suarum:
 sed rursus seuit immanior: & quam Remp. Seruitio
 non potuerat obruere: destrangulandam penitus, ac tol-
 lendam cogitauit. Sceleratus in omnem urbem: quam
 toties insidijs appetiisset. Sceleratissimus uero in pa-
 triam: cuius extant in illum summa, & commemoran-
 da monimenta beneficiorum. Remniscere quæso Ca-
 tilina, remniscere ferrum illud scelestum, atq; illas ne-
 farias faces, quas istis sanctissimis pœnatibus, atque isti
 pulcherrimæ patriæ munitaris, non ad oppugnandam
 urbem, neque ad eam concremandam tibi datas fuis-
 se, sed potius ad salutem ciuium, dignitatem imperij,
 libertatisq; nostræ defensionem. Per Deos immor-
 tales oro te Catilina: si patria tecum his uocibus ute-
 retur: quid esses illi quæso responsurus? Ego te par-
 uulum Catilina, cum in primis ornatissimo genere
 gentis nasci uoluisssem: deinde summis dotibus exornas-
 sem, tum corporis, tum animi: tum duabus rebus in-
 stituendum

stutuendum putavi, ferro, ac flamma: quibus esset para-
ta tibi facultas, tum amplificandi imperij mei, tum de-
fedendæ publicæ libertatis. quid eam vim armorum
in uiscera nostra torques? aut quid conuertis in exitiũ
cuium meorum, institutam diligentia mea, meisq; ra-
tionibus eruditam, dimicandi facultatem? Maiores con-
tra tui summis à me beneficijs, atq; honoribus aucti,
pro magnitudine susceptarum dignitatum, pulcherrim-
as in urbe sæpenumero leges, pro præstantia bene-
ficiorum, clarissimas ex hostibus uictorias referre con-
sueuerunt. tu mihi luctus acerbissimos paras, pro
summa copia beneficiorum meorum: tu cædes cuiũ,
tu domorum incendia, tu uexationes uirginum, tu ua-
stilitatem urbis, tu genus atrocissimæ seruitutis. O cru-
delissimum hominum genus, & ab omni penitus hu-
manitate derelictum, tu studio flagras eius urbis euer-
tendæ: quam nec Carthaginensium astutissimũ doli,
nec Numantinorum eximæ uires, nec Græcorum
erudita, & præclara ingenia labefactare, obscura-
re q; potuerunt. Quod si citentur hi populi rursum di-
uinitus: atq; istæ urbes redeant in statum uetustissimæ
dignitatis: certe non ipso scelere tuo quicq; in me cru-
delius, nec quicquam maius extimescendũ molituras
fuisse prædicabunt. Sed ad te redeo. Temperarem
ego memet mihi: cur sumq; istum uiolentiæ orationis for-
sitan reuocandum esse iudicarem, tum ab odio tuo, tũ
ab ipsa dicendi acerbitate: si quẽ in te sensum patriæ ca-
ritatis aspicerem: aut ullo te puncto posse arbitrarer
sceleratam istam mentem relinquere. Sed id genus
est cupiditatum tuarum: ut restinguendarum for-

POR. LA. DECLA.

san rationem aliquam consequi possis: sanandarum
 nullam. nec te prius amissurum peruersitatem istam
 animi puto: quam uitam amiseris. Vellem reuiuiscere
 res Hala seruili: non expectaremus sententiam iudi-
 cum: neque abuti maiestate Senatus, atque auctoritate
 populi Ro. si magnitudinem tanti flagitij sanguine tuo
 statim expiauisset. Nam de Senatus uoluntate nihil
 ambigimus: modo non impediretur legibus: repente
 profecto fueras pœnas impietatis tuæ dignissimas la-
 turus. Vtinam deorum immortalium munere Iudi-
 ces, mentem, atq; animum huius introspiceremus: ne
 qua uobis fieret puniendi dubitatio: qui tantum scele-
 rum ingenio conflauisset. Videretis enim mentem an-
 helantem tristissimum genus mûnarum, mentem de-
 bacchantem inaudita feritate, furentem incredibili ue-
 sania, sitientem cruoris urbani, prædæ auidissimam,
 uobis, atque omnibus ferro, flammaq; minitantem, Ca-
 tilinam uobis demonstrauiimus, Iudices, irritatum per
 sæpe repulsis comitialibus, nullas uocum, aut suffra-
 giorum corruptelas fuisse prætergressum, deinde nul-
 lis rationibus infractum, ac perterritum. De perseue-
 rantia scelerum suorum extitisse, quibus animaduer-
 tere sane potestis, quanta semper immanitate labora-
 uerit ambitionis. Superest nouissima pars diuisio-
 nis. Grex ipse sodalium Catilinæ truculentus, atque
 amens, cuius in manu non exiguam rationem fuisse
 diximus excitandæ coniurationis. Lentulus siquidē
 & Cethegus terribilia portenta nostræ ciuitatis, fu-
 riæq; uel certissimæ populi Ro. multa de magnitu-
 dine sua in ipsis concionibus, multa de dignitate impe-

piosissimo sese coniunxissent. Est enim in illo monstro,
 sicuti paulo ante tetigimus, uis eximia facetiarum, &
 ratio quaedam adumbrata uirtutum, facilis ad com-
 prehendum omniū hominum familiaritates. Hūc
 igitur Catilinam adepti Cethegus ac Lētulus, & ipsi
 lenocinijs suis insignes, ad omne genus beneuolentiæ
 subeundū, deflagrare coeperunt admirabili quadam
 cupiditate, seu diripiendæ urbis, seu potiundæ domi-
 nationis. Hæ sunt iudices huius nefarij facinoris ab-
 hominandæ faces: hi sunt crudeles igniculi: quibus
 exarsisse Catilinæ ferocem animum facillime creden-
 dum est. Talibus initijs consociati principes nefandæ
 coniurationis, manum exiguam desperatorum homi-
 num, atq; obscœnæ iuuentutis, pedetentim coegerunt:
 coactam, quid uellent, edocuerunt: edoctam pari cu-
 piditate sceleris inflammauerunt: inflammata deni-
 que pepulerunt, ut in omnium nostrum facultates, ac
 uitam facillime conspirarent. Furias istas audistis iu-
 dices commodissimas ac paratas, non modo ad uiuos
 commouendos in omne facinus, uerum etiam ad mor-
 tuos ex ipso herebo, medijsq; bustis excitandos. Reperti
 sunt tum atrocissimi sceleris patroni, quiq; immani-
 tatem detestandæ rei, tum contegere uerbis, tum excu-
 sare conati sunt. L. Hortēsius uir eximia caritate Rei
 pub. summisq; ornamentis præditus, & scientiæ, &
 moderationis, nequaquam omnia credenda esse dicit:
 iubetq; grauissimis hominibus facilitatem iudiciorum
 diligenter esse continendam. Primum affirmat Cati-
 linam in perpetua custodia Senatus extitisse: deniq; nū-
 quā fermè discessisse a latere Publij Cepionis nobi-

P O R . L A . D E C L A .

lissimū civis, atq; integerrimū viri: ita ut lepide dicat,
 dissēparationi eorum, neq; solem orientem unquam,
 neq; occidentem interuenisse. Credo equidem sapientis-
 simum hominem Hortensium, ut est innocentia singu-
 lari, summaq; uirtute: cuncta ipsa, quæ grauissime si-
 mul, atque ornatissime complexus est, ita uera esse, si-
 cuti dixerit, existimare. sed longe graditur à sententia
 mea. Quæro igitur de te L. Hortensi, teq; obtestor, at-
 quæ obsecro per ipsum ius uetustissimæ nostræ fami-
 liaritatis: si L. Catilinam constat dies omnes, omnium
 cuium conscientia, siue in foro, siue in turris agere,
 nunc stipatum cateruis exoletorū suorum, nunc uero
 gladiatorijs agminibus per ora uulgi palam obuoli-
 tare, si manifestum est noctes omnes, aut in lustris scor-
 torū, aut in antris M. Leccæ ducere, uiri, tuo iudicio,
 non abhorrentis à Reip. caritate: quid est, q̄ illum ob-
 uersatum dicas in perpetua custodia, atq; oculis Sena-
 torum? nisi forte custodiam Senotoriam uocas, uel, exi-
 guam morā in ipsius curiæ concilijs obeundis. Quod
 uero pertinet ad ipsius Cepionis familiaritatem assi-
 duam, beneuolentiamq; singularem: nihil est quod
 insimulationi nostræ derogandum esse iudicetis. Di-
 ximus enim superius ingenij Catilinæ miros, atq; oc-
 cultissimos esse recessus: nec qui cognosci, seu perlustra-
 ri facillime possent. Vigēt enim in illa clade res diuer-
 sissimæ pariter, continentia, & libido. nihil illo per-
 sepe affixius ad tollenda bonorum consortia: nihil so-
 lertius ad illis insidiandum: nihil illius munificentia
 insignius: nihil auidius rapacitate: nihil acutius consi-
 lio: nihil temeritate contēptibilius. quæ cum ita sint:

Cepionem admirabimur in tantis uiarum ambagi-
 bus errauisse? Me, me inquam fateor Iudices, uetustissima
 quadam familiaritate Catilinæ coniunctum perse-
 pe delirauisse miris perplexionibus illius: neque un-
 quā certi quicquid in illo ingenio cōprehendere potuisse. Ni-
 hil igitur erit miri: si uirum integerrimū Cepionem
 uersutissimi hominis doli, atque inconstantissimi mores
 fefellerūt. Non erit itaque, neque prudentiæ tuæ, neque gra-
 uitatis Hortensi, candidissimā opem humanitatis tuæ,
 summamque dicendi copiam fontibus ipsis polliceri: aut
 quam bestiam irretitam iudicio tenemus, dissolutam
 atque exultantem Reip. immittere. Quod te nunquam
 commissurū fuisse arbitrarer, nisi qui me mores, uide-
 te Catilinæ sine dubio fefellerunt. Satis ostenta-
 tas uobis putamus iudices, tu rationes periculi nostri,
 tum huius immanissimi sceleris atrocitatem. Nam si
 odio Senatus pro maximo Catilinā arsisse demonstrau-
 imus: si rationes uitæ suæ ueteres, ac nouas in exerci-
 tatione teterrimarū libidinum collocatas, si spem per-
 ficiendi sceleris homini prosequentissimo inuicitiarū,
 si denique locorum ac temporis opportunitates exti-
 tisse, præterea si rabiem quandam ambitionis in illo
 fuisse diximus: si nullam potestatem refrenandarum li-
 bidinū, aut ullū poenitentiae locū, postremo, si copiam
 innumerabilem desperatæ iuuentutis cum illo coniu-
 ctam fuisse patefecimus: et eam simul ostendimus suo-
 pte ingenio furentem, incredibili audacia, summaque
 cupiditate prodendæ, ac uexandæ urbis inflamma-
 tā: quod erit iudices, quod dubitetis de liberanda patria,
 deque ulascenda crudelissimi sceleris immanitate?

Nouistis enim facinus inauditum omnium hominum
 memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, per-
 niciosum, remotissimum ab omni humanitate, lege, con-
 suetudine: cuius acerbicatem, si minus animo bene per-
 spexistis: quaeso mecum diligenter attendite scelus il-
 lud iudices. Euerisionem nefariam moliebatur am-
 plissimae nostrae dignitatis, interitum crudelissimum
 Senatorij ordinis, caedem communem omnium bono-
 rum: huius sceleris libido reposita erat in diripiendis
 omnium ciuium facultatibus, atque opprimenda ur-
 bis libertate: huic sceleri parabantur teterrimae conis-
 gum, ac liberorum nostrorum uexationes: in hoc sce-
 lere uersabantur denique faces inferendae penatibus no-
 stris, expilationes aedium, supra uirginum uestaliu, lu-
 ctus ac moeror miserabilis uniuersae ciuitatis. Quae
 si uobis, ut sunt, indigna atque intolerabilia uidentur:
 non iniquum erit, authores horum malorum multare
 teterrimis supplicijs: clademque omnium crudelissimam
 euisceribus Reip. propulsare. Tenetis exempla maio-
 rum, atque omnium gentium auctoritatem: qui semper
 summas et singulares poenas in eo genere hominum
 consumendas esse putauerunt: qui rationes habuissent,
 aut prodendae patriae, aut opprimendae publicae liber-
 tatis. Nihil igitur erit impedimento, quin audaciam
 crudelissimi hominis Catilinae, crudelissimo genere
 suppliciorum expietis: et ultionem ex illorum cru-
 ciatibus ac poenis capiat Respublica: quorum erat conflag-
 gratura manibus: nisi sanctissimi imperij Romani cu-
 stodes ac uindices Dei immortales nefarijs uotis obsti-
 tissent. Credite iudices hodierno die consurrexisse uni-

uersam urbem conspecturam ex iudicio uestro, planeq; animaduersurã, quid in posterum de salute sua, deq; facultatibus suis sperandum sit. Credite itẽ uim uniuersam flagitiosæ iuuentutis, aut hodierno Catilinae supplicio simul conficiendam fore: aut illius liberatione lætam, atque exultantẽ, non multo post in omnium nostrũ perniciem una cum illo celerrime cõsurrecturã. Agitur siquidem hodierna uestra sententia de salute huius pulcherrimæ, atque optimæ ciuitatis, de stabilitate imperij Romani, de legum incoluinitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorum ac coniugum uestrarum. Huius enim pestis idem scelus erat, ut non crassaturum per capita paucorum, sed tanquam atrocissima uis ueneni per omne corpus urbis demanaturum. quod scelus, aut quam pestem si uindictandum esse censebitis ut reor: & Resp. desyderat: putate profecto Deos immortales, & in primis Capitolinum Iouem sempiternum custodem, ac uindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac cerimonijs, gratias nobis amplissimas esse reddituros: putate pariter idem facturam esse curiam pro defensa consulum uita, seruataq; Senatorij ordinis dignitate: putate matronas urbis, ac liberos nostros ob seruatam pudicitiam, supplices ac congratulantes uniuersos ad genua uestra sese obuersaturos fore: putate uirgines uestales, atque ipsam maiestatem amplissimi numinis, ob liberationem suam, summa uobis lætitia congratulaturam: putate deniq; ciues omnes, ob retentam uitã, ac libertatẽ suam, penates publicos pro conseruatis focis, atq; aris, parietes urbis pro teterrimo genere uasti-

P O R . L A : D E C L A .

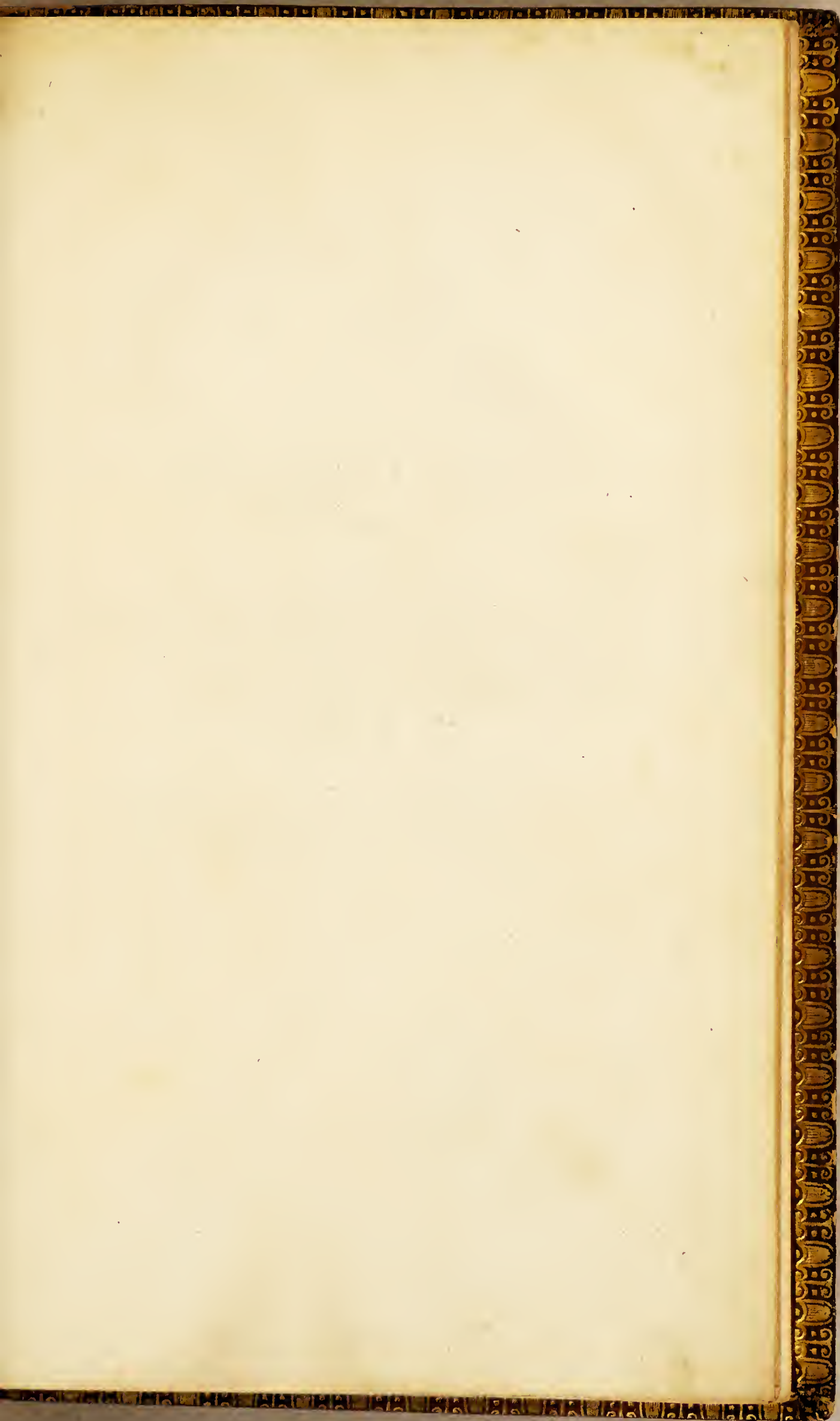
tatis propulsato, ferme incredibili gaudio exultaturos
 putate tandem hodierno iudicio paratum esse uobis,
 aut immortale dedecus, aut memoriam uominis sem-
 piterternā. Multa sunt equidē in hac uita, quæ turpi-
 ter, ac calamitose neglecta, restitutionem tamen quan-
 dam quodammodo patiantur. huius uero uindicandi
 sceleris, si presentē facultatem neglexeritis, frustra
 postea recuperandæ copiā quæretis. aut hodie uobis
 propulsanda est, ē uisceribus Reip. pestifera uis calami-
 tatis: ut ipsa patriæ sine dubio concidendū. utrum eli-
 gendū sit, uos uideritis. Quid? estis iudices humanita-
 te tanta, ne secordia dicam: ut eorum uitam, ac spiritū
 diutius in Repub. commorari patiamini? qui uitæ, sa-
 lutiq; cuium crudeliter insidiati sunt. proponite uo-
 bis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diem
 illum nefarium, quo salus omnium ciuium, quo fa-
 cultates nostræ, quo ipsa Resp. peritura fuerat. Quā-
 do scilicet aspexissemus bestias istas emissas arceribus
 per urbē omnem, per domos nostras furialiter exul-
 tantes, ipsumq; in primis miserandi facinoris ducem
 ac principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, spe
 plenum, lætitiagestentē, nunc hos ad cædem nostrā,
 nunc illos ad rapinam, atque inflammationem ædi-
 um deuocantem. coniuges ē complexibus nostris ad
 libidinem uictorum raptæ fuissent: liberi ad supra
 de gremijs parentum extorti: prætiosa suppellex aspor-
 tata: tecta conflagrassent ignibus: corpora cæsa pas-
 sim iacuissent: omnia deniq; gemitu, fletuq; redundas-
 sent. Hæc fuisset imago miserrimæ urbis: quam ur-
 bem a maioribus nostris florentissimam accepimus:

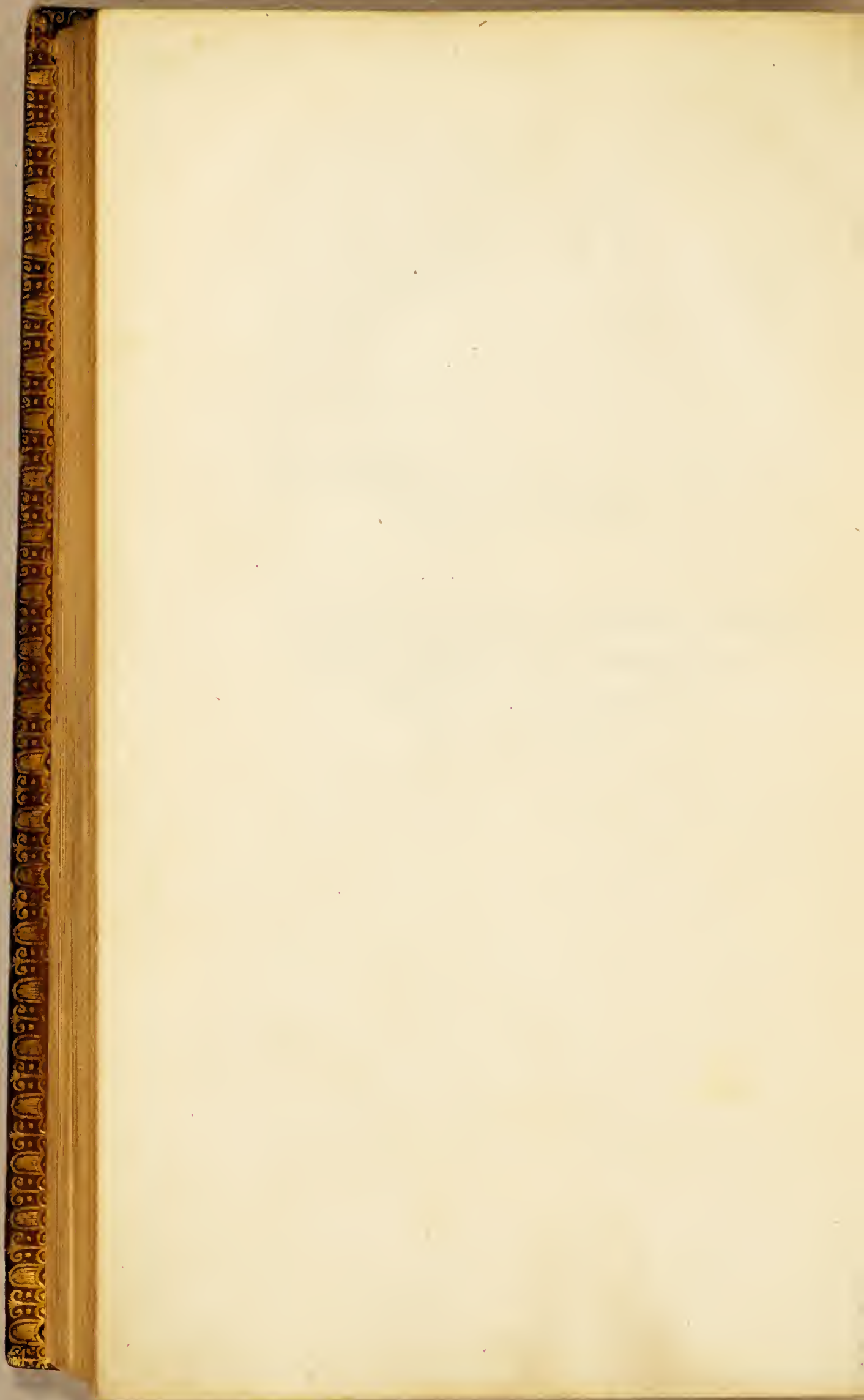
Et si prohibueritis, claram, atque excellentem posteris nostris tradituri sumus. per humanitatem denique uestram uos obtestor, atque obsecro iudices, per amorem huius pulcherrimæ, atque inuictissimæ urbis, per omnia quæ uobis iucundissima sunt in uita, prouidete iterum atque iterum: ne liberati quondam tot amplissimis bellorum periculis, tot imminentibus malis crepti, nunc per ignauiam nostram, ac desidiâ periclitemur. eripite uitam ciuium à miseranda crudelitate: prohibite penates uestros à nefarijs ignibus: seruate pudicitiam, necessitudinum uestrarum à terribis uexationibus: liberate templa Deorum à tristibus rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magistratus uestros ab inaudita feritate: defendite denique uniuersam urbem ab hoc usitato prorsus & tristissimo genere calamitatis.

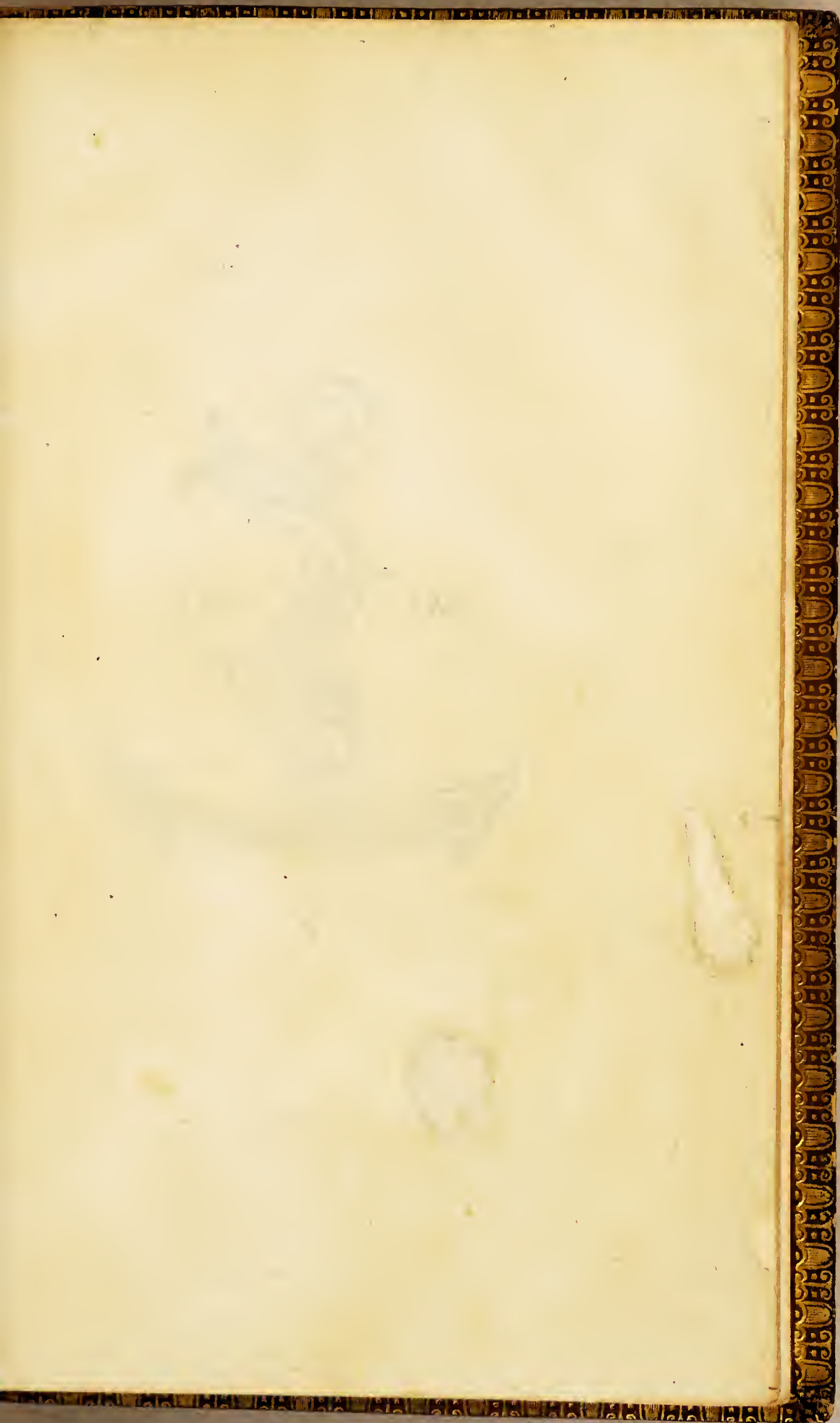
FINIS.

abcdefghijklmnopqrst
Omnes Quaterniones.

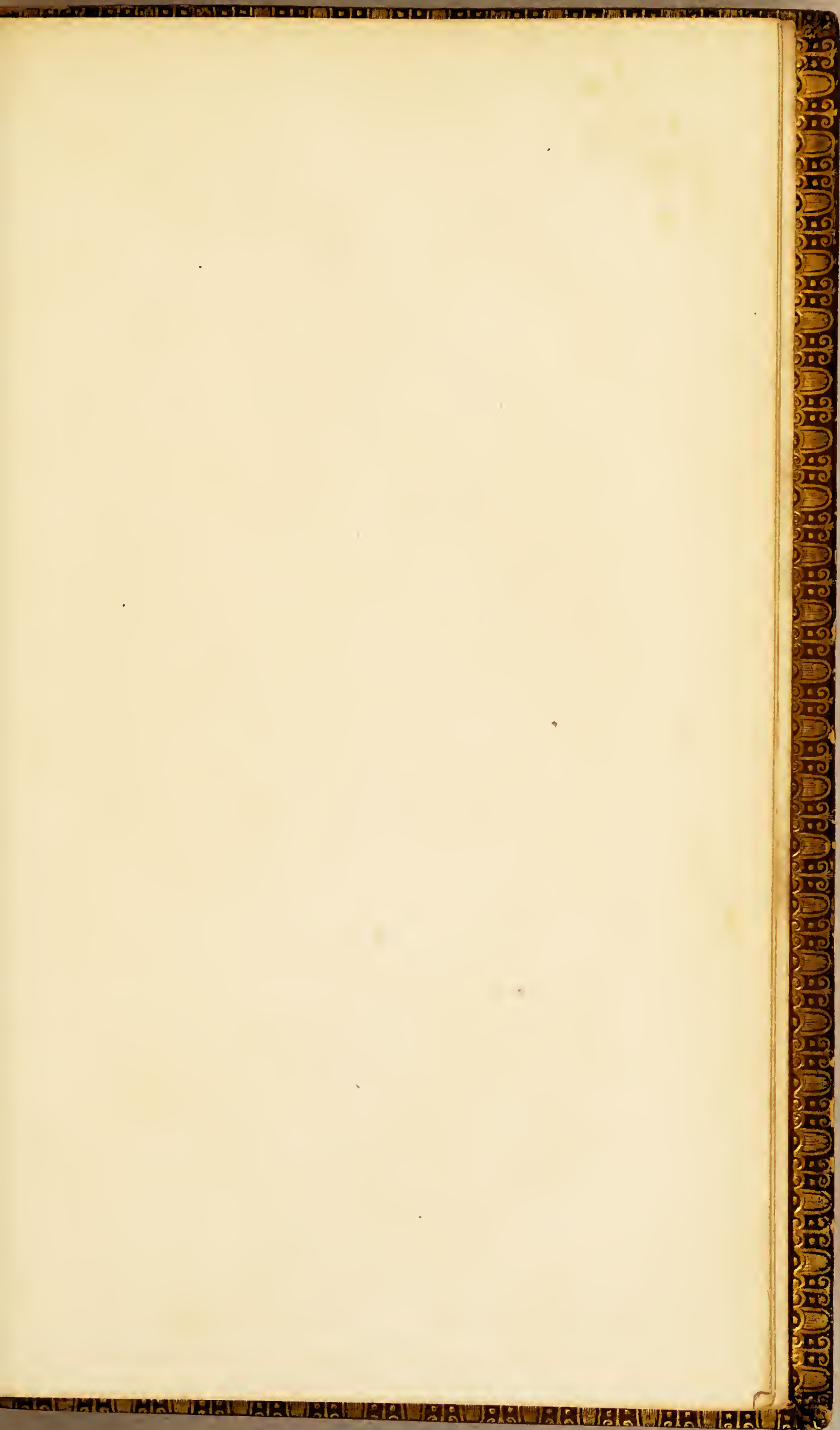
VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI,
MENSE IANVARIO.
M. D. XXI.

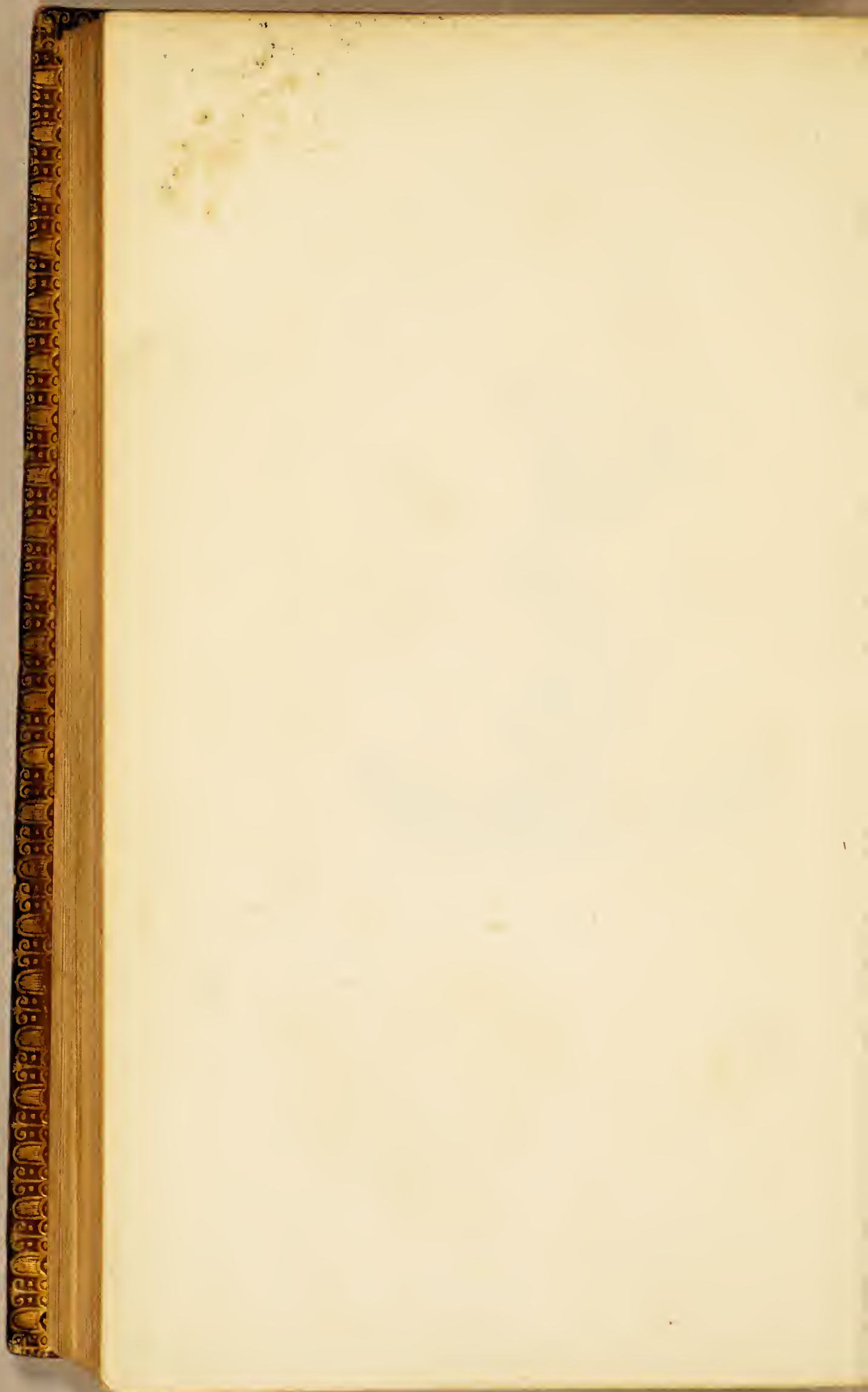

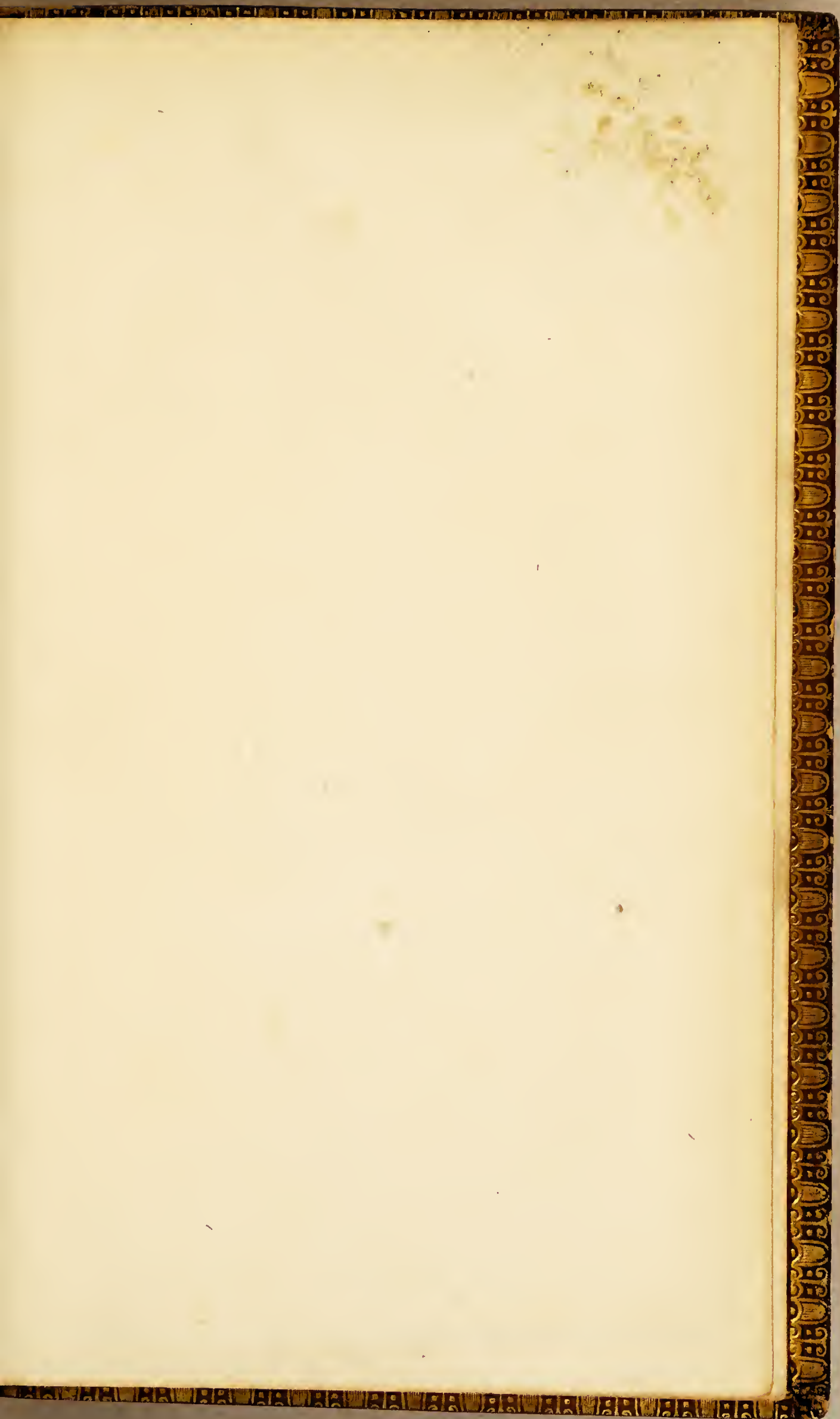

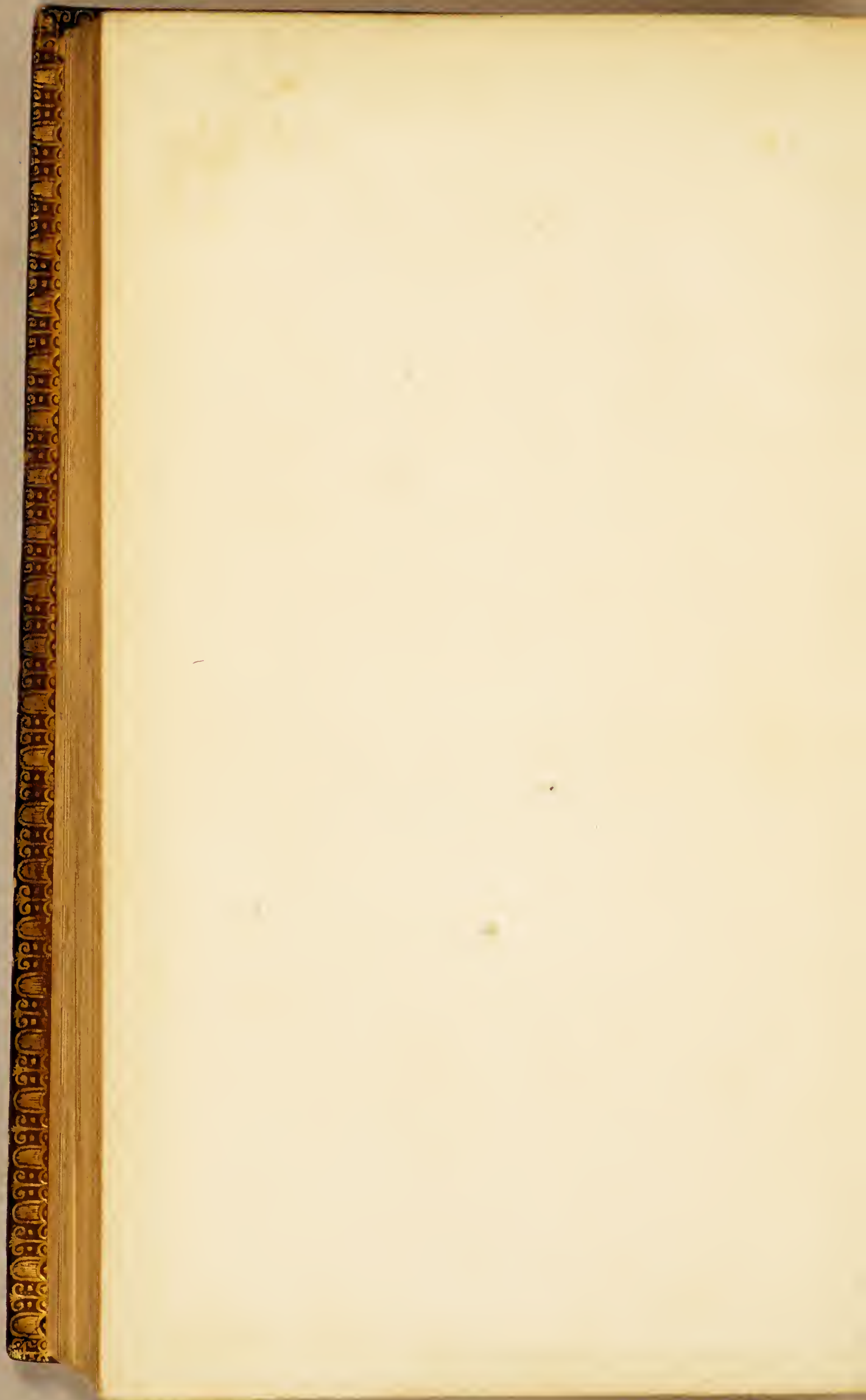

epo 8/14

Aldine

521

S169c

